

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**KURULUŞUNDAN EMEVÎLERİN YIKILIŞINA KADAR
VÂSİT ŞEHİRİ**

EMİN ÜLKER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. AHMET TURAN YÜKSEL

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emin ÜLKER		
	Numarası	2281100927		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Kuruluşundan Emevîlerin Yıkılışına Kadar Vâsıt Şehri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Emin ÜLKER

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emin ÜLKER		
	Numarası	28811001927		
		İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel		
Tezin Adı	Kuruluşundan Emevîlerin Yıkılışına Kadar Vâsıt Şehri			

Vâsıt şehri, Emevî tarihinin en meşhur valilerinden biri olan Haccâc (Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafi (v. 95/714) tarafından 83/702 yılında Güney Irak'ta askerî amaçlı olarak kurulmuştur. Kûtül'amâre şehrine 80 km, Bağdat'a 180 km, Kûfe'ye ise 220 km mesafededir. Haccâc, Kûfe'ye yerleştirilen Suriyeli askerlerin yerli halkı rahatsız etmesi sebebiyle Kûfe ile Basra şehirlerine eşit mesafede Dicle nehrinin batı kısmındaki bataklık kurularak bir şehrin kurulmasını emretti. İki şehre olan uzaklığı ve bu iki şehrin ortasında olmasından dolayı yeni kurulacak bu kent Vâsıt olarak isimlendirildi. Irak'ta idarî merkez olarak kurulan Vâsıt İslâm tarihinde Türkleri de barındıran bu kent olmuştur. Bağdat'ın 148/765'te kurulmasıyla önemini yitirmeye başlamıştır. 15. yy. da, kenarında kurulduğu Dicle Nehrinin yatağının değişmesi ile birlikte tamamiyle önemini kaybetmiştir. 17. yy. da küçük bir kasabaya dönüşmüş, 19. yy. da terkedilmiş ve harabe bir şehir haline gelmiştir. Vâsıt kalıntıları günümüzde Irak'ın güneyinde Kut şehrine 70 km. mesafededir ve Minâre harabeleri olarak bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vâsıt, Haccâc, Emevîler, Irak.

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Tel : 0 332 201 00 60 e-posta

Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, A Blok Zemin Kat, Meram Yeni Yol 42090-Meram /KONYA web : www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Emin ÜLKER		
	Student Number	28811001927		
		Islamic History and Arts / Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel		
Title of the Thesis/Dissertation	From its Foundation to the Fall of the Umayyads, the City of Wasit			

The city of Wasit was founded for military purposes in southern Iraq in 83/702 by one of the most famous governors of Umayyads history, Hajjaj (Abu Muhammad al-Hajjaj b. Yûsuf b. al-Hakem al-Thaqafi (d. 95/714). It is 80 km from the city of Qut-ul Amarah, 180 km from Baghdad and 220 km from Kufa. Hajjaj ordered the establishment of a city by draining the swamp on the western part of the Tigris river at an equal distance from the cities of Kufa and Basra, as the Syrian soldiers stationed in Kufa were disturbing the local population. Wasit, which was established as an administrative center in Iraq, was this city that also hosted Turks in the history of Islam. With the establishment of Baghdad in 148/765, it began to lose its importance. In the 15th century, it completely lost its importance with the change of the bed of the Tigris River, on the banks of which it was established. It turned into a small town in the 17th century, and in the 19th century, it was abandoned and ruined in the 19th century. The remains of the Wasit are 70 km away from the city of Qut in the southern Iraq today and to be known as the ruins of the Minaret.

Key Words: Wasit, Hajjaj, Umayyads, Iraq.

Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Tel : 0 332 201 00 60 e-posta

web : www.erbakan.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu

Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, A Blok Zemin Kat,
Meram Yeni Yol 42090-Meram /KONYA

ÖNSÖZ

Şehir ait olduğu medeniyetin, kültür, sosyal ve siyasal yönetim biçimine göre şekillenir, gelişir ve önem kazanır. Mekke’de doğan ve Medîne’de yayılan bir dinin genişlemesine bakıldığında İslâm’ın bir yönüyle şehir dini olduğunu görürüz. Fetihlerin gerçekleşmesinin ardından şehir düzenlemesi üzerine düşünceler gelişmeye başlamış, Medîne şehri örnek alınarak bir düzenleme yapılmaya çalışılmıştır. Merkezde cami yanında İdârî yönetimin gerçekleştirildiği Dârülmîne ve sosyal hayatla ekonominin içiçe yaşandığı çarşı eksenli bir şehir tasarlanmıştı. Kûfe ve Basra, Medîne gibi kurulmuş Vâsıt şehrinde de kendinden önce kurulan bu şehirler örnek alınmıştır. Râşid Halifelerle başlayan genişleme Emevî Devleti’yle daha da ilerlemiş Asya’dan Afrika’ya, Anadolu’dan Avrupa’ya fethedilen ya da yeni kurulan tüm şehirler Müslümanların çoğunlukta olup olmamasına bakılmaksızın bu düşünceyle tasarlanmıştır.

Vâsıt, Güney Irak’ta Batîha olarak bilinen bataklık bölgesinin kuzeydoğusunda Emevîler’in Irak genel valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (v. 95/714) tarafından 82-86/701-705 yılları arasında kuruldu. Kûfe, Basra ve Cebel bölgesine eşit mesafede bulunan Vâsıt, bu mesafe sebebiyle orta anlamında bu adı almıştır. Tarihimizde önemli bir yeri olan Kûtül’amâre’nin 80 km. güneybatısında olan Vâsıt, Irak’ın başkenti Bağdat’a 180 km. mesafededir. Günümüzde var olmayan tarihi bir şehir olan Vâsıt ile bugün aynı ismi taşıyan Vâsıt ile aynı yer değildir. Günümüzdeki şehir ile antik şehir arasında 70 km. mesafe vardır.

Irak’ta idarî merkez olarak kurulan Vâsıt, İslâm tarihinde Türkleri de barındıran bir kent olmuştur. Bağdat’ın 148/765’de kurulmasıyla önemini yitirmeye başlamıştır. 15. yy. da, kenarında kurulduğu Dicle nehrinin yatağının değişmesi ile birlikte tamamiyle önemini kaybetmiştir. 17. yy. da küçük bir kasabaya dönüşmüş, 19. yy. da ise terkedilmiş ve harabe bir şehir haline gelmiştir. Vâsıt kalıntıları günümüzde Irak’ın güneyinde Kûtül’amâre şehrine 80 km. mesafededir ve Minâre harabeleri olarak bilinmektedir.

Araştırmada Vâsıt şehrinin Emevîlerin yıkılışına kadar geçen süredeki tarihi incelenmiştir.

Araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, metodu ve kaynakları; ayrıca şehir ve şehir tarihçiliği hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde şehrin kuruluş sebebi, kuruluşu, sakinleri ve yöneticileri; İkinci bölümde bölgenin coğrafi ve genel durumu, şehre bağlı yerleşim yerlerini ve nehirleri; Üçüncü bölümde Vâsıt'ın mimari, sosyal, ekonomik, dînî, ilmî ve kültürel durumu anlatılmıştır. Bölümlerin ardından Sonuç ve Kaynakça yer almaktadır. Araştırma, Vâsıt Şehri ve Sevâdlılar ile ilgili apokrif rivayetler, sahâbeden Vâsıt'a gelenler, Vâsıt'a ait resim ve haritaların olduğu bir ek bölüm ile son bulmaktadır.

Tezin tamamlanması için her türlü yardım ve desteğini benden esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL'e teşekkür eder, sağlıklı sıhhatli ve bereketli bir ömür geçirmesini temenni ederim.

Emin ÜLKER

Ekim 2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	2
3. Şehir ve Şehir Tarihçiliği	5
3.1. Şehir Kelimesinin Kökeni ve Kullanımı.....	5
3.2. Şehir Tarihçiliği	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
VÂSİT'İN KURULUŞ SEBEPLERİ VE KURULUŞU	9
1.1.Vâsıt'ın Kuruluş Sebepleri.....	9
1.1.1. Siyâsî ve Askerî Sebepler	9
1.1.2. İktisâdî Sebepler.....	11
1.1.3.Tabîî Şartlar ve Sağlıkla İlgili Sebepler.....	12
1.1.4.Vâsıt'ın İklim ve Bitki Örtüsü	13
1.2.Vâsıt İsmi ve Kökeni.....	13
1.3.Vâsıt Şehrinin Kuruluşu.....	16
1.4. Siyâsî Durum ve Yöneticiler.....	18
1.4.1. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî	18
1.4.2. Ebû Alâ Yezid b. Ebû Müslim Dinar es-Sekafî	22

1.4.3. Ebû Hâlid Yezîd b. Mühelleb b. Ebû Sufre el-Ezdî	24
1.4.4. Mesleme b. Abdülmelik	25
1.4.5. Ömer b. Hübeyre	27
1.4.6. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî	28
1.4.7. Yûsuf b. Ömer es-Sekafî	31
1.4.8. Mansur b. Cumhuri Kelbi	33
1.4.9. Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz b. Mervan	34
1.4.10. Ebû Hâlid Yezid b. Ömer b. Hubeyre el-Fezârî	36
1.5. Halifeler Döneminde Vâsıt Şehrinde Yaşanan Gelişmelere Genel Bakış	40
İKİNCİ BÖLÜM	45
VÂSİT BÖLGESİNİN COĞRAFİ VE GENEL DURUMU	45
2.1. Vâsıt'a Bağlı Yerleşim Yerleri	48
2.1.1. Şehirler	49
2.1.1.1. Kesker	49
2.1.1.2. Daverdan	51
2.1.1.3. Femü's-Sılh Şehri	52
2.1.1.4. Mübarek Şehri	52
2.1.1.5. Bazbin Şehri	52
2.1.1.6. Sarifun Şehri	53
2.1.1.7. Hüsrev Sabur Şehri	53
2.1.2. Köyler	54
2.1.2.1. Hasan Köyü	54
2.1.2.2. Sabis Köyü	54
2.2. Vâsıt'ın Nehirleri	54
2.2.1. Zap Suyu	55
2.2.2. Sin Nehri	55

2.2.3. Sıh Nehri	55
2.2.4. Sabis Nehri	56
2.2.5. Sindad Nehri	56
2.2.6. Aban Nehri	56
2.2.7. Siib (Seyyib) Nehri	57
2.2.8. Kureyş Nehri	57
2.2.9. Berdûda Nehri	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	58
VÂSİT'İN MİMARİ, SOSYAL, DİNİ, İLMÎ, KÜLTÜREL VE	
EKONOMİK DURUMU	58
3.1. Mimari Durum	58
3.1.1. Cami (Haccâc'ın Camisi).....	58
3.1.2. Dârülimâre (Hükümet Konağı)	60
3.1.3. Meydan.....	61
3.1.4. Hendek	62
3.1.5. Sur	62
3.1.6. Mahalleler	64
3.1.7. Saraylar	65
3.1.8. Sokaklar ve Caddeler	65
3.1.9. Çarşılar	66
3.1.10. Camiler.....	67
3.1.11. Divanlar.....	67
3.1.11.1. Dîvânü'l-Harâc.....	68
3.1.11.2. Dîvânü'r-Resâil.....	68
3.1.11.3. Dîvânü'l-Cünd	69
3.1.11.4. Dîvânü'l-Berîd	69
3.1.11.5. Dârü'z-Rızk.....	70

3.1.11.6. Beytûlmâl	70
3.1.12. Hapishane	72
3.1.13. Mezarlık	75
3.1.14. Köprü	75
3.2. Sosyal Durum.....	75
3.2.1. Araplar	77
3.2.1.1. Şamlılar	77
3.2.1.2. Kûfe ve Basralılar	77
3.2.1.3. Sevâdlılar	78
3.2.2. Farslar.....	84
3.2.3. Türkler.....	85
3.2.4. Zencler	85
3.2.5. Zutlar	86
3.3. Dînî Durum	86
3.4. İlmî ve Kültürel Durum.....	87
3.4.1. Vâsıt'ta Yaşayan Âlimler.....	88
3.4.1.1. Enes b.Mâlik	88
3.4.1.2. Nafi'	90
3.4.1.3. Ebû Nadre	90
3.4.1.4. Hüşeym b. Beşir.....	90
3.4.1.5. Yahya b. Dînâr	91
3.4.1.6. Ya'la b. Ata.....	91
3.4.1.7. Ebû Akîl	92
3.4.1.8. Ebû Hâlid Dellânî.....	92
3.4.1.9. Kasım b. Ebû Eyyüb	92
3.4.1.10. Yahya b. Süleym b. Belc.....	93

3.4.1.11. Mansûr b. Zâzân.....	93
3.4.1.12. Avvam b. Havşeb.....	94
3.4.1.13. Süfyan b. Hüseyin.....	94
3.4.1.14. Eyyüb b. Miskin.....	94
3.5. Ekonomik Durum.....	96
3.5.1. Ticaret.....	96
3.5.2. Tarım ve Hayvancılık.....	97
3.5.3. Dokumacılık.....	100
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA.....	104
Ek 1. Sahâbeden Vâsita Gelenler.....	114
Ek 2. Vâsıt Şehri ve Sevâdlılar, Nebâtîler ile İlgili Apokrif Rivayetler.....	114
Ek 3. Vâsıt'ta Bastırılan Sikkeler.....	119
Ek 4. Vâsıt Harabeleri.....	120
Ek 5. Harabelerin Restore Hali.....	121
Ek 6. Vâsıt Şehir Giriş Kapısı.....	122
Ek 7. Vâsıt'ın Konum Hatitası.....	123
Ek 8. Vâsıt'ın Sınırları.....	124
Ek 9. Emevîlerin Son Abbâsîlerin İlk Zamanlarında Vâsıt.....	125
Ek 10. Vâsıt Cami Planı.....	126
Ek 11. Vâsıt Şehrine Ait Harita.....	127
Ek 12. Irak Siyasi Haritası.....	128

KISALTMALAR

bkz.	:	Bakınız
c.	:	cilt
ç.	:	çoğul
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
H.	:	Hicrî
M.	:	Milâdî
M.Ö.	:	Milattan Önce
M.S.	:	Milattan Sonra
No	:	Numara
nşr.	:	Neşreden
RA	:	Radiyallâhü Anh
SAV	:	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
Sy.	:	Sayı
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
ts	:	Tarihsiz
v.	:	Vefat Tarihi
vb.	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayınevi
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Çalışmaya konu olan Vâsıt, askerî ve siyâsî durumlar gözetilerek Emevîlerin kudretli valisi Haccâc tarafından 83/702 yılında kurulmuştur. Irak genel valisi olarak görevlendirildiğinde Irak bölgesinden elde edilen haraç vergisinin 5 yıllık tutarı bu şehre harcanmıştır. Şehirde inşa edilen dârülimâre, cami, iki hendek ve surlar 43.000.000 dirheme mâl olmuştur.¹ Her ne kadar askerî ve siyâsî bir amaç için olsa da Hûzistan, Cebel ve Horasan'ı Kûfe ile Basra'ya bağlayan yolların geçtiği, nehir taşımacılığının en rahat yapılabildiği ticaret güzergâhında bulunan araziye kurulmuş olması, kuruluş aşamasında ticaret merkezi olarak ta düşünüldüğünü göstermektedir.² İslam Tarihinde Türklerin yerleştiği ilk şehir olan Vâsıt, 148/765 tarihinde Bağdat'ın kurulması Emevîler dönemindeki önemini kaybetmeye başlamıştır. M. 15. yy. da Dicle Nehri'nin yatağının değiştirilmesi şehirden göçleri başlatmış önce küçük bir kasabaya M. 19. yy. da terkedilmiş bir hale gelmiştir. Antik kentin kalıntıları bugün Kûtül'amâre şehrine 70 km uzaklıktadır ve günümüzde Minâre Harabeleri olarak bilinmektedir.³

Araştırma, Vâsıt şehrinin kuruluşundan başlayarak Emevîlerin yıkılışına kadar geçen sürede siyasî, askerî, sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Vâsıt, kuruluşundan Emevîler'in yıkılışına kadar Irak'ın idârî merkezi olarak kalmıştır. Bu sebeple böylesi bir öneme sahip olan şehrin, tüm yönleriyle ilim dünyasına kazandırılması amaçlanmıştır. Bu araştırmanın Vâsıt tarihine ışık tutması ve şehir ile ilgili daha sonraki dönemleri içeren çalışmalara bir kapı aralaması umulmaktadır.

¹ Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-Büldân* (Daru's-Sadr, Beyrut: 1977), 5/349.

² Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vâsıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/541-544.

³ Beşir Yusuf Fransis, "el-Mezâhiru'l-Fenniyye fi Avâsimi'l Iraki'l-İslâmiyyeti'l-Kadîme alâ Dav'i'l-İstikşâfâti'l-Hadîse", *Sümer Dergisi*. (Bağdat: 1948), 4/106; Lawrence Irwin Conrad. "Wasit", *Dictionary of the Middle Ages*. edit.: Joseph R. Strayerl. (New York:1989), 12/574; Robert Darley-Doran, "Wâsıt", *The Encyclopedia of Islam*, (new edition). (Leiden: 2001), 11/165.

2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Araştırmada Sosyal Bilimlerde sıkça başvurulan araştırma yöntemlerinden nitel araştırma metodu kullanılmıştır. Bunun yanı sıra incelenen konuyla alakalı yazılı belgelerin analizinde nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi metodundan yararlanılmıştır. Konuyla alakalı başta Temel İslâm tarihi kitaplarının yanı sıra ansiklopedi maddeleri ve makaleler içerik analiz yöntemiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de Vâsıt ile ilgili akademik düzeyde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nde Melik Sonkaya tarafından benzer bir konu çalışılmış, 2023 yılı Eylül ayında YÖK tez merkezine girilmiştir. Araştırma konusu belirlendikten sonra sözkonusu çalışma erişime açılmış ve araştırmada kaynak olarak gösterilmiştir. Araştırma, Vâsıt’a bağlı yerleşim merkezlerinin ve akarsuların açıklamalarıyla birlikte yer alması, şehre yerleştirilen Arap Kabilelerinin sayılarıyla birlikte verilmesi, yöneticilerin Vâsıt için özel görevlendirdikleri vekil yöneticileriyle anlatılması ve şehirle ilgili apokrif rivayetlerin eklenmesi yönüyle daha önce yapılan sözkonusu çalışmayla farklılık arz etmektedir. Yapılan bu tez çalışmasının dışında Vasıt ile ilgili olarak, Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan İslâm Ansiklopedisinde⁴ ve DİA’da bir madde⁵ ve bir de makale⁶ vardır. Kaynak eserler, Arapça ve Arapçadan çeviri yapılarak yayınlanmış İngilizce kaynaklardır.

Halife b. Hayyât’ın (v. 240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât*⁷, Ya’kûbî’nin (v. 292/905) *Târîhu-Ya’kûbî*⁸, Taberî’nin (v. 310/923) *Tarihu’t-Taberî Tarihu’r-Rusul ve’l-Mülûk*⁹, İbnü’l-Esîr’in (v. 630/1233) *el-Kâmil fi’t-Târih*¹⁰ ve adlı eserleri olaylar yıllara göre işlenerek yaşanan her olay yaşandığı tarih altında anlatılmıştır. Yıllara göre Vâsıt’ta gerçekleşen olaylar için bu eserlerden faydalanılmıştır.

⁴ Maximilian Streck, “Vâsıt”, *MEB İslâm Ansiklopedisi* (Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1978), 13/222-224.

⁵ Söylemez, “Vâsıt”, 42/541-544.

⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine”, *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 147-172.

⁷ Halife b. Hayyat, Ebû Amr, *Târîhu Halife b. Hayyat*, tahk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: 1993).

⁸ Ya’kûbî, Ahmed b. Ebî Ya’kub b. Vâzih, *Tarih*, (Beyrut: 1992).

⁹ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Müluk*. thk: Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, (Beyrut: 1939).

¹⁰ İbnü’l-Esîr, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi’t-Târih*, thk. Ömer Abdusselam Tedmûrî, (Dâru’l-Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut: 1997).

Ebü'l-Hasen Bahşel Eslem b. Sehl b. Selm er-Rezzâz el-Vâsîfî (v. 292/905) tarafından kaleme alınan *Târîhu Vâsîfî*¹¹ şehir hakkında genel bilgiler vermektedir. Yazar aynı zamanda bir hadisçi olduğu için rivayetleri senedleriyle birlikte vermiştir. Eserden kuruluş zamanında yaşanan olaylar, şehre isminin verilmesi, sahâbeden gelenler ve şehirde yaşamış âlimler konusunda yararlanılmıştır.

Belâzürî'nin (v. 279/892) *Futûhu'l-Büldân* adlı eserinde hem yerleşim yerleri hemde olaylar anlatılmaktadır.¹² Eserde Vâsîfî'ta geçen olaylar aynı tarihlerde başka yerlerde geçen olaylarla birlikte anlatılmaktadır.

Araştırmada Irak genel valileri ve Vâsîfî'ta yaşayan âlimlerin hayat hikâyeleri ve çalışmaları konusunda Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (v. 80/256)'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*¹³, İbn Sa'd ismiyle meşhur Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (v. 230/845)'nin *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*¹⁴, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdûs b. Abdillâh el-Cehşiyârî (v. 331/942-43)'nin *Kitabu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*¹⁵, İbn Hacer olarak bilinen Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449)'nin *Tehzîbü't-Tehzîb*¹⁶ ve *Takrîbü't-Tehzîb*¹⁷, adlı eserleri faydalanılan eserlerdendir.

Vâsîfî ve yerli halkı ile ilgili apokrif rivayetler ile yine şehrin kuruluşuyla ilgili bilgiler İbnü'l-Fakîh ismiyle tanınan Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî'nin (v. 330/941) *Kitabu'l-Buldân*¹⁸ adlı eserine müracaat edilmiştir.

¹¹ Vâsîfî, Bahşel Eslem b. Sehl er-Rezzâz, *Târîhu Vâsîfî*, thk. Korkis Avvâd (Beyrut: 1986).

¹² Belâzürî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Futûhu'l-Büldân*, ed. Abdullah Enis et-Tabbâ - Ömer Enis et-Tabbâ, (Beyrut: 1407).

¹³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: 1422/2001).

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, nşr. (Daru'l-Kütübî'l-Âmmiyye, Beyrut: 1957).

¹⁵ Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitabu'l-Vüzerâ*, thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafız Şelebî (Mısır: 1980).

¹⁶ Ebül Fadl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, nşr. (Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2014).

¹⁷ İbn Hacer el Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb ve Maahû Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvame (Dâru Reşîd, Şam: 1986).

¹⁸ İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitabu'l-Büldân*, thk. Yûsuf el-Havî (Beyrut: 1996).

İstahri'nin (v. 340/951-52) *Mesâlikü'l-Memâlik* adlı eserinde şehirler hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁹ Vâsıt'ın diğer şehirlere olan bağlantıları için bu eserden yararlanılmıştır.

İbn Kuteybe'nin (v. 276/828)²⁰ *el-Maârif*i, *Uyûnu'l-Ahbâr*'ı ve O'na nisbet edilen *el-İmâme ve's-Siyâse*'si, İbn Abdirabbih'in (v. 328/940)²¹ *el-İkdu'l-Ferîd*'i, Mes'ûdî'nin (v. 346/957) *Mürûcü'z-Zeheb*'i²² ve İsfahânî'nin (v. 356/967), *Kitâbu'l-Eġânî*'si²³ şehrin ekonomisi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Söz konusu bilgiler bu eserlerden alınmıştır.

Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî el-Baġdâdî er-Rûmî'nin (v. 626/1229), *Mu'cemü'l-Buldân* adlı eseri başvurduğumuz eserlerin başında gelmektedir. Tarihte kurulmuş şehirler ve yerleşim yerleri için maddeler halinde eser kaleme almış olan Hamevî Vâsıt için de bir madde açmış, şehrin kuruluşunu ve aynı isimde başka yerleşim yerlerini de anlatmıştır.²⁴

İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*²⁵ adlı eserinden kullanılan kelimelerin kökeni ve anlamını verme konusunda faydalanılmıştır.

Çağdaş âlimlerden Muâdaydî (v. 1975), Vâsıt ile ilgili Emevî dönemine ait *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*²⁶ adında geniş bilgi içeren eseri mevcuttur. Bu eserden Irak genel valileri, valilerin Vâsıt vekilleri, şehre yerleştirilen kabileler ve temsilcileri konusunda yararlanılmıştır.

Baġdat merkezli 1945-1990 tarihleri arasında yayınlanan Sümer dergisi²⁷ 1947 yılından itibaren 3, 27, 31 ve 33. ciltlerde Vâsıt ile ilgili maddelere ve

¹⁹ İstahri, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed, *Mesâlikü'l-Memâlik*, (Kahire: 1961).

²⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Kum: 1363/1947), (Bu eser İbn Kuteybe'ye nisbet edilir.); *Uyûnu'l-Ahbâr*, Beyrut; *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, (Mısır: 1992).

²¹ İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *İkdu'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyarî, Abdusselam Harun (Kahire: 1968).

²² Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher* (Beyrut: 1965).

²³ İsfahânî, Ebû'l-Ferec, *el-Eġânî*, I-XXIV. tahk. Abdullah Ali Muhanna, (Beyrut: 1995).

²⁴ Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-Buldân*, 5, 349.

²⁵ İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab* (Dâru's-Sadr, Beyrut: ts).

²⁶ Muâdaydî, Abdulkadir Selman, *Vâsıt fil Asri'l-Emevî* (Daru'l-Hurriyye, Baġdat: 1976).

²⁷ Irak ve Arap Ülkeleri Tarihi Araştırmaları, “*Sümer Dergisi*”, (Baġdat: 1945-1990).

makalelere yer vermiştir. Dergi 1945-1990 tarihleri arasında yayın hayatına devam etmiş olup Irak ve diğer Arap ülkelerinin tarihiyle ilgili araştırmalar içermektedir.

3. Şehir ve Şehir Tarihçiliği

Araştırma, bir şehir tarihçiliği örneğidir. Bu sebeple şehir kelimesi, kullanımı ve şehir tarihçiliği konularına kısaca temas etmek araştırma açısından yararlı olacaktır.

3.1. Şehir Kelimesinin Kökeni ve Kullanımı

‘Şehr’ Farsça bir kelimedir. Günümüz çalışma çağındaki nüfus, genel olarak ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerde çalışmaktadır. Başka bir işle meşgul olmamak adına günümüz insanının iskân ettikleri yerler, tarım ve hayvancılıktan uzak yerleşim merkezleri olmuştur. İşte günümüz şehir anlayışı buradan doğmuştur. Türkçede XI. yy.dan itibaren ‘şar’ olarak dile getirilmiştir. Arapçada şehir anlamında ‘Medîne’, ‘Belde’ ve ‘Mısır’ ifadeleri vardır. Kur’ân-ı Kerim’de şehir veya yerleşim yeri anlamında 17 yerde medîne²⁸ (ç. medâin), 19 yerde beled, belde²⁹ (ç. bilâd), 21 yerde dâr³⁰ (ç. diyâr), 5 yerde mısır³¹ (ç. emsâr), 56 yerde karye³² (ç. kurâ) geçmektedir. Mekke, inancımıza göre yeryüzündeki yerleşim birimlerinin merkezi ve Müslümanların kiblesi olması sebebiyle “Ümmü’l-Kurâ” şeklinde bilinmektedir.

Tarihte bilinen ilk şehirleşme, MÖ 4400’lü yıllarda Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya’da başlamıştır. Bununla birlikte yeni arkeolojik araştırmalar, Anadolu’da Konya’nın 52 km. güneydoğusundaki Çatalhöyük’ün MÖ 6800 yıllarına kadar inen şehir yerleşmesi olduğunu ortaya koymuştur.

Dinimizin yayılmaya başladığı ilk dönemde şehircilik alanındaki ilk düzenlemeler Hz. Peygamber tarafından hicretten sonra yapılmaya başlanmış, Hz.Peygamber’e nisbetle “Medînetü’r-Resûl” adını alan Yesrib, daha sonra Medîne ismini almış ve bu konuda ilk uygulama alanı olmuştur. Medîne’de ibadetin yanında başta eğitim ve öğretim olmak üzere adalet hizmetleri, kamu idaresi ve diğer işlere

²⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm* (Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, Mısır:1945), 662-663.

²⁹ Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfehres*, 133-134.

³⁰ Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfehres*, 264.

³¹ Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfehres*, 668.

³² Abdülbâkî, *Mu‘cemü’l-Müfehres*, 543-544.

yönelik hizmetlerin yürütüldüğü Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirmiştir. Hz. Ömer zamanında idarî işler için mescidin yakınında dârülimâre denilen bir binanın inşa edilmesiyle şehir planı cami etrafında şekillenmiştir. Daha sonraki dönemlerde şehrin fizikî yapısına ilâve edilen her türlü dinî, sosyal ve kültürel bina caminin merkez alınarak düzenlenmiş, mahalle mescidleri de mahallelerin merkezi konumunda olmuştur. Mekke'nin fethi üzerine Hz. Peygamber burada siyasî ve idarî düzenlemeler yaparak Attâb b. Esîd'i valiliğe, Saîd b. Saîd'i çarşayı kontrole, Muâz b. Cebel'i yeni müslüman olan Mekkeliler'e Kur'ân-ı Kerîm'i ve dinî esasları öğretmekle görevlendirmişti. Peygamberimizin Mekke'deki bu görevlendirmeleri, diğer şehirlerde aynen devam etmişti. O'nun Medîne'de ve Mekke'deki uygulamaları kendinden sonra gelecek idareciler için bir örnek olmuştu. Fetihler sırasında ele geçirilen veya yeni kurulan İslâm şehirlerinin Medîne'ye benzetilmesine özen gösterilmiş, öte yandan İslâmiyet'in yayılışına paralel olarak hızlı bir şehirleşme süreci başlamış, çoğunluğu göçebe hayat süren Arap kabileleri bu şehirlerde yerleşik hayata geçmişti. 7-11. yy.lar arasında İslâm dünyasında şehirleşmenin yaygınlaşmış bununla birlikte ekonomi ve medeniyet alanında kayda değer gelişmeler oldu. Kırsal hayatın yerini süratle şehirleşme almış İslâmiyet'le birlikte başlayan bu hareketlilik sayesinde İslâm coğrafyası dünyanın çeşitli bölgelerindeki üretim alanları için bir cazibe merkezi haline gelmişti. Artık ülkeler arası ticarî ve kültürel ilişkilerin meydana gelmesine zemin hazırlanmıştı.³³

Türkler, Soğd dilinde şehir kelimesi yerine kent veya kant, saray veya kale anlamına gelen 'balık' kelimesini kullanmışlardı. Balık kelimesi eski Türkçe metinlerde şehir anlamında Orhun Abideleri'nde kullanılmıştır. İltiş Kağan 680 yılında devleti yeniden teşkilatlandığında bundan haberdar olan Göktürkler 'balıktakiler dağa çıkmış, dağdakiler aşağı indi' demişlerdi. Tonyukuk kitabede 23 Çin balığını tahrip ettiğini söyler ve Çin'in kuzeyinde Şantugbalık adında bir şehirden söz eder. Göktürklerin kuzey ve doğusunda yaşayan Dokuz Oğuz Türklerinin Togubalık isminde bir şehirleri vardı. Uygurların küçük şehirleri büyük şehirlerden ayırmak için Ulugbalık tabirini kullandıklarını, Hazarların başkentleri İtil

³³ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/441-446.

şehrinin diğer adının Hanbalık olduğunu, Hatunun oturduğu şehre Hatunbalık denilirdi.

Oğuz Türklerinde balık kelimesinin diğer bir anlamı da çamurdur. Balçık kelimesi buradan gelmektedir. Çin kaynakları Türklerin evlerini dövülmüş topraktan yapmaları sebebiyle şehirlerine balık dediklerini kaydetmiştir. Balık kelimesi daha sonra Moğollara geçmiş, Soğdluların kullandığı kent ve Farsların kullandığı şehir kelimelerinin kullanımı ile balık kelimesi unutulmuştur.³⁴

3.2. Şehir Tarihçiliği

Geçtiğimiz iki asırda insanların şehirlere yoğun şekilde göç ettiği görülmektedir. İlk zamanlar şehirleşme ve şehirleşmeyle birlikte gelen sorunlar ve gelişmeler araştırılmamıştır. Şehir tarihi 1960 lardan sonra kendisine akademik seviyede zor da olsa ayı bir disiplin olarak yer bulmuştur. Şehir tarihi diğer disiplinler içinde erimeye yüz tutmakla birlikte Batı, şehir tarihini kullanarak halkın ve şehrin halini ve tarihini belirlemede oldukça faydalanmıştır. Bu sebeple Batıda iyi bir konuma sahiptir. Ülkemizde şehir tarihçiliği ise henüz şehir tarihini böyle bir konuma getirememiştir. Arşiv okumalarıyla bir şehir tarihi oluşturma yolunu takip etmiş olan ülkemiz akademisyenleri, arşivlerin tükenmesiyle sona gelmiştir. Bu tükenmişlik değişik kaynakları mukayeseli bir şekilde kullanarak şehri bütünüyle ve farklı coğrafyaları da dikkate alarak yapılan çalışma örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Ülkemizde Beylikler ve Osmanlı Dönemi şehirleri incelenmiş arşivlerden hareketle sosyal ve ekonomik hayat, askerî ve siyâsî durumlar ele alınmıştır. Arşivler ilk zamanlar tahrir defterleri iken daha sonraları şer'iyye sicilleri, temettuât ve sâlnâme olmuştur. Bu durumdan hareketle şehir tarihi konu aldığı şehrin günlük yaşamını, sosyal hayatı, ekonomik hayatın gerekleri olan savaşları ve ticaretleri gibi durumları anlatan bir disiplin olarak tarif edilebilir.³⁵

Ülkemizde bu konuda son dönemlerde birçok çalışma yapılmıştır.

³⁴ Abdülkadir Donuk, "Balık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 5/12.

³⁵ Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6, 2005, 20.

Kûfe üzerine Mehmet Mahfuz Söylemez³⁶, Merv üzerine Mesut Can³⁷, Gazne üzerine Muhammed Qasım İbâdî³⁸, Basra üzerine Yakup Ercan³⁹, İskenderiye üzerine Murat Gök⁴⁰ çalışmalar yapmışlardır. İsmi geçen yazarlar ve konuları ülkemizde yapılmış çalışmalardan bazılarıdır.

Ayrıca Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi bir sayısını Türk Şehir Tarihi olarak ayırmış ve içinde Osmanlı döneminde Balkanların bazı şehirleri⁴¹ araştıran bir makale yayınlanmıştır.

Genel Şehir Tarihçiliği üzerine Yunus Uğur⁴² bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada dünyada ve ülkemizde konuyla ilgili araştırmalar, konu üzerinde çalışan ilim adamlarının düşünceleri yer almaktadır.

---

³⁶ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe* (Ankara, 2001).

³⁷ Mesut Can, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017).

³⁸ Mohammad Qasim Ibadi, *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

³⁹ Yakup Ercan, *İslam Tarihi Kaynakları ve Seyahatnamelerde Basra* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁴⁰ Murat Gök, *İslâm Tarih ve Medeniyetinde İskenderiye Şehri (Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar)* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

⁴¹ Fatma Sel Turhan, *Türk Şehir Tarihi*, “Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (Şubat 2005).

⁴² Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (2005), 9-26.

BİRİNCİ BÖLÜM

VÂSİT'İN KURULUŞ SEBEPLERİ VE KURULUŞU

Tarihte kurulan her şehir bir medeniyetin görünen halidir ve şehirlerin bu şehirlerin kuruluş sebebi, amacı ve hikâyesi vardır. Vâsıt ilk kurulan İslam şehirlerindedir. İslâm şehir anlayışına göre düzenlenmiş bir şehir olması sebebiyle farklı yerlerdeki şehirlerden ayrılır. Kendinden sonraki şehirlere örnek olmuştur. Şehrin kuruluşuna dair efsanevi rivayetler de söz konusudur. Bu bölümde Vâsıt'ın kuruluş sebepleri ve kuruluşu ele alınacaktır. Efsânevî rivayetler ekler kısmında verilmiştir.

1.1.Vâsıt'ın Kuruluş Sebepleri

Vâsıt askerî ve siyâsî sebeplerden kurulmuş olsa da daha birçok sebep düşünülmüş olmalıdır. Şehrin inşasından sonra ticaretin, ilim ve kültür hayatının gelişmesi tek sebebin bu olmadığını göstermektedir. Haccâc, Basra ve Kûfe halkına çok kızgındı. İsyanlarda o şehir halkından isyancılara destek oluyorlardı. Bu yüzden Haccâc, Kûfe ve Basra şehirlerine alternatif olacak yeni bir şehir kurmaya karar vermişti. Hatta o şehirlerin, Basra ve Kûfe'yi kastederek oradaki mescidi yakıp yıkmak ve halkını memleketlerine göndermek istediğini, yanındakilerin kendisine halkın burada doğduğunu başka yer bilmediklerini, camilerde ahâlinin Kur'ân-ı Kerim okuduğu hatırlatılınca susmuştu.⁴³

1.1.1. Siyâsî ve Askerî Sebepler

Şehrin kuruluş serüveni Haccâc'ın Halife Abdülmelik b. Mervan tarafından Irak genel valisi olarak atanmasıyla başladı. Haccâc bölgede göreve başladığında sert bir yönetim sergileyeceğini yaptığı konuşmalarda ilan etmişti.⁴⁴ Emevî muhaliflerini devletin yanına çekmek yerine uygulamalarıyla muhalefetin daha da keskinleşmesine ve büyümesine sebep olmuştu.⁴⁵ Mesela çiftçilikle uğraşan Sevâd yerlilerinin şehre girmesini yasaklamıştı. Çünkü haraç gelirlerinde ciddi bir düşüş vardı. Bununla

⁴³ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 260.

⁴⁴ Zübeyr b. Bekkâr, *el-Ahbârü'l-Muveffekiyyât*, thk. Samî Mekkî (Bağdat: 1972), 96.

⁴⁵ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 266; Tâberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/278-279.

yetinmeyen Haccâc, uzak diyarlardan buralara gelip mülk edinmiş olan köylüleri de zorla yerlerinden etmişti. Irak halkının çoğunluğu zimmi ve mevaliden oluştuğundan bu uygulamadan en çok onlar zarar görmüş ve onlar da muhalefet saflarında yerlerini almışlardı.

Şehrin kurucusu Haccâc Kûfelilerden bir ordu ile Horasan üzerine sefer hazırlığındaydı. Hammam Ömer denilen yerde karargâhını kurmuştu. Şamlılar Haccâc'ın isteği üzerine Kûfelilerin evlerinde misafir olarak kalmaktaydı. Kûfelilerden yeni evli bir genç gizlice karargâhtan evine gitti. Eşi ona Şamlı bir askerin sarhoş halde gelip eve girmek istediğini anlattı. Genç asker eşine Şamlı askerin evine girmesine izin vermesini istedi. Adam eve gelip kapıyı çalınca Kûfeli genç asker Şamlı askeri öldürdü ve eşinden sabah olunca Şamlılara adamlarını alması için haber göndermesini ve onlar kendisini Haccâc'a götürürlerse olan biteni ona anlatmasını istedi. Kadın durumu anlatınca Haccâc: 'Gerçekten bana doğruyu söyledin.' dedi, Şamlılara da seslendi: 'Arkadaşınızı alınız; bunun için ne kısas olur ne de diyet. Bu Allah'ın öldürüp cehenneme gönderdiği bir kimsedir.' Daha sonra Haccâc münâdisine emrederek: 'Kimse kimsenin yanına misafir olarak gitmesin.' diye seslenmesini istedi. Bu olay üzerine Şamlılar Kûfe'den çıkarıldı ve onlar için geçici bir karargâh yapıldı. Uygun bir şehir için yer bakmakla görevlendirilen kişiler başlarında Haccâc olmak üzere şimdiki Vâsıt şehrinin olduğu yere gelmişlerdi.⁴⁶

Aslında Haccâc şehri kurmadan önce Kesker'e bağlı Sin şehrine yerleşmeyi düşünmüştü. Belâzürî, Haccâcın Sin kanalını kazdırmayı kararlaştırdığını, bu iş için çalışacak insanlar bulduğunu, işçilerin birbirlerinden ayrılmamaları ve kaçmamaları için birbirlerine zincirle bağlanmasını emrettiğini anlatır.⁴⁷ Şehrin yerine karar verildikten sonra artık bölgenin yerleşime elverişli hale getirilmesi gerekiyordu. Ama öncelikle yer, arazi sahibinden alınmalıydı. Bölge Dihkanların yönetimindeydi. Daverdan adıyla bilinen Dihkandan 10.000 dirhem ödenerek arazi satın alındı⁴⁸ ve bugünkü Vâsıt şehrinin olduğu yerin yakınlarına Nil ve Zabi kanallarını kazdırdı. Çünkü arazi bataklık ve sazlıklardan oluşmaktaydı. Öncelikle bataklık kurutulmalıydı. Kanalın birine Zâbi isminin verilme sebebi Zâbi (Zap) nehrinden

⁴⁶ Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, 32; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 4/444-445.

⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Bıldân*, 284.

⁴⁸ Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, 38.

almasındandı. Bu iki kanal arasında kalan bölge tarıma elverişli hale getirildi, içme ve sulama suyu getirildi ve Nil adında yeni şehir kurulmuş oldu.⁴⁹

Haccâc merkez olarak önce Kûfe sonra Basra'yı düşünmüştü. Ancak ayaklanmalar ve isyanlara karşı yapacağı askerî hazırlıklar için özel bir şehir olması gerektiğini düşünmüştü.⁵⁰ Çünkü 81/700 senesinde meydana gelen İbnü'l-Eş'as ayaklanmasına Kûfe ve Basra'dan çok sayıda katılım olmuştu. 74/694 yılında Basra'da iken Abdullah b. Cârud ayaklanması, 76/695 yılında Kûfe'de iken Şebib b. Şeybânî ayaklanması ve son olarak İbnü'l-Eş'as ayaklanması⁵¹ ile ölüm tehlikesi atlatan Haccâc, sakinlerini kendi istediği insanlardan oluşturacağı, güvenilebileceği ve daha kolay hükmedebileceği bir şehir yapmayı düşündü.⁵² Vâsıt şehrini kurduğunda oraya kendilerine güvendiği ve çıkabilecek herhangi bir ayaklanmada kendi tarafında olmalarını sağlamak için Şamlıları yerleştirdi. Her ne kadar Şamlıları yapmış oldukları bir saygısızlık sebebiyle Kûfeden çıkarmış olsa da asıl gayesi onları Iraklılardan ayrı tutmak, siyâsî ve askerî yönden kendini güvende tutmaktı.⁵³

1.1.2. İktisâdî Sebepler

Vâsıt şehrinin yer seçiminde Dicle ve Fırat nehrinin sularından en verimli şekilde faydalanmak amaçlanmıştı. Şehrin kurulması için uygun görülen bölge ziraate uygundu ve ağaçlıktı. Sebze ve meyve yetiştirmek için elverişliydi. Balıkçılığın yapıldığı bir yerdi. Havaasının ve suyunun güzel olduğu, geniş çarşılarla sahip olduğu anlatılırdı. Ekonominin can damarı tarıma dayalı olduğu için bu şartlar değerlendirilmeliydi. Haccâc bu şehirde yaşayanların üst seviye bir yaşam kalitesine sahip olmalarını, her zaman orada kalmak istemelerini ve ucuz fiyata mallara sahip olabilmelerini istemişti. Şehrin cazibesini anlatırken kullandığı ifadeler Vâsıt'ı ne kadar çok sevdiğini anlatıyordu;

⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 284.

⁵⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/210.

⁵¹ Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî (v. 85/704). Geniş bilgi için bkz. Hüseyin Paça, "Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as İsyanı" *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, Bahar – 2019, 80-91.

⁵² Vâstî, *Târîhu Vâsıt*, 43.

⁵³ Vâstî, *Târîhu Vâsıt*, 44; Julius Wellhausen, *Arap Devletini Sükûtu*, 117.

Vâsıt Hama ve Kanna arasında bir cennettir.

Basra ve Kûfe onu kıskanır.

Dicle ve Fırat onun cazibesini oraya çıkarır...⁵⁴

Vâsıt ticaret yolları üzerine kurulmuştu. Kûfe, Basra, Medâin, Ahvaz, Hûzistan, o devirde ticaret merkezi kabul edilen Şiraz ve diğer birçok memlekete giden karayolu üzerindeydi. Aynı zamanda Bağdat ve Fars illerine giden nehir yolu da buradan geçiyordu ve o dönemdeki en iyi sahil yolu Vâsıt şehrindeydi.⁵⁵

1.1.3. Tabî Şartlar ve Sağlıkla İlgili Sebepler

Araplar şehir kuracakları yerin rahat ve huzurlu olmasına önem verirlerdi. Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkas'a Kâdisiye Savaşı'nı kazanıp Medâin şehrini fethettiğinde bir mektup yazar. Mektubunda Müslümanlar için bir hicret yurdu belirlemesini ve Medîne ile oluşturacağı yer arasında deniz olmamasını ister. Sa'd Anbar'a gelmiş ve askerlerinden oraya çadırlarını kurmalarını ve yerleşmelerini istemiştir. Ancak burada çok sinek vardı ve askerler çok huzursuz olmuşlardı. Daha sonra başka bir yere gittiler ancak orası da yurt edinmeye uygun değildi. Bunun üzerine bugünkü Kûfe şehrinin olduğu yere geldiler, oradaki insanlara başka yerlerde ev yapıp yaşamaları için arsaları satın alındı ve şehir kuruldu. Kumlukların yuvarlak biçimlerde taşları olduğu için bölgeye Kuveyfe veya çamurla karışık çakıl ve taşlarla dolu olduğu için Kûfe denildiği rivayet edilmektedir.⁵⁶

Sineklerden rahatsız olduklarında Sa'd, Hz. Ömer'e haber yollamış ve Hz. Ömer'de başka bir yer bulmalarını emretmişti. Hz. Ömer mektubunda Sa'd b. Ebû Vakkas'a : "Araplar deve ile yaşarlar; deveye yarayan yerler ancak onlara da yarar. Bunun için sen, onlara acımtırak ot biten bir yer bul; ancak benimle onlar arasında deniz olmasın" tavsiyesinde bulunmuştu.⁵⁷

Nitekim Haccâc bu tür örnekleri çok iyi biliyordu ve şehrin kurulacağı yerleri tespit ederken keşif ekibine doktorları da eklemiştir. Ekip uygun yerleri gezdikten sonra Vâsıt şehrinin kurulduğu yerden daha uygun bir yer bulamadıklarını ifade

⁵⁴ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 107-108.

⁵⁵ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 108-109.

⁵⁶ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/557-558.

⁵⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 313.

etmişti. Haccac bölgenin nehir kenarında olmasını istiyordu. Aynı zamanda mümbit ve havası güzel bir yer olmalıydı.⁵⁸

Bu bilgilere göre şehrin kuruluşunda insanların huzurlu bir hayat sürebilmeleri için tüm şartlar Haccâc tarafından göz önünde bulundurulmuş ve Vâsıt kurulabilecek en güzel bölgeye planlanmıştı.

1.1.4. Vâsıt'ın İklim ve Bitki Örtüsü

Haccâc şehrin kurulmasına karar verdiğiğinde gönderdiği kişilere yerle ilgili bazı kriterler söylemişti. Bu konuya şehrin kuruluşu ile ilgili bölümde temas edilmiştir. Bölgede yaşayan halkın durumunu gören gezginlerin ve ziyaretçilerin anlattıklarına göre Haccâc gerçekten güzel bir yer seçmişti. Bölge ılıman bir iklime sahipti. Şehir toprağın verimli olması ve su sıkıntısının olmaması sebebiyle bağların, bahçelerin bol olduğu, her türlü sebze ve meyvenin yetiştiği ve her türden ağaçların güzellik kattığı bir cennet gibiydi. Havası ılıman olduğu için insanlar Basra veya Kûfe gibi şehirlerden ziyade Vâsıt'ta yaşamayı tercih ediyorlardı. Daha önceden sazlık alan olan şehrin yeri palmiye ve hurma ağaçlarıyla süslenmiş gibiydi.⁵⁹ Basra ile Vâsıt arasında geniş bir ova vardı ve bu ovada tarımın her türlü yapılmaktaydı.⁶⁰ Bütün bu güzelliklerin yanında belli zamanlarda kar nedeniyle yolların kapandığı ve karın yerde günlerce kaldığı rivayet edilmektedir.⁶¹

1.2. Vâsıt İsmi ve Kökeni

Askerî ve siyâsî sebeplerle kurulması düşünülen şehir için yer seçimi yapılmıştı. Sâsânîler döneminde vergilendime sisteminde Irak 12 kazaya ayrılmıştı. Bu sistemde 12 kazadan birinin Kesker olması, Vâsıt'ın yerinin tesbiti konusunda gözardı edilmemişti.⁶² İnşa edilecek olan şehir, Basra ve Kûfe'ye eşit uzaklıkta

⁵⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 110-111.

⁵⁹ Vâsıtî, *Târihu Vâsıt*, 25; Kazvinî, *Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud* (v. 682/1283), *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* (Beyrut: ts), 478.

⁶⁰ Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, 1/120.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/169.

⁶² M. Streck, "*Vâsıt*", 13/223.

olması sebebiyle Vâsıt ismini almıştır.⁶³ Vâsıt'ın bu iki şehre uzaklığı 50 fersah günümüz ölçüsüyle 288 km'dir.

Dil Bilimi âlimleri Kelbî'den bir rivayetle, daha önceleri oralarda Vâsıtı'l-Kasab ismiyle bir yerleşim yerinin olduğunu ve bu isimden dolayı Haccâc'ın buraya şehir kurmaya karar verdiğinde ismini de Vâsıt koyduğunu ifade ederler.⁶⁴ Kurulan şehir Ahvaz, Kûfe ve Basra'ya eşit mesafedeydi.⁶⁵ Şehrin ismini bizzat Haccâc koymuştu. Haccâc, Halife Abdülmelik b. Mervan'a mektup yazmış ve şehri kurduğunu, adını da Vâsıt koyduğunu belirtmiştir. Mektubunda geçen ifade şöyledir: 'Ben yeryüzünün Kûfe, Basra ile Cebel bölgesine aynı mesafede bulunan bir şehir kurdum ve adını da Vâsıt koydum.'⁶⁶ Bu cümlede Haccâc Kerîş kelimesini kullanmıştır. Kerîş göbek anlamındadır ve kanaatimizce mekân tarifi için kullanıldığında merkez anlamında kullanılmış olmalıdır. Bu yüzden Vâsıtlılara Vâsıt-u'l-Kerîşiyî'nin yani Vâsıt'ın ortasında ya da merkezinde oturanlar denilmiştir.

Târîhu Vâsıt yazarı Bahşelî, Vâsıt'ın ismi konusunda farklı görüş belirtmiştir. Ona göre bölge kamışlık arazi olduğu için Vâsıtı'l-Kasab diye bilinmekteydi. Zira Hz. Osman, Said b. el Âs 'ı Kûfe, Vâsıtı'l-Kasab ve Basra'ya vali olarak göndermiş ve onun valiliği Muâviye'nin hilafetine kadar devam etmişti. Muâviye ise o bölgeye Abdul Â'la b. Abdullah'ı Basra ve Vâsıtı'l-Kasab'a ve daha sonra Abdülmelik halife olunca Kûfe, Basra ve Vâsıtı'l-Kasab bölgesine Haccâc'ı vali tayin etmişti.⁶⁷ Bu rivayetlerden Vâsıt şehrinin kurulduğu bölgede eskiden beri bilinen Vâsıtı'l-Kasab isminde bir şehrin olduğu anlaşılmaktadır. Bahşelî, Haccâc'ın araştırmalar neticesinde Vâsıtı'l-Kasab bölgesini beğendiğini ve şehri buraya kurduğunu söyler.⁶⁸

Değişik bölgelerde Arapların Vâsıt ismiyle bildiği yerleşim yerleri vardı. Yâkût el-Hamevî Mu'cemü'l-Büldân adlı eserinde bu sayıyı yedi olarak ifade eder, beş tanesinin ismini verir ve iki tanesini unuttuğunu söyler.⁶⁹ Bahşelî, Arapların 12

⁶³ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 260; Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 38.

⁶⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/347.

⁶⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 284; Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 38.

⁶⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 284.

⁶⁷ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 35-36.

⁶⁸ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 38.

⁶⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/348.

tane Vâsıt şehrinden bahseder.⁷⁰ Ancak bunlardan en meşhuru ve bilineni Haccâc'ın yaptırdığı şehirdir. Rivayetlerdeki Vâsıt şehirleri şunlardır:

- 1.Vâsıt-1 Necid
- 2.Vâsıt-1 Hicaz
- 3.Vâsıt-1 Yemen
- 4.Vâsıt-1 Cezire
- 5.Vâsıt-1 Yemame
- 6.Vâsıt-1 Endülüs
- 7.Vâsıt-1 Irak
- 8.Vâsıt-1 Mecdel (Beni Kilab kabilesinin kela çevresi)⁷¹
9. Riyada bağlı 20 bölge vardı. Bu bölgelerden biri olan Leyla şehrine bağlı ve Riyada 300 km uzaklıktaki Felec ve Munkedir arasında bir yol adı⁷²
- 10.Batn-ı Merrâ ve Palmiye ağaçlı Vadi-i Nahle arasında bir köy⁷³
- 11.Kırkısyâ yakınlarında Habur'da bir köy⁷⁴
- 12.Rakka Vâsıtı⁷⁵
- 13.Beni Kuşeyrin evlerinden Beni Üseyde için ayrılan bölge⁷⁶
- 14.Mekke Vâsıtı; Mekke tarihini anlattığı kitabında Muhammed b. İshak el Fakihî bu yerin Akâbe cemresi ile me'zemerin (dar yolların) arasında geçilerek gidilen aşağı bölgeye Vâsıt denildiğini söyler. Vâsıt denme sebebi ise Akâbe cemresinin aşağısında iki dağ arasında bir yer olmasıydı. Bazı Mekkeliler Bereket-i Kasri'den Akâbe'ye kadar olan bu bölgeye Vâsıt-ı Mukim (ikamet edilen Vâsıt) demişlerdir.⁷⁷
- 15.Endülüs'de Kubra bölgesinde küçük bir yerleşim yeri

⁷⁰ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 22.

⁷¹ Bekrî, Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Mucem ma İsti'câm min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi*, Alemü'l-Kütüb (Kahire:1945-1951), 363-364.

⁷² Bekrî, *Kitabu'l-Mucem*, 363-364.

⁷³ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/351.

⁷⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/351.

⁷⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/352.

⁷⁶ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/352.

⁷⁷ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/352.

16.Vâsıt şehrinin şimdiki yerinde Haccâc'ın şehri yerine kurduğu Vâsıtı'l-Kasab denilen yer

17.Halle beni Mezid ve Madrabaz bölgesine yakın bir köy. O bölgeye Vâsıtı'l-Merzabaz denirdi.⁷⁸

18.Beni Temim şehirlerinde bilinen Vâsıt

19.Dicle Nehri'nin Musul'dan geçtiği yerdeki bir köy, ikisi arasında çok sayıda bahçenin olduğu meydan vardır.

20.Marak ve Aynu'r-Rasd ya da Marak ve Mücahidiyye arasında Musul'a bağlı Ferec'te bir köy

21.Zâbid sahilinde, Anbara yakınlarında Yemen'de bir yerleşim yeri.⁷⁹

1.3. Vâsıt Şehrinin Kuruluşu

Önceki başlıklarda ifade edildiği gibi Haccâc yaşanan siyâsî gelişmeler sebebiyle yeni bir şehir kurmaya karar verdiğinde şehrin nereye kurulacağına karar vermek üzere görevliler tayin etmiş ve gerekli talimatları vermişti. Bu bağlamda şehrin nehir kenarında olmasını ve o civardaki büyük şehirler olan Kûfe ve Basra'ya aynı uzaklıkta olmasını istemişti.⁸⁰ Görevliler şehrin yeri için Aynu't-Temr ile körfez arasındaki geniş araziye dolaşmışlar ve havasının temizliği, çölün girişinde olması sebebiyle Vâsıt'ın şimdiki kurulduğu yerden daha iyi bir yer bulamadıklarını ifade etmişlerdi.⁸¹

Vâsıt'ın kuruluş tarihine gelince, şehrin kuruluş tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Bahşel el-Vâsîtî şehrin 75/694 yılında başlayıp 78/697 yılında bittiğini söyler.⁸² Bu görüş hem kendi zamanında yaşayan hem de kendinden sonraki âlimler tarafından destek görmemiştir. Nitekim İbnü'l-Eş'as İsyanı 80-82/699-701 yıllarında meydana gelmişti. Haccâc'ın üstünlüğüyle sona eren Deyrülcemâcim Savaşı Cemâziyelâhir 82/Temmuz 701 tarihinde olmuştu. Bu isyan süresince şehrin adının hiçbir şekilde telaffuz edilmemesi şehrin bu tarihlerde kurulduğuna dair

⁷⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/353.

⁷⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/352.

⁸⁰ Vâsîtî, *Târîhu Vâsıt*, 38.

⁸¹ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Buldân*, 262; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 7/401.

⁸² Vâsîtî, *Târîhu Vâsıt*, 38.

rivayete ters düşmektedir. Diğer bir rivayette şehrin Kazvinî 84/703 yılında kurulduğuna söylerken, Belâzürî 83 ve 84 yıllarını söylemiştir.⁸³ Haccâc şehre 84/703 yılında yerleşmişti.⁸⁴ Kazvinî muhtemelen bu tarihi şehrin kuruluş tarihi olarak göstermiş olmalıdır. Ya'kûbî 82/701⁸⁵ tarihini onun dışında âlimler 83/702⁸⁶ tarihini işaret etmişlerdir. İbnü'l-Eş'as İsyanı isyanı sonrasında Haccâc şehrin planlamasını yaptırmış ve 83/702 yılında şehrin inşasını başlatmış olmalıdır. Bir yıl içerisinde şehrin belli kısımları bitirildiğinde inşa süresini yakından takip etmek için Haccâc gelip Vâsıt'a yerleşmişti. Şehir 86/705 tarihinde bitirilmişti.⁸⁷ Muhtemelen 86 yılında iskâna açılmış ancak inşaat devam etmekteydi. Çünkü Şehrin inşası için Irak'ın 5 yıllık vergi geliri haccanmıştı ve bu bilgiye dayanarak inşa süresinin en az 5 yıl devam ettiği söylenebilir. Bütün bu rivayetler değerlendirildiğinde şehrin kuruluş tarihi için 83/702 tarihini vermek yanlış olmayacaktır.

Hemen bir yıl sonrasında Cami ve Kubbetü'l-Hadra olarak bilinen dârülimâre (Hükümet Konağı) kuruldu.⁸⁸ Şehrin mimarı, Zubia adında bir kişidir.⁸⁹ Bu kişinin kim ve nereli olduğu bilinmemektedir. Vâsıt'ın mimari yapısı Kûfe ile benzerlik gösterdiği göz önüne alındığında Haccâc'ın mimar ve çalışanları Kûfe'den getirttiği söylenebilir. Çünkü Vâsıt'ın yerinin tesbiti ile ilgili görevliler de Kûfeliydi. Kûfe, Fırat Nehri'nin kenarına kurulmuşken Vâsıt, Dicle'nin kenarına kurulmuştu. Her İslâm şehrinde olduğu gibi Vâsıt'ta da cami şehrin merkezinde, yanında dârülimâre ve çarşılar vardı. Bu merkezi unsurlar merkeze alınarak şehir inşa edildi. Kûfe'de pazarlar Fırat nehri ile Cuma Camisi arasında şehrin doğu kısmına yapılmışken Vâsıt'ta aynı proje uygulanmıştır.⁹⁰

Bu şekilde Haccâc Vâsıt şehrinin yapımını bitirdiğinde Halife Abdülmelik'e mektup yazdı ve dağ ile iki şehir arasına bir şehir kurduğunu ve adını da Vâsıt

⁸³ Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 478; Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, 284-285.

⁸⁴ Söylemez, "Vâsıt", 42/541.

⁸⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/279.

⁸⁶ Hamevi, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/401; İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 264; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/383; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/507.

⁸⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 264.

⁸⁸ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, 351.

⁸⁹ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 264.

⁹⁰ Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 153-155.

koyduğunu söylemiştir.⁹¹ Daha önce orada olan Vâsıtü'l-Kasab isimli bir şehrin olması sebebiyle de bu ismin verildiği hakkında rivayet daha önce işaret edilmişti.

1.4. Siyâsî Durum ve Yöneticiler

Vâsıt, idârî ve askerî bir merkez olarak kurulmuş olsa da şehri Irak genel valileri yönetmiştir. Valiler genelde şehri yönetmek üzere vekil göndermişlerdi. Bu bölümde Vâsıt şehrinin de içinde olduğu Irak genel valiliği yapmış olan yöneticiler ele alınmıştır.

1.4.1. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (v. 95/714)

Adı Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî'dir. Emevî devletinin ilk halifesi Muâviye'nin ilk zamanlarında 41/661'de Tâif'te doğmuştur.⁹² Taberî onun doğum tarihini 42/662 olarak vermiştir.⁹³ Nesebi, Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem b. Ebi Akil b. Mes'ud b. Amir b. Muattib b. Mâlik b. Ka'b b. Amr b. Sa'd b. Avf b. Kusayy'dır.⁹⁴ Anne ve baba tarafından Sakif kabilesi Ahkaf koluna mensuptur. Haccâc'ın ailesi Emevî hanedanlığına bağlılığı sebebiyle Kuleyb (köpek yavrusu) lakabıyla tanınmıştır.⁹⁵

Halife Mervan b. Hakem Hicaz'da halifelikliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in üzerine Hubeys b. Dülce komutasında bir ordu göndermiş ve iki ordu arasında meydana gelen Rebeze⁹⁶ Savaşı'nda Hicaz ordusu Şamlıları mağlup etmiş ve ordunun büyük kısmını kılıçtan geçirilmişti. Sağ kurtulanlar arasında Haccâc ve babası Yûsuf b. Hakem de vardı. Haccâc ve ailesinin Abdullah b. Zübeyr'in karşısında yer almalarının sebebi İslâm öncesine dayanmaktaydı. Kureys kabilesinden Ümeyyeoğulları ve Tâiflilerden Sakifoğulları birlikte yaptıkları ticaretle ve İslâm'a karşı alınacak tavırda ortak hareket ediyorlardı ve müttefiklik anlaşmaları vardı. İki kabile birbirlerinden kız alıp vererek derin bir akrabalık bağı kurmuşlardı.

⁹¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Buldân*, 263

⁹² Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 189.

⁹³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 5/172.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 395.

⁹⁵ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/427-428.

⁹⁶ Rebeze, Medîne yakınlarında Hz. Osman zamanında sahabeden Ebû Zer Gıfari'nin sürgün edilip vefat ettiği çöl ve bölgenin adıdır. Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/266-269.

Tâifliler çiftçilikle uğraşır Kureyşliler de onların ürünlerini satarlardı. Yıllar sonra Emevîlerin halka davranışları katılışp tepki topladığında onların müttefiki olan Tâifliler ve özelde Sakîfliler Şam bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardı.⁹⁷

Tâif'te doğan Haccâc orada eğitim almış ve orda kaldığı sürece eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişti.⁹⁸ Okuryazar oranının düşük olduğu bir ortamda Haccâc'ın eğitim öğretime devam edip üstüne üstlük eğitim vermesi onun kültürlü ve asil bir aileden geldiğini göstermektedir.⁹⁹

25 yıl süreyle vali olarak Emevî devletine hizmet eden Haccâc tarih sahnesine 73/692 yılında Abdullah b. Zübeyr'i¹⁰⁰ öldürdüğü savaşla çıktı. Liyakati sebebiyle bu göreve getirilen Haccâc bizzat bu seferde görev almayı kendisi istemişti. Çünkü Abdullah'ı yeneceğini rüyasında görmüştü.¹⁰¹ Bu seferin dışında Haccâc Emevîlerin düşmanlarına karşı üç harekâta katılmıştı;

1. 63/682 tarihinde Medînelilerle Emevî ordusu arasında geçen Emevîlerin galibiyetiyle sonuçlanan ve çok sayıda Medînelinin ölümüyle sonuçlanan Harre Vak'ası.

2. 65/684 yılında Abdullah b. Zübeyr taraftarlarıyla Emevî ordusu arasında Medîne yakınlarında olan ve Emevîlerin yenildiği Rebeze Savaşı.

3. Babasıyla birlikte Mervan b.Hakem ile Mısır'a yapılmış olan harekât. Bu harekât sonucunda Şam'a dönen Haccâc Filistin valiliğine getirilmişti.¹⁰²

Abdullah b. Zübeyr'e karşı kazandığı zaferden sonra 3 yıl süreyle Mekke, Medîne, Yemen ve Yemâme valiliği yapan Haccâc 75/694 yılında Irak genel valisi olarak görevlendirildi.¹⁰³ Hicaz bölgesinde sükûneti sağlayan ve halkın biatını alan Haccâc ilk olarak Kûfe'ye daha sonra oraya Urve b. Mûğîre b. Şu'be'yi vekil bırakarak Basra'ya geçti. Her iki yerde de sert konuşmalar yaparak izleyeceği

⁹⁷ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü", *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 36, 1997, 120-125.

⁹⁸ İbn Kuteybe, *el Ma'ârif*, 548.

⁹⁹ Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî", 14/427-428.

¹⁰⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/54-55.

¹⁰¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/174; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/349.

¹⁰² Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 165.

¹⁰³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/359.

politikayı belli etmişti.¹⁰⁴ Yaklaşan Haricî tehlikesine karşı görevlendirilen komutan Mühelleb adına asker toplamak ve orduya psikolojik destek vermek için Bağdat ile Ahvaz arasında bulunan Rustakabaz bölgesine geldi.¹⁰⁵ Yapılan savaşlardan sonra Musul bölgesindeki Salih b. Müserrih komutasındaki Haricîler 76/695 yılında, Fars bölgesinde Katârî b. Füc'a komutasındaki Hâriciler 77/697 yılında ayaklanmışlardı. Bu ayaklanmalardan kurtularak yeniden isyan edip Haccâc, yaptığı savaşlarda 25 komutanını öldürdüğü tahmin edilen ve kendisini en çok uğraştıran Şebib b. Yezid'i de Halife Abdülmelik'ten aldığı yardımla mağlup ederek sorumlu olduğu bölgede sükûneti sağlamıştı.¹⁰⁶

Halife Abdülmelik Haccâc'ın isyanları bastırmadaki başarısı üzerine doğudaki vilayetlerde de hâkimiyet sağlamak üzere Horasan ve Sicistan valisi Ümeyye b. Abdulah b. Hâlid'i görevinden aldı ve o bölgeyi de Haccâc'ın emrine verdi. İlk olarak kendi bölgesindeki vilayetlere vali atamaya başlayan Haccâc, 78/697-698 yılında Mühelleb b. Ebi Sufra'yı Horasan'a, Ubeydullah b. Ebi Bekre'yi de Sicistan'a vali tayin etti.¹⁰⁷ Vali atamalarında etkili olması Emevî hanedanının Haccâc'a ne kadar güvendiğini ortaya koymaktadır. Bu güven sayesinde Haccâc Mekke ve Medîne valisi olan Ömer b. Abdülaziz'i bile baskıyla görevinden azlettirip yerine de Hâlid b. Abdullah el Kasrî'yi tayin ettirmişti.¹⁰⁸

Sicistan valiliğine getirilen Ubeydullah, Haccâc'ın emriyle Afganistan bölgesinde hüküm süren Rutbil¹⁰⁹ adı verilen yerel yöneticinin üzerine giderek o bölgelerde fetihler yapmaya gönderildi. Rutbil'in yıllık haracını vermemesi de harekât için sebep olmuştu. 79/699 yılında Rutbil'in kalelerinin alınması ve şehirlerine girilmesi emrini alan Ubeydullah, Basra ve Kûfe askerlerinden oluşan orduyla yola çıktı.¹¹⁰ Rutbilin aldığı tedbirler neticesinde ordu zor durumda kalınca Ubeydullah 500.000 dirhem karşılığında ve oğullarından Nehar, Haccâc ve Ebû Bekre'yi rehin olarak bırakmak şartıyla Rutbil ile anlaşma yaptı. Ayrıca Rutbil başta

¹⁰⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/210.

¹⁰⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/90.

¹⁰⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/274.

¹⁰⁷ Ya'kûbî, *Tarih*, 2/276; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/320; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/448.

¹⁰⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/481-482.

¹⁰⁹ Rutbil özelde Sicistan bölgesine görevlendirilen Türk beylerine verilen isimdi. Akdes Nimet Kurat, "Kuteybe bin Müslim'in Havârizm ve Semerkand'ı Zabtı. (Hicrî 93-94-Milâdî 712)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5/5, 1948 Kasım - Aralık, 390-405.

¹¹⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/322; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/450.

kaldıkça onunla savaşılmayacaktı. Kûfeli askerlerin başında bulunan Şii komutan Şureyh b. Hani ve arkadaşları savaşma konusunda ısrar edince Rutbil karşısında ağır bir mağlubiyet alınmış ve bu yenilgi haberi Haccâc'a ulaşmıştı.¹¹¹ Yeni bir ordu kuruldu ve başına Abdurrahman b. Eş'as getirildi. Ordunun o zamanki şartlarda bir eksiği olmadığı ve askerlerin maaşı fazlasıyla ödendiği bilinmektedir. Bu sebeple orduya Tavuslar Ordusu adı verilmişti.¹¹² 20.000 kişiden oluşan bu orduyla baş edemeyen Rutbil şehrini bıraktı ve Abdurrahman bölgeye yeni valiler atadı, ganimetler kazandı, garnizon ve posta teşkilatı kurdu.¹¹³ Haccâc daha ileri gidilmesini istemesine rağmen Abdurrahman bu başarıyı yeterli görmüştü. Haccâc ona daha ileri gitmesini aksi halde görevden alınacağını ve yerine kardeşinin getirileceğini mektupla bildirdi.¹¹⁴ Abdurrahman komutanlarıyla yaptığı istişare sonucunda önce Haccâc'a ve dolayısıyla da Halifeye biatını bozarak kendi hilafetini ilan etti ve etrafındakilerden biat almaya başladı. İlk biat edenler arasında Şiiler, Haricîler ve Emevî yönetiminden memnun olmayan başka gruplar vardı. Haccâc Halifeden ordu istedi ve isyancıların üzerine yürüdü. İlk başlarda isyancı grupla zafer kazanmış olsada son olarak 701/82 yılında yapılan Deyrülcemâcim Savaşı'nda Haccâc kesin bir zafer kazanmıştı. Abdurrahman önce Sicistan'a geçti. Büst Valisi kendisini tutuklayınca esir düşeceğini ve Haccâc'ın kendisine işkence edeceğini anlayan Abdurrahman yüksek bir yerden atlayarak intihar etmişti.¹¹⁵

Haccâc isyanlar sonunda sükûneti sağladıktan sonra ilmî, idârî, iktisâdî alanlar gibi birçok konuda yenilikler yapmıştı. Bunlardan bazıları şunlardır:

1.Halife Abdülmelik b. Mervan zamanında divanlarda Arapça kullanımının resmi hale getirilmesiyle ilgili ilk adım atılmıştı. Bu durum aynı zamanda sikke ve Tiraz¹¹⁶ basımında da uygulanmaya başlandı. Daha önce Irak ve İran bölgesindeki divanlarda Farsça, Suriye'de Grekçe, Mısır'da Kıptice kullanılıyordu. Bu karışıklığa

¹¹¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 579, 580.

¹¹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/454.

¹¹³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/328-329; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/455; Wellhausen, 110.

¹¹⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/335; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/461.

¹¹⁵ Ali Delice, "Haccâc b. Yûsuf (Hayatı ve Faaliyetleri)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, 2/450-455

¹¹⁶ Halife, hükümdar ve devlet adamlarının unvanlarını, lakaplarını taşıyan sırma işleme ve yazılarla süslenmiş elbise, bunların dokunduğu atölye. Nebi Bozkurt, "Tiraz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012),42/112-114

Halife Abdülmelik son verme için çalışmalara başlamıştı ve divanlarda Arapça kullanımını ilk kez Haccâc'ın vali olduğu bölgede uygulandı.

2.Para basımına düzen getirdi. İlk İslâm dinar ve dirhemi Abdülmelik b. Mervan zamanında bastırılmıştı. Haccâc özel bir dirhem bastırarak üzerine Allah'ın güç ve kudretini anlatan ayetler yazdırdı. 76/695 yılında darphaneyi kurarak Bizans ve İran dinarları yerine İslâm dinar ve dirhemleri kullanılmasını sağladı.

3.Ticaretin daha kolay olması için ölçü birimlerinde birliği sağladı. Özellikle hububat alım ve satımında hile yapılmasını engellemek için bu birliği sağlamıştır.

4. Vâsıt'ta ticârî hayatı canlandırmak için büyük gemilerin bekleyebileceği liman ve liman için bir kısmı su dışında kalıp tamiratın yapılabileceği özel yerler yaptırmıştı. Buna Zât-ı Ceâcî adı verilmişti. Kuşun ya da devenin görünen büyük göğüs kemiği anlamında kullanılan bu kelime gemiler sudan çıkınca oluşan görüntü sebebiyle verilmiş olmalıydı.¹¹⁷

5.Hindistan bölgesinde bir sahil şehri olan Deybül Seferi için bir donanma hazırladı.

6. Kazvin ve Vâsıt şehirleri arasında gece ateşle gündüz dumanla haberleşme sağladı.

7.Arapçayı kullanma konusunda devrim niteliğinde adım atarak noktalama işaretlerini kullanma ve harfleri noktalama kullanımını getirdi. Artık divan yazışmaları ve Kur'an çoğaltma işlerinde bu noktalama kullanılmaya başlandı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim harflerinin sayımı ve cüzlere ayırma işlemlerini de yaptırdı.¹¹⁸

1.4.2. Ebû Alâ Yezid b. Ebû Müslim Dinar es-Sekafî (v. 102/720)

Yezid b. Ebû Müslim, 95-96/714 yılında 9 ay görevde kaldı.¹¹⁹ Haccâc onu kâtip olarak yanına almış ve devlet işlerini öğretmişti. Bu yüzden onun kadar yetenekliydi ve devlet adamı yeterliliği vardı. Haccâc, Halife Velid b. Abdülmelik'in son zamanlarında vefat etmiş ve bu nedenle Halife büyük bir üzüntü yaşamıştı.

¹¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/41.

¹¹⁸ Ali Aksu, "Emevî Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf", İstanbul: 2009, 162-169; Ali Delice, "Haccâc b. Yûsuf (Hayatı ve Faaliyetleri)", 450-455.

¹¹⁹ Ceşyârî, *Kitabu'l-Vüzerâ*, 43.

Vefatının ardından Halife, Yezid b. Ebû Müslim'i vali tayin etti ve sevincini ifade etmek için "Dirhem kaybedip dinar bulan adam gibi oldum" dediği anlatılır.¹²⁰

Ebû Alâ Yezid, Sakîf kabilesinin mevalisindendi. Haccâc, Yezid'in yeteneğini fark edince ona resmi yazışmaların yapıldığı divanu'r-resâilde kâtiplik, şurta teşkilatında yöneticilik ve danışmanlık görevi vermiş ayrıca kendisine 300 dirhem, hanımına 50 dirhem aylık bağlanmıştı. Yezid ihtiyacı olandan fazlasını muhtaç kimselere dağıtırdı.¹²¹

Ebû Alâ Yezid zamanında Kuteybe, Kaşgar şehrinin fethini tamamlamış ve Çin seferine başlamıştı.¹²² Süleyman b. Abdümelik Halife olunca 96/714 yılında Yezid görevinden alındı ve tutuklandı. Zincire vurulmuş bir halde halifenin huzuruna çıkarıldı. Yezid ile Halife Süleyman arasında geçen konuşmadan Halifenin etkilenmiş, Yezid'e eski görevini tekrar vermek istemişti ancak Ömer b. Abdülaziz buna engel olmuştur. Konuşma şu şekildeydi:

Halife Süleyman Yezid ve Haccâc'a hakaret eder ve 'Haccâc'ın cehennemdeki durumunu düşünebiliyor musun? diye sorar. Bunun üzerine Haccâc'ın Emevî hânedanına yardım ettiğini, düşmanlarına boyun eğdirdiğini, sevenlerini emniyet ve sükûn içinde yaşattığını söyleyen Yezid Halife'ye, "Kıyamet gününde Haccâc'ı baban Abdümelik'in sağında, kardeşin Velîd'i ise sol tarafında görür gibiyim; onu istediğiniz yere koyabilirsiniz" demişti.

Ömer b. Abdülaziz Halife olunca Yezid tekrar hapsedilmiş hatta birçok mahkûm serbest bırakılmasına rağmen Yezid bunun dışında tutulmuştu.¹²³ Çünkü halifeye Yezid'in intikam duygusu taşıdığını ve halifeye kin ve nefret içinde olduğunu söylenmişti.¹²⁴ Yezid daha sonra afedildi. Bizans boylarında orduya katılan Yezid'in burada kazanabileceği bir başarıyı istemeyen Halife onu azledip 2.000 dinar olan yıllık ödeneğini 30 dinara indirdiği rivayet edilir.¹²⁵

¹²⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/493; İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî, *İkdu'l-Ferîd*, thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyarî, Abdusselam Harun (Kahire: 1968), 5/55.

¹²¹ Ceşiyârî, *Kitabu'l-Vüzerâ*, 43.

¹²² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/500.

¹²³ Ceşiyârî, *Kitabu'l-Vüzerâ*, 56.

¹²⁴ Halife b. Hayyat, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 334.

¹²⁵ İsmail Yiğit, "Yezid b. Ebû Müslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/519-520.

II. Yezid Halife olunca onu İfrikiyye Bölgesi'ne vali tayin etmiş ancak Kayrevan'a vardıktan kısa bir süre sonra çıkan bir isyanda suikast sonucu 102/720 yılında öldürülmüştür.¹²⁶

1.4.3. Ebû Hâlid Yezîd b. Mühelleb b. Ebû Sufre el-Ezdî (v. 102/720)

Halife Süleyman b. Abdülmelik Yezid b. Ebû Müslim'in görevine son verince yerine Yezid b. Mühelleb tayin edildi.¹²⁷ Ebû Hâlid 53/673 yılında doğdu. Babası ve aynı zamanda Haccâc'ın kayınbabası olan Mühelleb¹²⁸ Horasan valisi iken orada ilk yönetim tecrübesini kazandı.¹²⁹ Mühelleb vefat ederken oğlunun valiliğe devam etmesini vasiyet etmiş ve Haccâc onun sözüne sadık kalarak Yezid'in valiliğini kabul etmişti.¹³⁰ 83-85/702-704 tarihleri arasında Horasan valiliği yapmıştı. Valiliği sırasında bazı uygulamaları Haccâc'ı rahatsız etti. Son olarak İbnü'l-Eş'as isyanında yakalanan asilerden birçoğuna müsamahakâr davranması ve Vâsıt'a çağrılmasına rağmen gelmemesi görevinden azledilmesiyle sonuçlanacak olayların önünü açmıştı. Haccâc dönemin Halifesi Velid b. Abdülmelik'e baskı yaparak onu hazineden mal edinip biriktirmeyle suçlamış ve 705 yılında azlettirip hapsedirmişti. Her ne kadar 6.000 dirhem sözü geçse de sözkonusu miktarın 7.000.000 dirhem olduğu ve bunun 4.000.000 dirhemini Haccâc'a verdiği anlatılır.¹³¹ Haccâc Yezid'e hapiste işkence edince Haccâc'ın eşi ve aynı zamanda Yezid'in kışkardeşi Hind olanlara karşı çıkmış bunun üzerine Haccâc eşini boşamıştı. Dört yıl sonra Yezid kardeşiyle birlikte hapisten kaçıp veliaht Süleyman b. Abdülmelik'e sığınmış ve onun himayesinde hayatta kalmıştı. Haccâc'ın 96/714 ve Velid'in 96-97/715 yıllarında vefat etmesiyle hayati tehlikesi kalmayan Yezid, Süleyman b. Abdülmelik halife olunca 96/714 yılında Irak genel valiliğine atanmıştı. Halifenin güvenini kazanarak Irak valiliği yanında Horasan valiliği görevini de aldı ve Horasan'a

¹²⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, 264; Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 175-176.

¹²⁷ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 371; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/506.

¹²⁸ Ebû Saîd Mühelleb b. Ebû Sufre Zâlim b. Serrâk el-Atekî el-Ezdî (v. 82/702), sahâbeden Ebû Sufre'nin oğlu Emevîler'in Horasan valisi, Mühellebîler'in atası kabul edilen kişi. İrfan Aycan, "Mühelleb b. Ebû Sufre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/510-511.

¹²⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/355.

¹³⁰ Yiğit, "Yezîd b. Ebû Müslim", 43/519-520; Ayrıca geniş bilgi için bkz. İhsan Arslan, "Emevî Devletinin Irak Genel Valisi Yezid b. Mühelleb", *Ekev Akademi Dergisi*, 16/3, Güz 2012, 307-327.

¹³¹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 188.

yerleşti. Vâsıt için kendi adına oradaki işleri yürütmesi için Cerrah b. Abdullah el-Hakemî'yi görevlendirdi.¹³²

Yezid, Cürcan ve Taberîstan bölgelerine yaptığı seferlerde büyük ganimetler elde etti. Halife Süleyman'a yazdığı mektupta ganimetlerden elde edilen ve merkez yönetime göndermesi gereken miktarın milyonlar ile ifade edilir.¹³³ Bu bilgiyi vermesine rağmen merkeze vermesi gereken ve humus olarak bilinen ganimetlerden elde edilen 1/5 devlet hakkını göndermemişti. Halife Süleyman vefat edip Ömer b. Abdülaziz hilafete geçince huzura çağrıldı ve ganimeti neden göndermediği soruldu. Yezid meşhur olmak için böyle söylediğini ve Halifenin hesap sormayacağını düşünerek göndermediğini ifade eder. Halife Ömer ona inanmamış onu görevinden almıştır. Ayrıca Müslümanların hakkını ödememek suçundan tutuklanıp hapsedilmiştir. Hapis hayatı iki yıl sürmüştü ve bu arada Ömer b. Abdülaziz hastalanıp vefat etmiştir. Yerine geçen Yezid b. Abdülmelik'in kendisini öldürmesinden korktuğu için hapisten kaçarak mensub olduğu Ezd kabilesinin kalabalık halde olduğu Basra'ya sığınmıştır. Çoğunluğu Ezd ve Rebîa kabilesinden olan Basra'da kendisine taraftar toplayarak Temim ve Kays kabilelerinin desteklediği valiyi mağlup ederek kardeşini vekil bırakarak Vâsıt'a hareket etmiştir. Orayı da ele geçirip Kûfe'ye yönelir. Kûfe Valisinin ordusundaki Ezd ve Rebia kabilesine mensup askerleri yanına çekmesine rağmen Halifenin kardeşi Mesleme b. Abdülmelik ile yaptığı mücadeleyi kaybederek 102/720 yılının Ağustos ayında öldürüldü. Başlı kesilerek Şam'a gönderilmiş ve ailesinden geriye kalanların birçoğu yakalanıp idam edilmiştir.¹³⁴

1.4.4. Mesleme b. Abdülmelik (v. 120/738-121/739)

Tam adı Ebû Saîd (Ebû'l-Asbağ) Mesleme b. Abdülmelik b. Mervân b. el-Hakem el-Ümevî'dir. 63/682 yılında Medîne'de doğdu. Halife Abdülmelik b. Mervan'ın bir cariye'den olma oğludur. Bu yüzden ona "el-Cerrâdetü's-Safrâ" (sarı çekirge) lakabı verilmişti. Diğer kardeşlerinden daha layık olmasına ve dört kardeşi de Halife olmasına rağmen annesinin bir cariye olması sebebiyle halife olamamıştır.

¹³² Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 323; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 6/524-526

¹³³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 471; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 6/544-545.

¹³⁴ Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 6/544-570; Yiğit, "Yezid b. Ebû Müslim", 43/519-520.

Yezid b. Mühelleb ayaklanmasını bastırmasının ardından halife Yezid b. Abdülmelik tarafından 102/720 yılında Irak genel valiliğine atanmıştı. Görevinde 8 ya da 9 ay kaldığı rivayet edilir, sonrasında Yezid b. Abdülmelik onu görevinden almıştır. Daha babasının sağlığında Bizans cephesinde kumandan olarak görev almış, Amanoslar bölgesini fethetmişti.¹³⁵ Amcası Muhammed b. Mervân'ın yerine el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan valiliğine getirildi.¹³⁶ Kardeşi Süleyman Halife olunca onu İstanbul seferi için hazırladığı ordunun başına getirdi. Çanakkale boğazını geçerek 96/716 yılının Ağustos ayında 100.000 kişilik orduyla İstanbul kuşatıldı ve Haliç'in girişini kapatan zincirlerin karşısında 1800 parça donanmayla uzun süre kuşatma devam etti. Ömer b. Abdülaziz Halife olunca kuşatmanın kaldırılmasını istedi ve ordu geri döndü. Mesleme kuşatma sürecinde Bizans yetkilileriyle görüşerek Müslüman esirler için bir bina ve Mescid-i Mesleme adıyla bilinen bir mescid yaptırmıştı.¹³⁷

Irak valiliği süresince neler yaptığı hakkında bilgiler kısıtlı olmakla birlikte Mesleme'nin Irak'taki bataklıkların kurutulup tarım faaliyetleri için iki kanal açtığı ve kazandığı arazileri kendisine ikta olarak verilmesini Halifeden istediği anlatılır. Zira Haccâc bu araziye ıslah için Halife'den 3 milyon dirhem istemişti. Mesleme bu parayı kendisi vermiş ve insanların bu arazileri ekip biçmesi karşılığında çiftlikler kurulmuştu. Bu sayede bölgede tarım gelişmişti.¹³⁸

101/720 yılında Haricîler Şevzeb liderliğinde isyan etmişlerdi. Bu isyanı bastırma görevi tüm görevlerinden azledilmesine rağmen Mesleme'ye verilmiş ve sonuçta isyan bastırılmıştı. Haricî isyanı henüz bastırılmışken Vâsıt, Kûfe ve Basra'yı ele geçirip Emevî ordusunu bozguna uğratan Yezid b. Mühelleb'i 720 yılının Ağustos ayında Kerbelâ yakınlarındaki Akr bölgesinde yendi. Yezid ve iki kardeşini öldürerek bu isyanı da bastırdı.¹³⁹ Mesleme görevlerinden azledildiği dönemlerde Hire şehrinde kalmıştı. Her iki isyanı bastırma görevi verildiğinde Hire'den hareket etmiş ve tekrar Hire'ye dönmüştür.¹⁴⁰

¹³⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 175.

¹³⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 237.

¹³⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 560.

¹³⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 334.

¹³⁹ Hasan Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/318-319.

¹⁴⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/601.

Mesleme'nin Irak valiliğinden alınma sebebi merkeze göndermesi gereken haracı göndermemesi olarak açıklansa da¹⁴¹ asıl sebep Mühelleb ailesine yapılanlardan dolayı yönetimin halkın tepkisini üzerine çekmemektir.¹⁴²

114/732 yılında Hazarlarla yaptığı bir savaş sonrasında henüz bilinmeyen bir sebeple görevinden azledilince ömrünün kalan kısmını Dimeşk'te geçirdi. Vefat tarihi kesin bilinmemekle birlikte 120/738 veya 121/739 yılında Dimeşk'te vefat etti.¹⁴³

1.4.5. Ömer b. Hübeyre (v. 110/728)

Adnânîlerin Kays kabilesi Fezârî koluna mensup olan İbn Hubeyre ismiyle tanınmıştır ve Kinnesrinli'dir. Emevîlerin son Irak genel valisi Ebû Hâlid b. Hübeyre'nin babasıdır. Tam adı Ebü'l-Müsennâ Ömer b. Hübeyre b. Muâviye b. Sükeyn el-Fezârî'dir. Medayin valisi Mutarrıf'ın Haccâc'a karşı girdiği isyanı bastırmak için Şam'dan gelen askerler ile Irak'a gelmiş ve gösterdiği başarılarla adını duyurmuştu. İsyancının başını bizzat kendisi önce Haccâc'a sonra Halifeye götürmüş ve büyük itibar kazanmıştı. Halife Abdülmelik Dimeşk yakındaki Berze köyünü ikta olarak kendisine vermişti.¹⁴⁴ Haccâc kendisine aynı vergileri toplamakla görevlendirdi ancak daha sonra araları açıldı. İbn Hübeyre Haccâc'ın kendisini öldürmesinden korktuğu için elindeki tüm malıyla Halife'ye sığındı.

103-106 /721-724 tarihleri arasında Irak valiliği yaptı. 100/718 yılında Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından Cezire bölgesi valiliğine,¹⁴⁵ yaklaşık bir yıl sonra ilaveten Musul valiliğine atandı.¹⁴⁶ Kendinden önceki Irak valisi Mesleme komutasında İstanbul seferine çıkan orduda donanma komutanı olarak yer aldı.¹⁴⁷ Bizansa karşı İrminiyye bölgesinde kazandığı savaştan sonrada Irak ve Horasan valiliğine getirildi. Hişam b. Abdülmelik Halife olunca İbn Hübeyre'yi görevden aldı ve yerine Adnânîler'e mensup Becîle kabilesinin Kasr kolundan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi getirdi. Yeni vali ilk iş olarak İbn Hübeyre'yi hapsedirdi. Çünkü katı bir

¹⁴¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/615.

¹⁴² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/556.

¹⁴³ Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik", 29/318-319.

¹⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/296-299.

¹⁴⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/256.

¹⁴⁶ Muâdaydî, *Vâsit fi'l-Asri'l-Emevî*, 192.

¹⁴⁷ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 320.

Kayslı olan İbn Hübeyre'nin Mühellebîleri destekleyen Yemenîlilere adeta savaş açmış olması, fethettiği bölgelerde savaş sonrası halka katı davranmış olması ve Halife'nin kabileler arasında dengeyi kurmak istemesi sebebiyle görevinden alınmıştır.¹⁴⁸ Oğulları sayesinde tünel kazarak hapisten kaçtı ve 110/728 yılında Mesleme sayesinde Halife tarafından affedildi, Dimeşk'e yerleşti ve aynı yıl vefat etti. Vefat ettiğinde 50 yaşlarındaydı.¹⁴⁹

1.4.6. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî (v. 126/743)

Tam adı Ebû Yezîd (Ebü'l-Kâsım, Ebü'l-Heysen) Hâlid b. Abdillâh b. Yezîd b. Esed b. Kürz el-Becelî el-Kasrî olan Hâlid'in doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemektedir. Vefat ettiğinde takvimin 126/743 yılını gösterdiği ve 60 yaşlarındaydı. Buna göre doğum tarihinin 66/685 olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁰ Doğum yeri ile ilgili olarak Kûfe¹⁵¹, Şam¹⁵² veya Medîne¹⁵³ zikredilmektedir. Annesi Rum asıllı olduğu için İbn Nasraniyye olarak tanınır.¹⁵⁴ Büyük dedesi Teyma Yahudilerindendi ve amcaoğlunu öldürdüğü için kaçarak Becili kabilesine sığınmıştı.¹⁵⁵ Hâlid'in dedesi Yezîd b. Esed, babası Esed'le birlikte Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştu ve Hz. Ömer'in halîfeliği döneminde Şam'a ikamet etmeleri için gönderilen Müslümanların arasındaydı. Yemen'de kendisine saygı duyulan birisiydi. Dedesi Yezîd b. Esed, sahâbedir.¹⁵⁶ Bu bilgiler ışığında Hâlid'in doğum yerinin Şam olması daha muhtemeldir. Velid b. Abdülmelik halîfeliğinde Mekke ve Medîne valisi olan Ömer b. Abdülaziz Irak'ta Haccâc'ın halka zulmettiği yönünde bir mektup yazdı ve bu mektup Haccâc'ın eline geçti. Irak'tan kaçan asilerin Hicaz'a sığındığı ve güvenlik konusunda zafiyet yaşandığını

¹⁴⁸ Nahide Bozkurt, "İbn Hübeyre, Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/83-84.

¹⁴⁹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 194-195.

¹⁵⁰ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 351; Ayrıca bu konuda bkz. Mahmut Enginar, *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 21.

¹⁵¹ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 9/97.

¹⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/428.

¹⁵³ İsfahanî, Ebü'l-Ferec, *el-Eğani*, thk. Abdullah Ali Muhanna, Beyrut, 1995, 22/11.

¹⁵⁴ Abdülkerim Özaydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/281-282.

¹⁵⁵ İsfahanî, *el-Eğani*, 22/16.

¹⁵⁶ İsfahanî, *el-Eğani*, 22/8-9.

Halife'ye söyleyerek Ömer b. Abdülaziz'i Halife Velid b. Abdülmelik'in yakın akrabası olmasına rağmen valilikten azlettirdi.¹⁵⁷

Bu azlin arkasından Halife, Haccâc ile istişarede bulunarak tüm ailesiyle Emevî yönetimine bağlılığını iyi bildiği Hâlid b. Abdullah'ı Mekke valiliğine atadı. Böylece Haccâc'ın yanında başladığı siyâsî hayatına Mekke valiliği ile başlamıştı. Tarih konusunda 89/707-708 ya da 91/709-710 belirtilse de İbnü'l-Eş'as isyanında Hicaza sığınan Said b. Cübeyr'in tutuklanması Hâlid'den istendiğine göre daha erken bir dönemde vali olduğu düşünülebilir.¹⁵⁸ Mekke Valiliği döneminde Kâbe'yi tezyin ettirdi.¹⁵⁹ Kâbede erkek ve kadınların ayrı ayrı tavaf yapmalarını sağladı.¹⁶⁰ Sekâbe dağından çıkan suyu Mekke'ye getirdi. Hac mevsiminde ve Recep ayında kandillerle Safa ile Merve arasını aydınlattı. 96/715 yılında görevinden azledilince inzivaya çekildiği, siyasetten uzak durduğu ve hiçbir İdârî görev almadığı anlatılır.¹⁶¹ Tarihler 105/724'i gösterdiğinde kabile asabiyeti sebebiyle halkın nefretini kazanan ve görevinden azledilen Ömer b. Hübeyre'nin yerine Halife Hişam b. Abdülmelik tarafından Irak genel valisi olarak atandı. Çünkü Hâlid'in mensup olduğu Becile kabilesi Yemeni veya Mudari değildi. Bu yüzden ayaklanmaları bastırmada daha etkili olabilirdi. Hişam bir denge gözeterek böyle bir hamle yaptı.¹⁶²

15 yıllık valiliği döneminde Irak en güzel dönemini yaşadı. Bataklıklar kurutulup ziraat için kullanıldı. Yaptığı birçok faaliyetlerle hem devlet hazinesine katkı sağladı hem de kendi zenginleşti. Bu yüzden halk arasında zimmetine para geçirdiğine dair dedikodular yayıldı. Kaynaklar Hâlid'in yıllık gelirinin 100 milyon dirhem olduğunu anlatır.¹⁶³ Ayrıca Hâlid'in annesi Hristiyandı, ona Müslüman olmasını telkin etmesine rağmen İslâm'a girmemişti. Hâlid annesi ve şehirdeki Hristiyanlar için Kûfe'de annesinin gönderdiği parayla bir kilise yaptırmıştı.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi (İstanbul:1997), 3/112.

¹⁵⁸ Özeydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", 15/281-282.

¹⁵⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/440.

¹⁶⁰ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3/184.

¹⁶¹ Özeydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", 15/281-282.

¹⁶² İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, (Ankara:2001), 47.

¹⁶³ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 9/98.

¹⁶⁴ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 9/63.

Hâlid Kilisesi olarak bilinen bu binanın yanına bir tane meyhane yapıldığı rivayet edilir. Kilise daha sonra uzun yıllar postane olarak kullanılmıştı.¹⁶⁵

Yahudilerin sinagog yapmalarına izin vermesi, Zerdüştlere bazı kişileri devlet hizmetlerine alması ve gayr-i müslim erkeklerin Müslüman kadınları rahatsız etmelerine hatta evlenmelerine göz yumması¹⁶⁶ gibi konular halk nezdinde gözden düşmesine sebep olmuştu. Hatta gayr-i müslim halka gösterdiği toleranstan dolayı onu zındıklıkla itham edenler olmuştu. Ancak valilik görevinde olduğu zamanlarda ortaya çıkan Ca'd b. Dirhem, Mugîre b. Said, Beyan b. Sem'an ve yandaşları gibi dini konularda halkın itikadını bulandıran kişileri yakalatıp öldürtmüştü.¹⁶⁷ Behlül b. Bişr, Vezir es-Sahtiyânî, Sahârî b. Şebîb gibi Haricîlere de göz açtırmadan bertaraf etmişti.¹⁶⁸ Bu iki durum halkın onun hakkında söylediği zındıklık iddiasını geçersiz kılmaktadır. Hâlid, Emevî devletine sadık bir vali olmakla birlikte Hz. Ali için buğzeden bir Nâsibî¹⁶⁹ olduğu da bilinmektedir.¹⁷⁰

Hâlid'in karşısına aldığı bazı aileler onun Halife hakkında söylemiş olduklarını bahane ederek Kaysilerle anlaşılabilir ve Hâlid 120/738 yılında görevinden azledildi ve yerine Yemen Valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî getirildi. Yeni vali Kûfe'ye gelerek Hâlid'i ailesi ve yakın arkadaşlarıyla tutukladı ve Hîre'de hapsetti. 18 aylık haptiden sonra serbest kalıp Dîmeşk'e yerleşen Hâlid, Hişâm'ın halefi II. Velîd tarafından tekrar hapsedildi. Halife, devlet hazinesinden zimmetine geçirdiği meblağı itiraf etmesi için kendisine işkence yapılmasına izin verdi ve daha sonra da onu 50 milyon dirhem karşılığında düşmanı vali Yûsuf b. Ömer'e teslim etti.¹⁷¹ Yûsuf, Hâlid'i konuşturmayı başaramayınca, onu, bacaklarını kırdırmak gibi türlü işkencelere maruz bıraktıktan sonra nihayet göğsünü testere ile yarmak suretiyle

¹⁶⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 1/532.

¹⁶⁶ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 9/90-96; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/259-260.

¹⁶⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/128-130; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru Â'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvud-Hüseyn el-Esed (Beyrut: 1984-1988), 5/432-433.

¹⁶⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/130.

¹⁶⁹ O devirde Hz. Ali için buğzeden kişilere verilen isim. Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *İSTEM*, 4/8, 2006, 242.

¹⁷⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/522; Zehebî, *Siyer*, 5/429.

¹⁷¹ Özeydin, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", 15/281-282.

öldürmüştü. Bu sırada yaklaşık 60 yaşında olan Hâlid'in, işkence sırasında giydirildiği abası ile Hire'de defnedildiği belirtilmektedir (126/743).¹⁷²

1.4.7. Yûsuf b. Ömer es-Sekafi (v. 127/744)

Ebû Ya'kûb (Ebû Abdillâh) Yûsuf b. Ömer b. Muhammed b. el-Hakem es-Sekafi 66/686 yılında doğdu. Tâif asıllıdır ve Haccâc'ın amcasının torunudur.¹⁷³ Kendisiyle ilgili ilk bilgi Halife Velid'in yerine gelen Halife Süleyman'ın zamanında Haccâc tarafından görevlendirilen valilerin azledilmesinde isminin geçmesiyledir. Yûsuf b. Ömer, Halife Süleyman b. Abdülmelik ve Irak valisi Yezîd b. Mühelleb tarafından kendi halîfeliğini istemeyen Haccâc'ın akrabası olması nedeniyle cezalandırılmak istenmiştir. Bunun dışında Yemen valiliğine atanıncaya kadar kaynaklarda Yûsuf hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hişâm b. Abdülmelik tarafından 27 Ramazan 106/15 Şubat 725 tarihinde Yemen valiliğine tayin edildi.¹⁷⁴ Kaynaklarda, başta Muaz b. Cebel olmak üzere birçok sahabeden rivayette bulunan ve Sana şehrinde kadılık yapan Vehb b. Münebbih'i (v.114/732) ölümüne sebep olacak kadar ağır bir şekilde dövdürdüğü, halkı baskı ve şiddet üzere yönettiği geçmektedir.¹⁷⁵ Yemen valiliği 14 yıl sürmüştür. Halife Hişâm Hâlid'i azletmeye karar vermiş ancak yerine kimi koyacağı konusunda karar verememişti. Gizli bir mektupla Yûsuf'u Irak'a gitmesini emrettiği bilinmektedir. 30 adamıyla önce Kûfe'ye gelip orda hutbe okumuş, Vâsıt'a kaçan Hâlid'i ve adamlarını tutuklayarak Hire'de hapsedirmiştir. Yemen valiliğine oğlu Salt'ı vekil bırakmış Irak valiliğine okuduğu hutbeyle birlikte 121/738 tarihinde resmen başlamış geniş bir alanda yetki sahibi olmuştur.¹⁷⁶

Yûsuf'un Irak valiliğine getirilmesi Kaysîleri memnun etme çabaları olarak görülebilir.¹⁷⁷ Çünkü Hâlid Becîle kabilesindendi ve her ne kadar tarafsız olsada

¹⁷² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/259-260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/279; Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 196-209; Ayrıca hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *İSTEM*, 4/8, 2006, 237-254.

¹⁷³ İsmail Hakkı Atçeken, "Yûsuf b. Ömer es-Sekafi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/22-23.

¹⁷⁴ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 357.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, 5/444.

¹⁷⁶ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 9/96-97; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/147; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/429.

¹⁷⁷ Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, Düşünce Kitabevi (İstanbul: 2004), 218.

uygulamaları sebebiyle birçok insanı kendinden uzaklaştırmıştı. Yûsuf'un valiliğiyle Araplar arsındaki Yemenî-Kaysî çekişmesi tekrar alevlendi. Sert ve acımasız politikaları sebebiyle Emevîlerin karşılaştığı en büyük isyan patlak verdi. Hz. Ali evlâdından Zeyd b. Ali, Kûfe'de Halifeliği eline geçirmek için isyan hazırlığına başlamıştı. Ancak Yûsuf b. Ömer, Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ile Ömer hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğu haberini yayarak aşırı Şiîler'in Zeyd'in saflarından ayrılmasını sağladı. Düzenlediği bir baskınla Zeyd'in etrafındaki pek çok kişiyi öldürdü; Zeyd de aldığı bir ok yarası sonucunda 122/740 yılında hayatını kaybetti.¹⁷⁸ Bu sebeple Abbâsî davetçileri daha güçlenerek propagandalarına devam etmişlerdir.¹⁷⁹ Daha sonrasında Kûfe'nin Keysânî Şiîlerinden Ebû Mansûr el-İclî Muhammed el-Bâkır'ın imamet görevini kendisine bıraktığı yalanıyla insanları kandırarak bir isyan başlatmıştır. Ebû Mansur semaya yükselip Allah ile görüştüğünü iddia etmesi ve kendini peygamber olarak sunması gibi sapkın görüşleri sebebiyle yakalanıp öldürülmüştür.¹⁸⁰

Yûsuf zamanında basılan Yûsufiyye sikkesi Abbâsîler döneminde de kullanılan kendinden önceki valilere nisbetle Hübeyriyye ve Hâlidîyye sikkeleriyle beraber uzun süre kullanılmıştır. Hz.Ömer döneminde Sa'd b. Ebû Vakkas tarafından yaptırılan mescid, Kûfe Mescidinin genişletmiş Hîre'de Hristiyanların kiliselerinde ve Sâsânî saraylarında bulunan sütunlarla süslemiştir.¹⁸¹ Hire'ye yaptırmış olduğu çarşı sayesinde Kûfe'de ekonominin canlanmasını sağlamıştır. Çarşıya Yûsuf'a nisbetle Suk-u Yûsuf (Yûsuf'un Çarşısı) denilmiştir.¹⁸² Dineveri Yûsuf'un merkez olarak Hire'yi seçtiğini söylerken¹⁸³ Muâdidî, Ensabu'l-Eşraf'tan aldığı bilgiyle Yûsuf'un özellikle Hâlid'i hapsedtikten sonra Vâsıt'ı idare merkezi olarak seçtiğini söyler.¹⁸⁴

¹⁷⁸ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Beyrut:1966), 9/330.

¹⁷⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*,7/49-50.

¹⁸⁰ Ethem Ruhi Fıglalı, "Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye: (Avrupa) Ortaçağı Terörizmi Hakkında Bir Çalışma", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, AÜİF, 1982, 5, 218.

¹⁸¹ Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletler Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, 2. Baskı (Ankara: 1964), 77.

¹⁸² Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, 319; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/285.

¹⁸³ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud, *Ahbâru't-Tivâl*. tahk. Abdülmünim Âmir-Cemalettin eş-Şeyyâl (Kahire: 1960), 163.

¹⁸⁴ Muâdaydî, *Vâsıt fil Asri'l-Emevî*, 210.

Bilgiler değerlendirildiğinde idâre merkezinin Vâsıt, ekonomik hayatın merkezinin ise Hire olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü Hire İslâm öncesi kullanılan pazarlardan biriydi.¹⁸⁵ Hz. Ömer, Hz. Ali ve Haccâc dönemlerinde yapılmış olan hapishanelerin yanında Yûsuf Kûfe’de Muhayyis adıyla bir hapishane yaptırmıştır. Muhayyis¹⁸⁶ alçaltan, burun sürten anlamına gelir. Yer konusunda seçim oldukça manidardır. Yûsuf kendinden önce azledilen vali Hâlid ve adamlarına çok eziyet etmişti. Yer için Ebû Musa el-Eş’arî’nin torunu Bilal b. Ebî Bürde’nin evi seçilmiş ve orası hapishane yapılmıştır. Bilal, Basra valisiyken Yûsuf tarafından azledilmiş olan Hâlid ile hapsedilmiş, cezaevinden kaçmış, yakalanıp işkenceye tabi tutulmuş ve öldürülmüştü.¹⁸⁷

Yûsuf b. Ömer, ahmaklıkta mesel olduğuna dair rivayetler bulunmakla birlikte, zeki, cömert, fasîh konuşan kültürlü bir vali olarak tanınırdı. Bazı kaynaklarda dindarlığından da söz edilir. Yûsuf’ta birbirine zıt hallerin varlığına dikkat çeken İbnü’l-Esîr onun dostlarını ve yakınlarını gözetken, yumuşak huylu, mütevazı bir kişilik taşıdığını, şiir ve edebiyattan anladığını ifade ettikten sonra aynı zamanda insanlara çok ağır para cezaları verdiğini ve onları dövdürmekte aşırı gittiğini söyler.¹⁸⁸ Akrabası Haccâc’a benzetilen ve devlet için her şeyi göze alan Yûsuf b. Ömer, Iraklıları zor kullanarak Emevî iktidarına boyun eğdirmişti.¹⁸⁹

1.4.8. Mansur b. Cumhur Kelbi (v. 132/751)

Mansur b. Cumhur 126/743 yılı içerisinde birkaç aylık valiliği olmuştur. 126 Recep/ 743 Nisan ayında Kûfe’ye geldi ve III. Yezid için beyat aldı.¹⁹⁰ Beytülmâl’da hakkı olan kim varsa onlara hakkını vermiş, Hâlid’in hapiste olan adamlarını çıkarmıştı.¹⁹¹ Vâsıt şehrine kendi yerine naib olması için Haris b. Ebû Cehm’i bırakmıştı. Mansur görevde o yılın Recep ve Ramazan aylarında kaldı ve Halife

¹⁸⁵ Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe* (Ankara 2001), 59.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7/19.

¹⁸⁷ Ya’kûbî, *Tarih*, 2/253, 254.

¹⁸⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/225.

¹⁸⁹ Atçeken, “Yûsuf b. Ömer es-Sekafî”, 44/22-23.

¹⁹⁰ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/270.

¹⁹¹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/273.

Yezid kendisini görevinden azletti ve yerine Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz b. Mervan getirildi.¹⁹²

1.4.9. Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz b. Mervan (v. 127/749)

Abdullah'ın hayatının ilk yıllarına ait geniş bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak onun dinine bağlı birisi olduğu kaynaklarda geçmektedir. Halife III. Yezit ona hitaben, Iraklıların babası Ömer b. Abdülaziz'i ve kendisini sevdiğini, babasının ve onun yönetimini istediklerini bu yüzden Abdullah'ı valilik görevine getirdiğini söylemiştir.¹⁹³ Yezid'in Abdullah'ı vali tayin etmesindeki tek sebep onu Iraklıların istemesi değildi. Kaysî ve Yemenî kabile kavgaları, isyanlar, ayaklanmalar sebebiyle halkın huzur içinde yaşamasını sağlayabilecek birinin vali olması gerekiyordu ve bu kişi babasından dolayı Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'den başkası olamazdı.¹⁹⁴

Abdullah, Irak'taki Şam orduları komutanına mektup yazarak kendilerine itaat etmelerini istedi. Mansur b. Cumhur'un teslim olmamasından ve isyan etmesinden korkuyordu ancak durumlar korktuğu gibi olmadı ve Mansur valiliği ona bırakıp Şam'a çekildi. Abdullah vali olunca ilk iş olarak İdârî merkez olarak Hire şehrini seçti¹⁹⁵ ve Vâsıt şehrine Nadr b. Şebîb b. Mâlik el Gassânî'yi naib olarak bıraktı. Hire şehrini idare merkezi yapma sebebi muhtemelen, Kûfe şehrine yakın olması ve çıkacak bir ayaklanmaya müdahale etmenin daha kolay olmasıydı. Nitekim Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Cafer b. Ebû Tâlib'in 127/744 yılında Kûfe'de başlattığı isyanda olduğu gibi önce Kûfe'yi ele geçiren isyancılar daha sonra doğuya doğru Hemedan, Kum, Rey, Kumis, İsfahan şehirlerini ele geçirmişlerdi. Bu yüzden Kûfe'ye yakın bir yerde olup hemen müdahale etmek daha önemliydi. Çünkü Kûfe'den başlayıp kontrol altına alınamayan bir isyan çok çabuk doğuya doğru genişleyebiliyordu.¹⁹⁶

II. Mervan Halife olunca Abdullah 127/744 yılında valilikten azledildi ve yerine Nadr b. Said el Harşî atandı. Ancak Abdullah valiliği Nadr' a teslim etmek istemedi. Bu sebeple Şam ordusu ikiye bölünmüştü; Yemenîler Hire'de Abdullah ile

¹⁹² Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 7/270.

¹⁹³ Belâzûrî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 8/220; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 7/284.

¹⁹⁴ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 220-221.

¹⁹⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 7/284.

¹⁹⁶ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 221.

beraberken, Kaysîler Kûfe’de Nadr ile hareket etmeye başlamışlardı. İki grup Kûfe ve Hire arasında defalarca karşı karşıya gelmiş ve çatışmalar 4 ay sürmüştü.¹⁹⁷ Ancak Dahhâk b. Kays Şeybânî’nin başlattığı isyanı haber alınca Abdullah, Nadr’a mektup yazarak savaşı durdurmayı teklif etti. Mektupta ‘Bunu sen ve benden başkası yapamaz, haydi gel o zaman bu ayaklanmaya karşı birleşelim’ demişti.¹⁹⁸ İki taraf bu ayaklanmayı bastırma konusunda anlaşmıştı.¹⁹⁹ Dahhâk Şam semtlerini aşarak Kûfe yakınlarındaki Nâhile bölgesine gelmişti.²⁰⁰ Recep 127/Nisan 744 yılında yapılan ve çarşambadan cumaya üç gün devam eden savaşı Dahhâk kazandı. Bunun üzerine Şam ordusu Vâsıt’a geri çekilmişti.²⁰¹

Zafer kazanan Dahhâk Vâsıt şehrini kuşattı ve Şaban 127/Mayıs 744 yılında şehrin kapısına kadar geldi. Şehrin girişinde iki ordu yeniden birkaç kez karşı karşıya gelmişti. Bu sebeple Dahhâk’ın Vâsıt kuşatmasının üç ay²⁰² ile altı ay²⁰³ kadar sürdüğü şeklinde farklı rivayetler vardır. Halk zor durumdaydı ve durum gittikçe kötüye gitmekteydi. Abdullah, Dahhâk’a bir elçi göndererek muhasarayı kaldırmasını ve anlaşma yapmak istediğini bildirdi.²⁰⁴ Anlaşma neticesinde Dahhâk, Kûfe ve kendi elinde tuttuğu Sevâd bölgesini, Abdullah ise Kesker, Misan, Destimisan, Dicle Küresi, Ahvaz ve Faris’i teslim aldı. Dahhâk, Abdullah ile sulh yaptıktan sonra askerleriyle II. Mervan ile savaşmak üzere Cezire bölgesine yöneldi.²⁰⁵

Abdullah, kendi yerine vali tayin edilen Yezid b. Ömer b. Hubeyre tarafından Vâsıt’ta yakalanıp Halife II. Mervan’a gönderildi. Halife onu Hiran şehrinde hapsedtirdi ve Abdullah 127/749 yılında hapisteyken vefat etti.²⁰⁶

¹⁹⁷ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/317-318.

¹⁹⁸ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/306-309.

¹⁹⁹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/318.

²⁰⁰ Hamevî, *Mu’cemu’l-Büldân*, 4/771.

²⁰¹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/318-319.

²⁰² Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/321.

²⁰³ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 397.

²⁰⁴ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 398.

²⁰⁵ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/327.

²⁰⁶ Muâdaydî, *Vâsıt fi’l-Asri’l-Emevî*, 226.

1.4.10. Ebû Hâlid Yezid b. Ömer b. Hubeyre el-Fezârî (v. 166/750)

Ebû Hâlid Yezid b. Ömer b. Hubeyre Emevîlerin daha önceki Irak valilerinden Ömer b. Hübeyre'nin oğludur. 128/706 yılında doğdu. İsmi Ebû Hâlid olarak ta geçmektedir.²⁰⁷ 126/743 yılında Kinnesrin'de ilk valilik görevini aldı. Kendisini vali tayin eden II. Velid'e karşı isyan eden Azerbaycan ve İrminiyye valisi Mervan b. Muhammed (Halife olunca II. Mervan) ayaklandığında onun yanında yer alan dört ya da beşbin Kays kabilesinden destekçilerin içindeydi.²⁰⁸ Mervan Halife olunca Ekim-Kasım 128/745 yılı başlarında Irak genel valiliğine tayin edildi ve bölgede çıkan Haricî ayaklanmalarıyla mücadele için görevlendirildi.²⁰⁹ Ordusuyla Kûfe'ye doğru yola çıktı ve Aynu't-Temr bölgesine geldi. Bu sırada Kûfe'den hareket eden Haricî ordusunun başında Müsennâ b.İmran el Azîzî vardı. Aynu't-Temr'de²¹⁰ birkaç gün süren savaşta İbn Hubeyre galip geldi ve Müsenna öldürüldü. Geri kalan Haricî grup Kûfe'ye çekildi.²¹¹

Kûfe'ye çekilen grup toparlanıp tekrar saldırıya geçse de Bağdat yakınlarında İsa nehri üzerinde bir köy olan Ravha²¹² yakınlarında Mansur b. Cumhur liderliğindeki Haricîler tekrar mağlup oldular. İbn Hübeyre'nin Kûfe yolu bu galibiyetle açılmış oldu ve 129 Ramazan /746 Mayıs ayında herhangi bir direniş olmaksızın Kûfe'ye girdi.²¹³ Kûfe'den sonra Vâsıt'a yönelen İbn Hübeyre orada Kûfe'de olduğu gibi herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehri aldı. Vâsıt'ta II. Mervan azletmesine rağmen görevini bırakmayıp Haricîlerin valisi olarak görev yapan kendinden önceki Irak genel valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz'i esir aldı ve Halifeye gönderdi. Halife onu hapse attırdı ve Abdullah hapiste vefat etti. Son olarak İbn Hübeyre, Abdullah b. Muâviye'nin Horasan'da başlatarak yayılan isyanını da bastırarak Irak'ta birliği sağlamıştı. Ebû Müslim Horasânî liderliğinde başlayan Abbâsî ihtilal hareketi Emevîleri zor durumda bırakmaya başlamıştı. Horasan valisi

²⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/208.

²⁰⁸ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 243.

²⁰⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/347.

²¹⁰ Taberî savaş yapılan bölgenin Ravha olduğunu söyler. Diğer kaynaklar yapılan birkaç savaşın yapıldığı yer isimlerini verirken Taberî muhtemelen bu savaşların aynı yerde olduğunu düşünmüş olmalıdır. Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/351.

²¹¹ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 403-404; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/328

²¹² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/829.

²¹³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/328-329.

zor durumda kalmış ve İbn Hübeyre'den yardım istemişti. Daha önceden aralarındaki bir sürtüşme sebebiyle yardım göndermek istemeyen İbn Hübeyre ve Halife'nin emriyle gönderilen iki ordu Abbâsî Hareketinin öncü komutanlarından Kahtabe b. Şebîb'e mağlup oldu ve komutanlar öldürüldü.²¹⁴

Kahtabe'nin sonraki hedefi Irak olacaktı ve hemen hazırlıklarını tamamlayıp yola çıktı. İbn Hübeyre ve Kahtabe 8 Muharrem 132/27 Ağustos 749 tarihinde Fırat'ın batı yakasında yapılan şiddetli savaşta karşı karşıya geldiler. Savaşta İbn Hübeyre yenildi ve Vâsıt'a çekildi. 12 Rabiü-l Evvel 132/29 Ekim 749 tarihinde Kûfe'de hilafetini ilan eden Ebü-l Abbas Seffah, kardeşi Ebû Cafer ve Kahtabe'nin vefatı sebebiyle yerine geçen oğlu Hasan komutasında bir orduyla Vâsıt'ı kuşattı. 11 ay süren kuşatmada İbn Hübeyre'nin askerleri arasında da Yemenî Kaysî sürtüşmesi baş göstermiş ve bu sebeple zor zamanlar yaşanmaya başlanmıştı. 133/749 yılında Halife Mervan vefat etti. İbn Hübeyre, Ebû Cafer'den Halife onaylı emaname isteyerek teslim oldu. Ancak Abbâsî İhtilal hareketinin önderleri onu öldürmeye kararlıydılar. Ebû Cafer verdiği söze sadık kalarak öldürmek istemese de baskılara dayanamayıp İbn Hübeyre'yi, ailesini ve bir kısım adamlarını öldürttü.²¹⁵

Yezid b. Ömer b. Hübeyre Vâsıt, Kûfe ve Basra'yı da içine alan Irak bölgesinin son genel valisi oldu. Cesareti, hitabeti ve cömertliğiyle tanınırdı. Halkın saygı duyduğu âlimleri kendileri istemese bile devlet görevlerine getirmişti.²¹⁶ Ebû Hanife'yi Kûfe Kadılığı böyle bir görevi kabul etmediği için dövdürtmüş, hapsedirmiş ancak hastalığı sebebiyle serbest bırakmıştı.²¹⁷

İbn Hübeyre Kûfe yakınlarına bir şehir kurmuştu. Halife Mervan'dan ona Kûfe halkıyla komşu olmaması yönünde bir mektup gelince şehri yarım bırakıp oradan ayrıldı. Ebû Müslim devlet kurmak için Kûfe'ye geldiğinde bu şehri onardı eksiklerini tamamlayıp ismini Hâşimiyye olarak değiştirdi. Ancak insanlar şehri İbn

²¹⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/412-417.

²¹⁵ Halife b. Hayyat, *Târîhu Halife b. Hayyat*, 260-264; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/454-455.

²¹⁶ Nahide Bozkurt, "İbn Hübeyre, Ebû Hâlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/80-81.

²¹⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanife", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131-138.

Hübeyre'ye nisbetle anmaya devam edince Ebû Müslim şehri terkedip hemen o şehrin yanına Hâşimiye şehrini kurmuştu.²¹⁸

İbn Hübeyre sikke basımı konusunda önemli tedbirler almış ve saf gümüş dirhem bastıran ilk kişi olmuştur. Valiler Hâlid b. Abdullah ve Yûsuf b. Ömer'in isimlerine nisbetle bastırılan Hâlidiyye ve Yûsufiyye dirhemleriyle birlikte Hübeyriye dirhemi Emevîler döneminin en önemli dirhemleri arasındadır. Bu üç dirhem Abbâsîler döneminde de önemini korumuş ve Halife Mansur bu üç dirhemden başka Emevî sikkesi kabul etmemiştir. Bu yüzden daha önceki sikkelere mekruhe denilmiştir.²¹⁹

Hz. Ömer döneminden beri ölçümü yapılmayan Sevâd arazisi onun zamanında yeniden ölçüm yapıldı ve vergilendirme bu yeni ölçüme göre düzenlenmiştir.²²⁰

Irak Genel Valileri, Vâsıt'ı gönderdikleri vekillerle yönetmişlerdir. Valilerin şehre gönderdikleri vekillerin tablosu aşağıda verilmiştir.

Irak Genel Valilerininin Vâsıt Şehrine Görevlendirdiği Vekiller²²¹

VALİ	VEKİL ve GÖREV SÜRESİ
Haccâc b. Yûsuf	Yezid b. Mühelleb 82-85/701-704
	Mufaddal b. Mühelleb 85-86/704-705
	Kuteybe b. Müslim el-Bahilî 86-96/705-714
Halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından görevlendirilmiş ve 9 ay görev yapmıştır.	Veki' b. Hassan b. Ebû Sevâd el-Ğaddanî 96/714
Ebû Alâ Yezid b. Müslim	
Ebû Halid Yezid b. Mühelleb	Muhalled b. Yezid b. Mühelleb 96-97/714-715
Halife Süleyman b. Abdülmelik tarafından görevlendirilmiştir.	Yezid b. Mühelleb 97-99/715-717

²¹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 325-326.

²¹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 536.

²²⁰ Ya'kûbî, *Büldân*, 313.

²²¹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 489-493.

Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından görevlendirilmiştir.	Cerrah b. Abdullah el-Hakemî 99-100/717-718
Halife Ömer b. Abdülaziz tarafından görevlendirilmiştir.	Abdurrahman b. Naim el-Kuşeyrî 100-102/718-720
Mesleme b. Abdülmelik	Said b. Abdülaziz b. Haris b. Hakem 102-103/720-721
Ömer b. Hübeyle	Said b. Amr el-Harşî 103-104/721-722
	Müslim b. Said b. Zür'a el-Kellâbî 104-106/722-724
Halid b. Abdullah el-Kasri	Esed b. Abdullah el-Kasrî 106- 109/722-725
Halife Hişam b. Abdülmelik tarafından görevlendirilmiş ve 3 ay görev yapmıştır.	Hakem b. Avane el-Kelbî 109/725
Halife Hişam b. Abdülmelik tarafından görevlendirilmiştir.	Eşras b. Abdullah Sülemî 109-111/725-727
Halife Hişam b. Abdülmelik tarafından görevlendirilmiştir.	Cüneyd b. Abdurrahman el-Murrî 111-116/727-731
Halife Hişam b. Abdülmelik tarafından görevlendirilmiştir.	Asım b. Abdullah b. Yezid el-Hilâlî 116-117/731-732
Halid b. Abdullah el-Kasri	Esed b. Abdullah el-Kasrî 117-120/732-735
	Cafer b. Hanzala el-Behrânî 120/735-736 (4 Ay)
Yûsuf b. Ömer	Cedi' b. Ali el-Kirmânî 120-126/736-742
Mansur b. Cumhur	
Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz	Cedi' b. Ali el-Kirmânî 126-129/742-745
Ebû Halid Yezid b. Ömer b. Hübeyle	Cedi' b. Ali el-Kirmânî 129-131/745-747

1.5. Halifeler Döneminde Vâsıt Şehrinde Yaşanan Gelişmelere Genel Bakış

Vâsıt, askerî ve siyâsî sebeplerle kurulmuş bir şehir olması sebebiyle Emevî tarihinde önemli bir yere sahiptir. Irak genel valileri göreve geldiklerinde buraya vekil yöneticiler görevlendirmişlerdir. Halifelerin Irak genelinde yaptıklarından dolayı olarak Vâsıt şehri de faydalanmıştır. Bölgede yaşanan gelişmeler daha çok halife isimleriyle anıldığı için dönemlere göre gelişmeler anlatılmıştır.

Vâsıt 83/702 yılında Abdülmelik b. Mervan zamanında Irak genel valisi Haccâc tarafından kurulmuştur. Gerekli tüm harcamalar hazineden karşılanmış, Halife bizzat şehrin yapımıyla ilgilenmişti.²²²

Abdülmelik b. Mervan, Emevî devletinin en önemli halifelerinden biridir. Kendisinden sonra dört oğlu halife olduğundan, ona “Ebü'l-Mülûk” (hükümdarlar babası) denilmiştir. İç karışıklıkları bertaraf ederek sükûneti sağlamış ve devletin sınırlarını genişletmiştir. Kudüs'te Kubbetü-s Sahra'yı inşa ettirmiştir.²²³

Sınırların genişlemesiyle ve başka ülkelerle birçok konuda olduğu gibi ticaret konusunda gelişmeler oluyordu. Devletin kendi para biriminin olmasının zamanı gelmişti. Halife Abdülmelik sikke basımı konusunda ilk adımı attı. Halifenin emriyle birçok şehirde olduğu gibi 84, 85, 86/703, 704, 705 yıllarında Vâsıt şehrinde de para basımı yapılmaya başlandı.²²⁴ Buna ilave olarak Haccâc özel bir dirhem bastırarak üzerine Allah'ın güç ve kudretini anlatan ayetler yazdırdı. 76/695 yılında darphaneyi kurarak Bizans ve İran dinarları yerine İslâm dinar ve dirhemleri kullanılmasını sağladı.²²⁵

Ticaretin gelişmesi adına şehre büyük gemiler için bir liman yapılmıştı. Liman sadece gemilerin uğraması için değil tamiri, yapımı ve bekleyebilmesi için büyük yapılmıştı. Nehir trafiği için gemiler yapılmıştı. Bugün Irak bölgesinde Vâsıtıyye adındaki geminin ismini bu zamanlardan almıştır.²²⁶ Aynı zamanda

²²² İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Büldan*, 263.

²²³ Hakkı Dursun Yıldız, “Abdülmelik b. Mervân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/266-270.

²²⁴ Fatih Erkoçoğlu, “Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu”, *İSTEM*, 4/8, 2006, 181.

²²⁵ Aksu, *Emevi Saltanatının Irak Valisi Haccac b. Yusuf*, 162-169; Delice, “Haccâc b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)”, 450-455.

²²⁶ M. Streck, “Vâsıt”, 13,223.

Hindistan gibi uzak mesafelere sefer yapılabilmesi için bir donanma oluşturulmuş ve sefere hazır hale getirilmişti.

Abdülmelik daha önce çeşitli dillerde kullanılan divanlarda Arapça kullanılmasını emretmişti. Bu kural ilk olarak Haccâc'ın vali olduğu ve Vâsıt şehrinin de içinde bulunduğu bölgede hayata geçmişti.

Posta teşkilatı geliştirilmesi için adımlar atıldı. Haccâc bu durumu daha da geliştirdi ve Vâsıt ile Kazvin arasında gündüz dumanla gece ateşle haberleşme ağı kurmuştu. Özellikle İbnü'l-Eş'as ayaklanması sırasında Kûfe ile Şam arasında gidip gelen postacılarla Abdülmelik'e, günlük olayları ulaştırma imkânı elde etmiştir. Haccâc bunun için her 12 km mesafede özel binitler hazırlatarak, postacıların değişim usûlüyle posta işini daha kolaylaştırmıştır.

Tarım ve hayvancılığın gelişmesi için bataklıklar kurutulmuş, sel baskınlarının engellenmesi için setler yapılmış, sulama kanalları açılmıştı. Bu sayede halkın refah seviyesi yükselmeye başlamıştı.²²⁷

Abdülmelik'ten sonra 86-96/705-715 tarihleri arasında oğlu Velid hilafeti üstlendi. Velid babasından devraldığı güçlü devleti yöneticiler dâhil bir değişiklik yapmadan devam ettirdi. Daha çok fetih hareketlerine ağırlık verdi. Bugün Emevî Camisi olarak bugünlere kalan Şam'daki camiye yaptırdı. Babasından kalan işleri devam ettiren Velid Fırat ve Dicle nehri kenarında tarım faaliyetlerini İskenderun bölgesindeki bataklıkları tarım arazisi yaparak genişletti. Tarıma elverişsiz arazileri ıslah ederek tarıma kazandırdı.²²⁸

96-108/715-717 tarihleri arasında halife olan Süleyman b. Abdülmelik başa geçtiğinde Irak genel valiliğine Ebû Hâlid Yezîd b. Mühelleb'i atadı. Haccâc'ın yaptırdığı hapisane başta olmak üzere Haccâc tarafından hapse atılmış olan mahkûmları serbest bırakma, sürgüne gönderilmiş olanların yerlerine dönmesine izin verme ve esirleri serbest bırakmak ilk icraatlarından olmuştu. Haccâc'ın akrabası olmanın dışında bir suçu olmayan Sind fâtihi Muhammed b. Kâsım es-Sekafî, yerine

²²⁷ Geniş bilgi için bkz. Ali Aksu, *Emevî Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*, (Kitabevi, İstanbul: 2009), 162/169; Ali Delice, "Haccâc b. Yûsuf (Hayatı ve Faaliyetleri)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, 2, 445-459

²²⁸ Mevlüt Koyuncu, "Velid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/30-31.

tain edilen Yezîd b. Ebû Kebşe es-Seksekî tarafından zincire vurulup Irak'a gönderildi, Vâsıt'ta zindana atılarak işkence altında öldürüldü.²²⁹

108-111/717-720 tarihlerinde Ömer b. Abdülaziz halife oldu. O daha çok halkın refahını artırmaya yönelik çalışmalar yaptı. Irak genel valiliğine Ömer b. Hübeyre'yi atadı. Bölge için Mesleme'nin Irak'taki bataklıkların kurutulup tarım faaliyetleri için iki kanal açtığı ve kazandığı arazileri kendisine ikta olarak verilmesini Halifeden istediği anlatılır. Zira' Haccâc bu araziye ıslah için Halife'den 3 milyon dirhem istemişti. Mesleme bu parayı kendisi vermiş ve insanların bu arazileri ekip biçmesi karşılığında çiftlikler kurulmuştu.²³⁰ Bu olay Ömer b. Abdülaziz zamanında gerçekleşmiş olmalıdır.

II. Yezid, 111-115/720-724 yılları arasında hilafeti üstlendi. İlk zamanlar Ömer b. Abdülaziz gibi davransa da sonraları sert bir çizgide ilerledi. Onun zamanında Yezid b. Mühelleb görevinden alındığı için isyan etmiş ve Vâsıt şehrini ele geçirmişti. Ayaklanmayı halifenin kardeşi Mesleme b. Abdülmelik 111/720 yılında bastırdı. Yezid ve akrabaları öldürüldü.²³¹

Hişâm halife olduktan sonra Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi Ömer b. Hübeyre'nin yerine Irak genel valiliğine tayin etti. Ancak bir süre sonra devlet malını zimmetine geçirmek ve Hıristiyan, Yahudi ve Zerdüştiler'i himaye etmek gibi ithamlar sebebiyle 120/738 yılında görevinden aldı. Hâlid, on beş yıllık valiliği sırasında Irak'a en huzurlu ve müreffeh dönemlerinden birini yaşatmış, Hâricîler'den Behlûl b. Bişr ve Vezîr es-Sahtiyânî'nin başlattığı isyanları bastırdığı gibi Şiîler'in Muğîre b. Saîd başkanlığında girişecekleri isyana da engel olmuştu. Hâlid'in yerine getirilen Yûsuf b. Ömer es-Sekafi'nin valiliği sırasında Hişâm döneminin en önemli isyanlarından biri meydana geldi. Kûfe'de Ali evlâdından Zeyd b. Ali, Şiîler'in kışkırtmaları sebebiyle halifeliği Ümeyye ailesinden almak için faaliyete geçti. Ancak onun 1 Safer 122/6 Ocak 740 tarihinde isyan başlatacağını öğrenen Irak Valisi

²²⁹ İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/80-81.

²³⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 334.

²³¹ Ünal Kılıç, "Yezîd II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/515-516.

Yûsuf b. Ömer el-Kaysî, bir gün önce düzenlediği baskınla Zeyd'in etrafındaki pek çok kişiyi öldürdü; Zeyd de aldığı bir ok yarası sonucunda hayatını kaybetti.²³²

Halife II. Velid zamanında Irak genel valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî idi. Yûsuf Irak bölgesini Vâsıt şehrinden yönetti. Onun zamanında sonraki dönemlerde de kullanılacak olan sikkeler basıldı ve bu sikkelere Yûsufiyye adı verildi. Hayatı daha çok eğlence ve içkiye düşkünlüğü ile bilinen II. Velîd 125-126/743-744 tarihleri arasında hilafet görevini üstlenmiş, halifelik haberini aldığı anda bile bu haberi içkiyle kutlamıştı. Hişâm döneminde on beş yıl Irak valiliği yaptıktan sonra görevinden alınıp tutuklanan ve ardından serbest bırakılan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi para karşılığında düşmanı vali Yûsuf b. Ömer'e teslim etti. Hâlid'in işkenceyle öldürülmüş olması bölgede Kaysî ve Yemenî eksenli isyanların çıkmasına sebep olmuştu.²³³

III. Yezid, 126/744 yılında 6 ay hilafette kaldı. Halife olduğunda Irak genel valisi Yûsuf b. Ömer idi. Onu azledip mutaassıp bir Yemenli olan Mansûr b. Cumhûr'u getirdi. İsyan kalkışan Yûsuf b. Ömer yakalanarak Dimaşk'a getirildi ve tutuklandı. Mansûr Vâsıt, Basra, Sind, Sicistan ve Horasan'a yeni valiler gönderdi. Daha sona vali olarak Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdullah'ı getirdi. Valilere göre bölgede merkez olan şehir değişiyordu. Abdullah Halifeyle yaptığı istişare ile Kûfe'de çıkması muhtemel bir isyana daha çabuk müdahale etmek için merkez olarak Hire'yi tercih etti. Artık sadece Yemenî Kaysî çekişmelerine bağlı isyanların yanında Emevî ailesinde iç çatışmalar da başlamıştı. Bu yüzden isyanları bastırma dışında kayda değer bir gelişme yaşanmadı. Yezid, yönetim şekli olarak Ömer b. Abdülaziz'i örnek alarak adil ve liyakatli valiler atamıştı.²³⁴

126/744 yılında 3 ay hilafet görevini üstlenen İbrahim b. Velid iyice zayıflayan otoriteyi tekrar kurmak istediği için sürekli ülke kargaşa içindeydi. Ayaklanan II. Mervan ile yapılan savaşta gönderdiği ordu kaybedince eman isteyip

²³² Geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik* (Ankara, 2001), 47-50.

²³³ Atçeken, "Yûsuf b. Ömer es-Sekafî", 44/22-23.

²³⁴ Mevlüt Koyuncu, "Yezîd III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/516-517.

hilafetten ferağat ederek yeni halife II. Mervan'a biat etti ve halifenin yakınları arasına girdi.²³⁵

Emevî Devletinin son halifesi II. Mervan Şam'a girerek hilafetini ilan etti ve isyanlar sebebiyle başkenti Harran'a taşımıştı. Suriye'deki isyanları bastırmaya çalışırken Irak bölgesi de iyiden iyiye karışmıştı. Irak genel valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz görevden alınmıştı ancak Abdullah bunu kabul etmemiş ve görevi Nadr b. Said'e teslim etmemişti. Aynı zamanda Haricîler Dahhâk b. Kays liderliğinde ayaklanmışlar ve Kûfe'yi almışlardı. Mekke'de hilafetini ilan eden Abdullah b. Yahya adına Ebû Hamza isyan etmiş ve Medîne'yi almıştı. Abdullah b. Muâviye etrafına topladığı isyancılarla İran'da isyana kalkmıştı. Mervan söz konusu isyanları bastırılmış ve başkent Harran'a dönmüştü. Bu arada Abbâsî devrim hareketi güçlenmişti. Nihayet Emevî ve Abbâsî orduları Cemaziyelevvel 132 /Ocak 750 tarihinde Zap suyu kenarında karşılaştı ve Emevîler yapılan savaşı kaybettiler ve fiilen ortadan kalkmış oldular.²³⁶ Savaşta Emevî askerleri ve ailesinden çok sayıda kişi ile birlikte son Emevî Halifesi II. Mervan kaçtığı Mısır'da öldürüldü. Bu savaştan sağ kurtulanlar ileride Endülüs'te yeni bir medeniyet kuracaklardı.

²³⁵ İbrahim Sarıçam, "İbrâhim b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/359.

²³⁶ Hasan Kurt, "Mervân II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/227-229.

İKİNCİ BÖLÜM

Vâsıt'ın kurulması öncesinde konum araştırması yapılmıştı ve Haccâc'ın ekibinin deyimiyile en güzel yer seçilmişti. Şehrin inşasının bitiminde Araplar çoğunlukta olacak şekilde bir nüfus oluşacaktı. Bu bölümde Vâsıt'ın coğrafi ve sosyal durum anlatılmıştır.

VÂSİT BÖLGESİNİN COĞRAFİ VE GENEL DURUMU

Vâsıt ile ilgili coğrafi bilgilere geçmeden önce, bölge uzun süre Fars yönetiminde bulunduğu ve yönetim birimleri Farsların belirlediği isimler olduğu için kaynaklarımızdaki Fars yönetim birimleri hakkında bilgi vermemiz faydalı olacaktır. Şehrin etrafındaki yerleşim yerleri ve akarsular değişik şekillerde telaffuz edilmekle birlikte en eski kaynaklar temel alınarak okunuşları yazılmıştır.

İslâm fetihleriyle birlikte Irak bölgesinde Sâsânilerden kalan idarî ve mâlî yapı devam ettirilmişti. Sâsâni hâkimiyetinde kalmış olan Irak, Suriye ve İran bölgesi Tassûc veya Tussûc, Küre, İstan, İklim ve Rustak gibi idarî bölgelere ayrılmıştı. Mesela Vâsıt şehrinin uzunluğu 71 derece ve 2/3, genişliği 32 derece ve 3/3 olup üçüncü iklimdedir.²³⁷ Bugünkü antik kentin bulunduğu bölgenin çevresi 16 km 'dir. Batlamiyus'tan beri Şerif İdrisî, Ebû'l-Fidâ ve Makdisî gibi bu konuda eser yazan âlimler dünyayı 7, 21 ve 28 iklime ayırmışlardı.²³⁸

Uzun zamanlardan beri Sâsâni yönetiminde olan bölge belli başlı birimlere ayrılmıştı. Sâsânilerin taşra yönetiminde kullanılan bazı terimler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Tassûc: Küre, Rustak ve İstan kelimelerinden daha özel ve daha az bir bölgeyi ifade eder. Aslen Farsçadır ve tesvü kelimesinin Araplaşmış Hâlidir. Te harfi tı harfine değiştirilmiş ve sonuna cim harfi eklenmiştir. Daha çok Irak Sevâd bölgesi

²³⁷ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/401.

²³⁸ Mahmut Ak, "İklim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/28-30.

için kullanılmıştır. O dönemde Irak 60 tassûce ayrılarak yönetilmiş ve hepsine ayrı bir isim verilmiştir.²³⁹

İstan: Yâkût'a göre Küre ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bugünkü kullanımda eyalet anlamında olmalıdır. Fars bölgesi 5 istana, istan rustaklara, rustak tassûclere, tassûcler ise köylere ayrılmıştı. Mesela İstahristan bir Fars eyaletidir. Yezd İstahristana bağlı bir Rustaktır. Nain ve etrafındaki köyler Yezd rustağına bağlı tassûclerden biridir. Niyastane ise Nain tassûcüne bağlı köylerden biridir.²⁴⁰

Rustak: Hamza b. Hasan bu kelimenin Farsça Rozafesta kelimesinden türediğini söyler. Düzen, intizam anlamındadır. Yâkût'un rivayet ettiği zamanlarda Basra veya Bağdat gibi şehirlere değil ziraat bölgesi ve köylere rustak denilmiştir. Farslılar Bağdatlıların Sevâd ehlinin yaşadığı bölgeler için bu kelimeyi kullanmıştır.²⁴¹

Dihkan: Farsça köy anlamında “dih” kelimesiyle nisbet eki “gan” ekinin birleşiminden oluşur ve Arapçaya dihan olarak geçmiştir. Sâsânîlerde köy veya birkaç tane köyü beraber yöneten soylu sınıfa Dihkan adı verilirdi. Her Dihkan sorumlu olduğu köylerden devlet adına vergi toplardı. Sâsânîlerin son dönemlerinde Dihkanlar şehirlere de yönetmeye başlamışlardı. İslâm fetihleri sırasında Deskere, Enbar, Bâbil, Meysan ve Ahvaz gibi şehirlere de Dihkanların yönetmekteydi. Sâsânî hükümdarı Enuşirvan'ın annesinin İsfahana bağlı Erdistan Dihkanının kızıydı. Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün babası İshak, Horasanlı bir Dihkandı. İslâm fetihleriyle İslâm'ın varlığını kabul eden Dihkanlar hayatlarına devam etmiş ve aynı görevlerini sürdürmüşlerdir. IX. yy itibariyle Dihkanlık İslâm'ın fetih yerlerindeki her yere tam olarak yerleşmesiyle Dihkanlık, köylü ile aynı anlamda kullanılmış ve Karahanlılar dönemiyle birlikte sona ermiştir.²⁴²

Irak, Sâsânî idaresinde kaldığı süre içinde belirli sayıda astanlara bölünmüştü. O dönemlerde astan ve küre aynı anlamda kullanılmıştır. Güney Irak'ta iki küre vardı: Şaz Sabur Küresi ve Şaz Bahaman Küresi. Şaz Sabur küresi Kesker şehrinin

²³⁹ Tussûc olarak ta telaffuz edilmiştir. Yâkût el-Hamevî Mu'ceminde Tussûc telaffuzunu tercih etmiştir. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 1/38.

²⁴⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/37.

²⁴¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/37.

²⁴² Faruk Sümer, “Dihkan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/289-290.

bulunduğu yerd. Şaz Sabur Küresi dört tassücden oluşmaktaydı: Zendeverd, Sersür, İstan ve Cevazir.

Vâsıt, Irak Sevâd bölgesindedir. Bölgeye gelen Müslümanlar yerli halk ile kaynaşmış ve bir süre sona onları yönetimleri altına almışlardır. Peki, Sevâd bölgesi neresidir?

Sevâd bölgesi: Sulanabilen verimli ve tarımsal faaliyetler açısından elverişli arazilere Sevâd arazisi denmiştir. Arapların, İslâm fetihleri sırasında çölün sarı kumlarından çıkıp Fırat-Dicle havzasındaki ekili, ağaçlık ve koyu yeşil alanı uzaktan gördüklerinde buraya “siyah” anlamında Sevâd dedikleri kaydedilmektedir.²⁴³ Yahudi ve İran efsanelerinde ve İslâm tarihi kaynaklarında Nuh tufanından sonra ilk yerleşimin bu bölgeye olduğu ve insanların çoğaldığı yer olarak anlatılmaktadır. Bölge tarihte bilinen ilk yerleşik medeniyetlerden Sümerler ve daha sonra gelen Akadlar, Bâbilliler, Medler, Persler, Grekler ve Persler gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İslâm fetihleri başladığı dönemlerde bölgede Sâsânîler ve Güney Arabistan’dan göç eden ve Hire’de devlet kuran Lahmîler²⁴⁴ vardı.

Müslüman coğrafyacılar Fırat ve Dicle arasındaki bölgeyi ikiye ayırmışlar, Musul merkezli, tarihte Asurluların yaşadığı Ninova (Nineva) şehrinin olduğu ve Bağdat’ın kuzeyinde kalan bölgeye el-Cezîre; Bağdat’ın güneyinde kalan Sümer, Akad ve Bâbil ülkesi olarak bilinen Mezopotamya bölgesine de Sevâd demişlerdir. Kaynaklar kuzeyde Tikrît’ten güneyde Basra körfezine, doğuda Zağros dağlarının başladığı Hulvan’dan Bağdat’ın kuzeyinden geçerek batıda çölün başladığı Kâdisiye yakınlarındaki Uzeyb’e kadar uzanan bölgeyi Sevâd olarak kabul etmişlerdi. Orta kısımda Vâsıt ve Tîb, kuzeyde Enbâr ve Sinn, güneyde ise Basra ile Cübbe hattındaki sulanabilen verimli bölge bulunmaktaydı. Güneyden kuzeye doğru oldukça hafif bir eğim, nehir sularının durgun akışına ve nehir sulamasına imkân vermekteydi. Kuzeyden güneye en uzun noktası 160 fersah (960 km.), doğudan batıya en geniş noktası 80 fersahtır (480 km.). Sâsânîler buraya “Dil-i İrañşehr” (ülkenin kalbi), Abbâsîler “Sevâdü’l-ayn” (göz bebeğinin siyah kısmı) adını

²⁴³ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 35

²⁴⁴ III-VII. yy arasında Irak’ta hüküm süren Hristiyan Arap hânedanı. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Kapar, “Lahmîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/54-55.

vermişlerdir. İslâmî dönemde Sevâd üç kısma ayrılmıştı. Bataklığın kuzeyi ile Enbâr arasında kalan, en mâmur ve gelişmiş bölgeyi oluşturan kısmına Sevâd-ül Kûfe, Dicle Havzası boyunca uzanan, doğusunu Meysan, batısını Kûfe bataklıkları ve kuzeyini Nehrevan'ın oluşturduğu kısma Sevâdü'l-Vâsıt adı verilmişti. Bataklığın güneyinden denize kadar 160 km. boyunca uzanan, binlerce sulama kanalı ve çiftliğin oluşturduğu, nehirlerin taşıdığı alüvyonların deltayı doldurduğu verimli alanda Sevâdü'l-Basra bulunur. Buraya Dicletü'l-Avrâ veya Şattü'l-Arab denir.²⁴⁵

2.1.Vâsıt'a Bağlı Yerleşim Yerleri

Vâsıt şehrinin kurulduğu yer eski dönemlerden bu yana insanların yerleşmek istediği, nüfusun yoğun olduğu, şehirlerin ve köylerin kurulduğu bir bölgeydi. Buralar eskiden beri siyâsî ve iktisadi hayatın merkezi konumundaydı. Ayrıca Dicle ve Fırat nehirlerinin kenarında olması, toprağının verimli ve yumuşaklığı sebebiyle tarıma elverişli olması bu bölgenin gözde yerleşim yeri olmasında başrol oynamıştır. MÖ 3000 ve 1000 yıllarının sonları arasında Dicle nehri kıyısında nehrin akış yönü değiştirilerek kurulan kadim şehir Lagaş, bilinen en eski yerleşim merkezlerindendi. Daha sonra Ur şehri Fırat Nehri kenarına kurulmuştur. Sâsâni Kralı Kubad Feyrûz (v. 531) Dicle nehrinin akış yönünü Lagaş şehrine çevirmiş ve bu esnada Kesker bölgesinde meydana gelen seller sebebiyle daha sonraki zamanlar için tarıma elverişli araziler oluşmuştur. Feyruz'un oğlu Hüsrev (v. 579) bölgeyi selden korumak için set yaptırmış ancak bu setler H.6. veya 7. yılında meydana gelen büyük sel ile yıkılmış tarım arazisi olarak kullanılan araziler Dicle nehrinin suları altında kalmıştı. Müslüman Araplar Irak bölgesini fethedince bölgenin ıslahı ile ilginmişler ve tarım arazileri oluşturmuşlardı. Muâviye zamanında Abdullah b. Derrac bölgenin ıslahı için beş milyon dirhem harcamıştır.²⁴⁶ Haccâc önce Kesker bölgesinde Sin nehrini, daha sonra Nil ve Zap nehirlerini açtı. Velid b. Abdülmelik bir set yapılması için üç milyon dirhem harcamıştı ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Dicle nehri sularının yükselmesini engellemek için bir set yapmış aynı zamanda Silh ve Mübarek

²⁴⁵ Mustafa Demirci, "Sevâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/576-578.

²⁴⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 358

nehirlerini de açtırmıştır. Bu ıslahatlardan sonra bölgede birçok şehir ve köy kuruldu.²⁴⁷ Bu bölümde bölgede bilinen yerleşim merkezleri anlatılmıştır:

2.1.1. Şehirler

2.1.1.1. Kesker

Dicle nehrinin doğu yakasında kurulmuş Yahudi ve Hristiyanların yaşadığı eski bir Fars şehridir.²⁴⁸ Hatta Hristiyanlar için en önemli merkezlerden biriydi.²⁴⁹ Hakkında efsane tarzında kuruluş hikâyesi vardır. Buna göre MÖ. 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil Kralı Buhtunnasır Beyt-i Makdisi harap ettiğinde yeryüzü ağladı hatta Kesker daha çok ağladı. Bunun üzerine Allah Kesker şehrine; bir mescid yapacağını, o mescitte kendi isminin çok anılacağını ve kendisine çokça dua edileceğini vahyetti. O Mescidin Vâsit Mescidi olduğu rivayet edilir.²⁵⁰ Şehrin ismi Sâsâni hükümdarından Kesker b. Tahmurs'a nisbetle Kesker olarak isimlendirilmiştir.²⁵¹

Güney Irakta iki Küre vardı; Şaz Saburistan, Şaz Behemenistan Küreleri. Şaz Saburistan ileride Vâsit ile birleşecek olan Kesker bölgesiydi ve dört Tassücden oluşmaktaydı. Şaz Behemenistan ise Dicle Küresi olarak bilinirdi. Yâkût el-Hamevî'nin kasaba kelimesini kullandığı Kesker şehri²⁵² Kûfe ile Basra arasında bugün Vâsit olarak bildiğimiz şehirdi. Haccâc Vâsit'ı şehir haline getirmeden önce orası Hüsrev Sabur olarak bilinmekteydi. Kesker tavuklarıyla meşhur bir şehirdi, hayvancılık gelişmişti. Yâkût el-Hamevî, 24 yetmiş tavuğun bir dirheme satıldığını, Haccâc'ın 'Tavuktan başka yiyecek görmedim.' dediğini anlatır.²⁵³

Kesker eski bir şehir olduğu ve bölge halkı tarafından bilindiği için Müslüman Araplar tarafından ilk zamanlardan itibaren fethedilmek istenmişti. Hz.

²⁴⁷ Geniş bilgi için, Muâdaydî, *Vâsit fi'l-Asri'l-Emevî*, 49-53.

²⁴⁸ Ya'kûbî, *Büldân*, 322-325.

²⁴⁹ Salih Ahmet Ali, *Sümer Dergisi*, 1971,34.

²⁵⁰ Vâsitî, *Târîhu Vâsit*,35.

²⁵¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/461.

²⁵² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/353.

²⁵³ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/461.

Ömer, Ebû Ubeyd Amr Sekafi'yi²⁵⁴ 13/634 yılında fetih için Irak'a bin askerle göndermişti. Kadisiye yakınlarındaki Uzeyb bölgesinde ve Dürna civarında Tüster kentinden gelen Acem komutanlar Caban ve Merdanşah komutasındaki Sâsânî ordusunu iki kez yenerek onlardan ganimet ve esir aldı. Sâsânî ordusu Kesker bölgesinde Nersî şehrine çekildi. Nersi şehri o zaman Kesker'in alt bölgesindeydi ve Kisra'nın teyze oğlu orada ikamet ettiği için onun adıyla anılıyordu. Daha sonraları bu bölge Sakatiyye olarak isimlendirildi.²⁵⁵ Ebû Ubeyd yaşananların ardından Zendeverd üzerine yürüdü ve şehri fethetti. Hire bölgesinde tekrar mağlub edilen Sâsânî ordusu toparlandıktan sonra meşhur komutan Rüstem fillerle takviye ettiği orduyla Köprü Savaşı'nda Müslümanları ilk kez mağlub etmişti. 13/634 yılında meydana gelen bu savaşta Ebû Ubeyd şehit oldu.²⁵⁶

Müslümanlar Irak bölgesini fethedince Halife Hz.Ömer bölgeye Numan b. Mukarrin el-Müzeni'yi²⁵⁷, daha sonra halife olan Hz. Ali, Kudâme b. Aclan el-Ezdî'yi görevlendirdi.

Kesker, Vâsıt şehri kuruluncaya kadar siyâsî, iktisâdî ve kültürel merkez olma konumunu korudu. Başlangıçta Dicle nehrinin iki yakasına kurulan iki ayrı şehir olarak Vâsıt ve Kesker vardı. Aradaki bağlantıyı bir gemi yapardı. Zamanla Kesker şehri unutuldu, iki şehir birleşti ve tek bir isimle Vâsıt olarak anılmaya başlandı.²⁵⁸

Kesker Küresinin sınırlarına gelince, Nehrevan sularının son aktığı güneydoğudan Dicle düzlüklerine hatta denize döküldüğü yere kadar her yer Kesker olarak bilinirdi. Basra ve çevresindeki şehirler de bu sınırın içine girmekteydi.²⁵⁹

²⁵⁴ Adı Ebû 'Ubeyd Amr b. Umeyr b. Avf b. Ukde b. Giyere b. Avf b. Sakil'dir. Muhtar Sakafi'nin babası ve Hz.Ömer dönemi komutanlarından. Asri Çubukcu, "Ebû Ubeyd es-Sekafi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/249.

²⁵⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/450-451.

²⁵⁶ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, 287-288; Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 3/451.

²⁵⁷ Numan b. Mukarrin 626 yılında Medîne'ye gelerek Müslüman olmuş, Peygamberimizden altı hadis rivayet etmiş, Hz.Peygamber'le Hendek, Tâif, Huneyn gazveleri ve Mekke'nin fethine katılmış bir sahabe ve komutandır. Hz.Ebû Bekir döneminde Ridde savaşlarında görev almış, Hz.Ömer döneminde Irak bölgesinin fethiyle görevlendirilmiştir. Sâsânîlerle yapılan Kadisiye savaşında III. Yezdicerd ile savaş öncesi görüşmede sözcüydü. Nihavend savaşının komutanıydı ve o savaşta atının tökezleyip düşmesi sonucu şehit oldu. (v. 21/642). Asri Çubukcu, "Numan b. Mukarrin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/240.

²⁵⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 50-55.

²⁵⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 4/274.

Basra bölgesine bağlı en bilinen şehirler arasında Mübarek,²⁶⁰ Abdesi,²⁶¹ Mezar,²⁶² Niğya,²⁶³ Meysan,²⁶⁴ Destümeysan,²⁶⁵ A'camü-l Berid²⁶⁶ şehirleri vardı. Araplar şehirleşmeye başladıklarında farklı şehirler oluşmaya başladı ve şehirlerin isimleri değişti.²⁶⁷

2.1.1.2. Daverdan

Vâsıt şehrinin doğusunda yer alan bir yerleşim yeridir. Vâsıt ile arasında bir fersah yol olduğu kayıtlarda yer almaktadır.²⁶⁸ Haccâc Vâsıt'ın kurulduğu yeri, Daverdan Dihkanından 10.000 dirheme satın almıştır.²⁶⁹

İbn Abbas'ın naklettiğine göre, Bakara suresi 243. ayette anlatılan kişilerin Daverdan halkı olduğudur. Bu halk veba hastalığından kaçarak yurtlarını terk etmiş ve vebanın olmadığı bir yere doğru yol almaya başlamışlardı. Ancak yolda, Allah kendilerine “ölün” demişti ve hepsi de ölmüşlerdi. Daha sonra oraya bir peygamber uğramış ve onların dirilmeleri için dua etmiş ve hepsi de yeniden dirilmişlerdi. Bu peygamber Hezekiyel peygamberdi ve İsrailoğulları döneminde yaşanmış bir olaydı.²⁷⁰

²⁶⁰ Kazvinde bir yerleşim yeridir. Mübarek Türkî adında mevaliden kabul edilen biri tarafından kurulmuştur. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/79.

²⁶¹ Efdasi kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir. Kesker bölgesindeki Rustaklardan birinin adıdır. Araplar bölgeyi harab etmişler ancak ismini kullanmışlardır. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/77.

²⁶² Vâsıt ile Basra arasında Misan kasabasına bağlı bir yerleşim yeridir. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/88.

²⁶³ Kesker'e bağlı Vâsıt ile Basra arasında bir Küre veya Enbar yakınlarında bir köy. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/25.

²⁶⁴ Vâsıt ile Basra arasında kendisine çok sayıda köy ve hurmalıkların bağlı olduğu bir küredir. Uzeyir Peygamberin kabrinin olduğu bir köy için Yahudiler için kutsal kabul edilmektedir. Hz Ömer döneminde İslâm toraklarına katılmıştır. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/242.

²⁶⁵ Vâsıt, Basra ve Ahvaz arasında olup Ahvaz'a daha yakın bi Kürenin adıdır. Meysan'a bağlı değildir ancak bitişiktir. Başka bir rivayet Batılıların Apollo şehri olarak telaffuz ettiği Übülle şehrine bağlı bir Küre ve bu kürenin Basra'yı oluşturan kürelerden olduğunu söyler. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/455.

²⁶⁶ Kesker'de Batîha bölgesi yok olmadan önce ismi Cenb olan bir nehir vardı. Bu nehir üzerinden Meysan, Destümeysan ve Ahvaz bölgelerine giden posta yolu bulunurdu. Bu yol üzerinde mümbit bir kasabaya Acamü-l Berid denmekteydi. Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 1/51.

²⁶⁷ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 31.

²⁶⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/434- 435.

²⁶⁹ Vâsıtı, *Târîhu Vâsıt*, 43.

²⁷⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/434-435.

2.1.1.3. Femü's-Sılh Şehri

Vâsıt'a bağlı ve şehrin 7 fersah kuzeyinde Femü's-Sılh nehrinin üzerine kurulmuş ve kendi ismiyle bilinen bir küreydi.²⁷¹ Vâsıt şehrinden kuzeye gidince Fâmiye adında Femü's-Sılh küresine bağlı ve Vâsıt yakınlarındaki şehirlerden biri de aynı isimle bilinmekteydi.²⁷² Şehrin kuzeyinden beş fersah mesafede Sabis Nehri vardı.²⁷³

2.1.1.4. Mübarek Şehri

Adını yakınından geçen Sabis Nehri'nden alan Sabis köyünün karşısında Mübarek şehri vardı.²⁷⁴ Vâsıt şehrinin dokuz fersah kuzeyindeydi.²⁷⁵ Bu şehrin yakınından geçen nehrin ismini taşıyordu.²⁷⁶ Mübarek şehri Emevîler döneminde idârî bakımdan önemli bir yerdi. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî şehre Eban b. Velid'i vali tayin etmişti. Şehrin idârî konudaki önemi Abbâsîler döneminde de devam etmiş ve kendi adıyla anılan bir küre olmuştu.²⁷⁷

2.1.1.5. Bazbin Şehri

Vâsıt şehrinin güneyinde beş fersah uzaklıkta Dicle nehri kenarında bir şehirdi. Zengin tüccarların ve rivayet ilmiyle tanınmış âlimlerin yaşadığı bir yerdi.²⁷⁸ Bununla birlikte Vâsıt şehrinin güneyindeki diğer şehir yolunda yol üstünde bir yer olduğunu,²⁷⁹ Emevîler döneminde posta teşkilatının merkezi olduğunu,²⁸⁰ Vâsıt kurulmadan önce bu şehir yerinde vardı ve orada yaşayanlardan haraç alınırды.²⁸¹

²⁷¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/413.

²⁷² Vâsıtı, *Târîhu Vâsıt*, 211; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/847.

²⁷³ Ya'kûbî, *Tarih*, 322.

²⁷⁴ Ya'kûbî, *Büldân*, 325.

²⁷⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/548.

²⁷⁶ Ya'kûbî, *Büldân*, 322.

²⁷⁷ Muâdaydî, *Vâsıt fil Asri'l-Emevî*, 60.

²⁷⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/318.

²⁷⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 6/459; Salih Ahmed, *Sümer Dergisi*, 1971, 27/176.

²⁸⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 459.

²⁸¹ Cehşiyârî, *Kitabu'l-Vüzerâ*, 44.

2.1.1.6. Sarifun Şehri

Vâsıt şehrinin güneyinde beş fersah uzaklıkta bir yerdir.²⁸² Eski bir Sâsânî yerleşim yeridir. İslâm'ın ilk asrında Dicle Nehri'nde karşıdan karşıya geçiş noktalarından biriydi.²⁸³ Şehrin ismi daha sonra değiştirildi ve Abdullah b. Tahir'e nisbetle Abdullah köyü adıyla anılmaya başlandı. Çarşıları, büyük bir camisi ve geniş bir Dârülmâresi olan bir yerdi. Zenci İsyanı'nda adı geçen Abdullah Köyü'nde birçok âlim ve edip yetişmiştir.²⁸⁴

2.1.1.7. Hüsrev Sabur Şehri

Vâsıt şehriden güneye beş fersah uzaklıktadır. Vâsıt şehri kurulmadan önce Kesker küresine bağlı kasabaydı. Kûfe ile Basra arasında ki bu kasaba bugünkü Vâsıt şehrinin kurulduğu merkezdi ve Hüsrev Sabur olarak bilinmekteydi.²⁸⁵ Vâsıt şehri kurulmadan önce Haccâc Kesker'de Sin nehrine kanal açtırmak ve oraya yerleşmek istemişti.²⁸⁶ O zaman Sin bölgesi aşağı ve yukarı Sin diye ikiye ayrılmıştı.²⁸⁷ Salih Ahmed Sınıyye adında bir şehrin var olduğunu, muhtemelen daha sonra isminin değiştiğini ve ismi değiştirilen şehrin Hüsrev Sabur olduğunu anlatır.²⁸⁸ Bu şehrin diğer bir adı Sınıyyetü'l-Havânî idi²⁸⁹ ve bu şehirde birçok âlim ve edip yetişmişti.²⁹⁰

Bunların dışında sadece ismi bilinen Demerkân, Kurakale, Siyâde, Sikr, Tîb, Kurkûb, Nehru't Tirî, Lehban, Besâmiye²⁹¹ şehirler de vardır. Tîb ve Karkûb şehirleri daha gelişmiş durumdaydı.²⁹²

²⁸² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/381.

²⁸³ Muâdaydî, *Vâsıt fil Asri'l-Emevî*, 62.

²⁸⁴ Muâdaydî, *Vâsıt fil Asri'l-Emevî*, 63.

²⁸⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/274.

²⁸⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 329.

²⁸⁷ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/444.

²⁸⁸ Salih Amed, *Sümer Dergisi*, 1970, 26/258.

²⁸⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/442.

²⁹⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/444.

²⁹¹ Makdisî, İbnü'l-Beşârî, *Ahsenu't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, thk, Muhammed Mahzum (Beyrut: 1987), 104.

²⁹² Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsîm*, 106.

2.1.2. Köyler

2.1.2.1. Hasan Köyü

Havânî şehrine yakın, Vâsıt şehrinin güneyinde bir köydü. Şehrin kurucusu olan Hasan Nabâtî adına nisbetle bu ismi aldığı tahmin edilmektedir.²⁹³

2.1.2.2. Sabis Köyü

Adını yakınından geçen Sabis nehrinden alan Sabis Köyü Vâsıt şehrinin 9 fersah kuzeyinde Mübarek şehrinin karşındaydı.²⁹⁴ Dicle nehrinden Sabis Köyü'ne kadar olarak mesafe bir fersahtı. Yâkût el-Hamevî bu nehri görmüş ve Vâsıt ile Sabis Köyü'nün arasının bir günlük mesafe olduğunu anlatmıştır.²⁹⁵

Sadece ismi bilinen Vâsıt yakınlarında Femu'd-Dubeyl²⁹⁶ ve Habul²⁹⁷ adıyla anılan iki köy daha vardı. Ancak bu köylerle ilgili bilgiler sadece isimleyle sınırlıdır.

Vâsıt yakınlarında birçok şehir vardı. Haccâc'ın bölgeye gelip Vâsıt şehrini inşa etmesiyle birlikte bu şehirler harabe haline gelmiştir. Haccâc yaptırdığı saray ve cami için bu şehirlerden malzeme almıştı. Yine kaynaklar cami ve sarayın kapılarının ve diğer yapı malzemelerinin halkın rızası alınmadan inşatta kullanıldığını kaydetmiştir.²⁹⁸ Bu şehirler Zendeverd, Devkara, Dârüvesât, Deyrumasircesan ve Şerâbit şehirleriydi.²⁹⁹

2.2. Vâsıt'ın Nehirleri

Bu nehirlerin bazıları sonradan sulama amaçlı açılmış kanallardır. Halk arasında nehir olarak adlandırılmıştır.

²⁹³ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 65.

²⁹⁴ Ya'kûbî, *Büldân*, 325; Taberî, *Târihu'l-Ümem*, 6/548.

²⁹⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/840.

²⁹⁶ Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd*, 431.

²⁹⁷ Zehebi, *Siyer*, 9/365.

²⁹⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 407; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/350.

²⁹⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 357.

2.2.1. Zap Suyu

Vâsıt bölgesindeki en önemli nehir şüphesiz Zap suyudur. Zap ya da Zabi olarak bilinen bu nehir suyunu sağ yanından akan ve güneydoğuya doğru Vâsıt şehrinin güneyinde, Dicle nehrinin batısında Dicle nehriyle birleşen Aşağı Zap'tan (Zab-ı Esfel) alır. Taberî Zû adında eski bir Fars yöneticisinden dolayı bu ismi aldığını ve bu nehrin Sevâd'dan çıktığını,³⁰⁰ Yâkût el-Hamevî ise Zab adında eski bir Fars Melîkinin bu bölgeye birçok kanal açtırması sebebiyle bu ismin verildiğini anlatır.³⁰¹ Aşağı Zap olarak bilinen bu nehri Vâsıt şehrine Haccâc açtırmış ve nehir bölgenin sulaması için kullanılmıştı.³⁰²

2.2.2. Sin Nehri

Sin nehri hakkında çok detaylı bilgi olmamakla birlikte Haccâc'ın Vâsıt şehrinin kurmadan önce Kesker'e bağlı Sin şehrine yerleşmek istediğini ve bu sebeple suyunu Dicle'den alan Sin adında bir kanal açtırmıştı.³⁰³ Bu kanalın Sin olarak anılması, Kesker bölgesinde Aşağı ve Yukarı Sin adında iki yerleşim yeri olması sebebiyle olmalıdır.³⁰⁴ Zenc İsyanı'nda bu nehirden bahsedilmez. Sıh ve Mübarek nehirleri kaybolduğunda Sin nehri de kaybolmuş olmalıdır. Bu nehirler de, ilk olarak Kısra Hüsrev Perviz zamanında yapılan, daha sonra tekrar inşa edilen seddin yıkılışında yok olmuş olmalıdır.³⁰⁵

2.2.3. Sıh Nehri

Sıh nehri, Vâsıt şehrinin 7 fersah kuzeyinden akmaktadır. Fersah 5,5 km olarak alındığında şehre takriben 38,5 km mesafededir.³⁰⁶ Femü's-Sıh şehrinin yanında Dicle nehrinin doğusundan güneydoğuya doğru akmakta ve suyu bataklıkta sona ermekteydi. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî zamanında açılan bir kanal olduğu

³⁰⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 1/455.

³⁰¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/902.

³⁰² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/905.

³⁰³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355.

³⁰⁴ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/440.

³⁰⁵ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 36.

³⁰⁶ Yûsuf Halaçoğlu, "Fersah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/412.

tahmin edilmektedir.³⁰⁷ Şehre olan yakınlığı sebebiyle Femü's-Sılh nehri olarak isimlendirilmişti.³⁰⁸

2.2.4. Sabis Nehri

Vâsıt şehrinden kuzeye doğru akan nehirlerden birinin adıdır. Nil Nehri'nin kollarındandır ve batıda Dicle Nehrin'e dökülmektedir. Dicle Nehri'nden Sabis Köyü'ne kadar olarak mesafe bir fersahtır. Yâkût el-Hamevî bu nehri görmüş ve Vâsıt ile nehre adını veren Sabis Köyü'nün arasının bir günlük mesafe olduğunu anlatmıştır.³⁰⁹ Bu kanalı Haccâc açtırmış adını Mısır'daki Nil Nehri'nden esinlenerek Nil koymuş, daha sonra nehrin yanına kurduğu şehir Nil Şehri diye anılmıştır.³¹⁰

2.2.5. Sindad Nehri

Dicle Nehri'nin sağ yanından akmaktaydı ve Vâsıt şehrinin güneyindeydi. Bölgenin önemli nehirlerindendi. Yâkût el-Hamevî orada yaşayan Sindad isimli bir adama nisbetle bu ismin verildiğini söyler.³¹¹ Nehrin akış istikametinde Beyt-i Makdis vardı ve Araplar oraya hac için giderlerdi. Nehir suyunu Hire yakınında Fırat Nehri'nden alıyordu. Sonra güneye Vâsıt bölgesine doğru akmaya devam etmekte ve Übülle Şehri yakınlarında Dicle Nehri'ne dökülmekteydi. Übülle, Dicle Nehri kıyısında Basra'dan daha eski bir şehirdi.³¹² Nehir, Dicle Nehri'nin eski Lakaş şehrine doğru akan bir koluydu. Dicle'nin sağ yönünden suyunu alır ve Batîha bölgesine suyu dökülürdü.³¹³ Bu nehir Abdullah Köyü olarak bilinen köye yakındı.³¹⁴

2.2.6. Aban Nehri

Vâsıt şehrinin güneyinde, kaynağını Dicle Nehri'nin doğusundan alan, güneybatıya doğru akıp Batîha bölgesine dökülen önemli nehirlerdendi. Bu bölge

³⁰⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/558.

³⁰⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/917.

³⁰⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/840.

³¹⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 355; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/861.

³¹¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/522; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/164.

³¹² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/164.

³¹³ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 42.

³¹⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/567.

Zenc İsyancılarıyla çok sık gündeme geliyordu. Bilâliyye şehrinden iki kişi geldi ve Vâsıt şehrini koruyacak kimsenin olmadığını söyleyince Süleyman b. Câmî hemen Aban kanalını başka bir yere açmaya karar verdi.³¹⁵ Nehrin Rusaf şehrinin kuzeyine doğru akmasını sağladı. Bu akış yeri Aban nehrinin ikinci yeri idi.³¹⁶

2.2.7. Siib (Seyyib) Nehri

Aban nehrinin güneye doğru iki fersah uzaklıkta bir nehirdi. Kaynağı Dicle Nehri'nin batısıydı. Oradan batıya doğru akar ve Batîha bölgesinde sona ererdi. Çok sayıda köyden ve araziden geçmekteydi.³¹⁷

2.2.8. Kureyş Nehri

Vâsıt şehinden güneye doğru akan bir nehirdi. Kaynağını Dicle'nin batısından alır, güneye doğru akar ve Batîha bölgesinde sona ererdi.³¹⁸

2.2.9. Berdûda Nehri

Vâsıt şehrinin güneyinde Dicle'den suyunu alır. Mes'ûdî'ye göre bu nehir Dicle'nin güneydoğusundadır.³¹⁹ Bu kanal Betâih bölgesinde 219/834 yılında meydana gelen Zut isyanını engellemek için açılmıştı.³²⁰

Vâsıt'ın kurulduğu yer Irak'ta Batîha adı verilen bataklık bölgesinin kuzeydoğu ucundaydı. Bu sebeple ziraate uygun arazi oluşturmak için birçok kanal açılmıştı. Zarten var olan akarsular ile birlikte tarım şehrin ekonomisinin can damarını oluşturmaktaydı.

³¹⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/522.

³¹⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/539.

³¹⁷ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 44.

³¹⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 44.

³¹⁹ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1/105.

³²⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 9/8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VÂSİT'İN MİMARİ, SOSYAL, DİNİ, İLMÎ, KÜLTÜREL VE EKONOMİK DURUMU

Vâsıt cami ve dârülimâre merkezli olarak inşa edilmiş bir İslam şehriydi. Arap ağırlıklı bir nüfus vardı ancak farklı dînî ve etnik gruplardan insanlar birlikte yaşamaktaydı. Bu farklılık ilmî ve kültürel hayata olumlu yönde etki etmişti. Bu bölüm şehrin fizikî ve sosyal durumunun yanında ekonomik durumu hakkındadır.

3.1. Mimari Durum

Vâsıt şehrinin kendinden önceki klasik İslâm şehir anlayışıyla inşa edilmiş olmakla birlikte güvenlik ön planda tutularak içi içe geçmiş surlardan oluştuğu bilinmektedir. Yine yerleşim merkezi içinde bulunan çarşı, mezarlık, camiler gibi sosyal hayatın devam ettiği yapılar ve diğer yapılar da vardır.

3.1.1. Cami (Haccâc'ın Camisi)

Sevâd'da yapılan ilk cami Sa'd b. Ebû Vakkâs ve arkadaşlarının yaptırdığı Medâin Camisi'dir. Sa'd, Hz. Ömer döneminde Irak cephe komutanı oldu, Sâsânîlerle yaptığı 16/636 yılında Kâdisiye ve Celûla savaşlarını kazanarak Sâsânî başkenti Medâin şehrini fethetti. Daha sonra Halifenin emriyle Kûfe şehrinin 18-22/638-642 tarihleri arasında valilik görevini yaptı. Bu görevdeyken ganimetleri adil paylaşılmadığı, gazaya giderken gevşek davrandığı ve namazları çok uzun tuttuğu iddia edilerek şikâyet edildi. Hz. Ömer onun suçsuz olduğunu bilse de fitnenin önüne geçmek için onu görevinden aldı. Hz. Osman döneminde Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine tekrar Kûfe valiliğine getirilse de hazineden aldığı borcu verme konusunda ihmalkâr davranan Abdullah b. Mesud ile aralarındaki tartışma halk nezninde itibarını kaybettirdi ve bir yıl sonra görevden alındı. Sevâd bölgesinde yapılmış olan bu caminin, görevi sırasında Sa'd ve arkadaşlarının yaptırdığı kuvvetle muhtemeldir.³²¹ Bu cami Hz. Peygamber'in sırdaşı olarak bilinen Huzeyfe b.

³²¹ İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372-374.

Yeman³²² tarafından genişletildi ve sağlamlaştırıldı. Huzeyfe 36/656 yılında Medâin’de vefat etti. Daha sonra Kûfe Camisi; ardından da el-Anbar Camisi yapıldı.³²³

İslâm şehirleri tasarlanırken her zaman merkezde camiler yer almıştır. Vâsıt merkezde her İslâm şehrinde olduğu gibi önce cami yapılmış, bu cami şehrin merkezindeki en önemli unsur olmuştur. Haccâc yatırdığı için Haccâc’ın Camisi olarak anılmıştır.³²⁴ Haccâc camiye şehrin kurulma aşamasındaki ilk yıl içinde 83/700 yılında yaptırdı. İslâm tarihinde erken dönem mimari örneklerinden biri olan bu cami Vâsıt’ın ortasındaydı,³²⁵ kare şeklindeydi bununla birlikte kenarlarında küçük farklılıklar vardı.

Cami oldukça geniş yapılmıştı. Camide maksure vardı ve bu maksureye 40 kişi sığabilmekteydi.³²⁶ Maksure, cami içerisinde Halife ve Sultanın yanındakilerle beraber namaz kılabilmesi için yerden yükseğe yapılmış ve etrafı parmaklıklarla çevrilmiş mekânın adıdır. Bizim kültürümüze Mahfil olarak geçmiştir. Aslında İslâm’ın özüne aykırı gibi görünse de Hz. Ömer’in suikastı sebebiyle ilk kez yapılmış ve Hz. Osman ilk kez kullanmıştır.³²⁷

Caminin minaresi, minberi, mihrabı ve bir abdest alma yeri vardı.³²⁸

Yakut el-Hamevî caminin 200’e 200 zira’ genişliğinde yapıldığını söyler.³²⁹ Zira’, eskiden kullanılan bir uzunluk birimidir ve insanın parmak ucundan dirseğine kadar olan kısımdır. Günümüz ölçüsünde 75 cm olduğu düşünüldüğünde caminin ölçüsünün 150 m’ye 150 m olduğu söylenebilir.³³⁰

³²² Selman Başaran, “Huzeyfe b. Yemân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/434-435.

³²³ Belâzürî, *Futûhu’l-Büldân*, 407; İbnü’l-Fakîh, *Kitabu’l-Büldân*, 263.

³²⁴ Himyerî, Muhammed b. Abdulmün’im, *Kitâbu’r-Ravdu’l-Mi’târ fi Haberi’l-Aktâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut:1980), 599.

³²⁵ Muâdaydî, *Vâsıt fi’l-Asri’l-Emevî*, 127.

³²⁶ İbnü’l-Fakîh, *Kitabu’l-Büldân*, 263.

³²⁷ Âlim Kahraman, “Mahfil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/331.

³²⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi’l-Asri’l-Emevî*, 111.

³²⁹ Hamevî, *Mu’cemu’l-Büldân*, 5/350.

³³⁰ Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/411-413.

Bununla birlikte Irak Arkeoloji Müdürlüğü yaptığı kazılarda caminin temellerine ulaşmayı başarmış ve yapılan bu kazılara göre caminin kare biçiminde inşa edildiğini belirtmiştir. Kuzey güney uzunluğu 104 m 30 cm, doğu batı uzunluğu 103 m 30 cm ve duvar kalınlığı da 2,5 m dir. Yapımında tuğla ve sarı kil kullanılmıştır. O dönemde yapılan Kûfe ve Basradaki camiler incelendiğinde aynı tarzda yapılmış olması ve aynı malzemelerin kullanılması Vâsıt'ta yapılan bu caminin diğer iki şehirdeki camilerden örnek alınarak yapıldığı söylenebilir.³³¹

Haccâc yaptırdığı cami ve sarayın kapılarını ve diğer ahşap malzemelerini Zendeverd, Derkara, Dâruvesât, Deyrumasircesân ve Şerâbit şehirlerinden getirtmişti. Halk buna çok kızmıştı çünkü Haccâc'ın kendilerine eman verdiğini, kendilerine, şehirlerine ve mallarına dokunmayacağına dair söz verdiğini söylediler. Haccâc onların verdiği tepkiye aldırış etmeden işlerine devam etti.³³²

3.1.2. Dârülimâre (Hükümet Konağı)

İmare, Kâbe'yi ve Mescid-i Haram'ı imar etme ve orada düzeni sağlama yetkisi olarak tanımlanabilir. Kâbe'de haksızlığa ve kötü söz söyleme konusunda insanları uyarma yetkisi bu konuya girmekteydi. O devirde Kâbe'ye hizmet görevi olan sidane ile aynı görev yapılmaktaydı. Kur'an-ı Kerim'de mescidleri imar edenlerle ilgili ayet göz önüne alındığında imare yetkisinin asıl anlamı mescidleri bayındır hale getirmektir. Hatta Kâbe'den yüksek yapılan binaların yıktırılması ile tam yetkili oldukları bilinmektedir.³³³

İslâm şehirlerinde cami ile birlikte şehir merkezinde bulunan yapılardan biri de dârülimâre yani bugünkü anlamıyla hükümet konağıdır. Cami ve dârülimârenin yanyana olması din ve dünya işlerinin birlikte yürütülmesi gerektiğinin bir simgesidir. Şehir oradan yönetilir ve tüm resmi işler oradan yapılırdı.³³⁴

Haccâc dârulimareye yeşil bir kubbe yaptırdığı için Kubbetü'l-Hadra diye tanınmıştır. 400'e 400 zira' boyutunda inşa edilmiş ve yeşil kubbe yapının ortasına yapılmıştır. Mescidin 200'e 200 zira' olduğu dikkate alındığında bu yapının camiye

³³¹ Âdil Necm, *el-Müdünu'l-İslâmiyye fi Karni'l-Evveli'l-Hicri* (Musul: 1981), 600.

³³² Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân*, 407; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/350.

³³³ Nebi Bozkurt, "İmâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/219.

³³⁴ Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, TDV Yayınları (Ankara: 1995),110.

oranla dönemin en büyük yapılarından biri olduğu düşünülebilir.³³⁵ İslâm anlayışında ibadethaneden daha büyük ve yüksek bina yapılmasının hoş görülmemesi ve hatta bunun günah olarak kabul edilmesi konusu bu bina ile ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte dünyalık konuların dini konuların önüne geçtiği konuşulmuş, dünyevileşme kendini bu tür yapılarda göstermeye başlamıştır. Emevîler dönemiyle başlayan bu anlayış Abbâsîlerle birlikte daha da ilerlemiş Bağdat ve Sâmerâ şehirleriyle kendini daha çok göstermiştir.³³⁶

Kuruluş döneminde inşa edilen Abbâsî Sarayları kendinden önce kurulan Emevî Saraylarının devamı gibiydi. Vâsıt dârülimaresi kendinden sonra inşa edilen dârülimarelere örnek olmuştur. Bağdat'ın kurulması sırasında Mansur'un yaptırdığı saray buna bir örnektir. Dârülimareden 4 çıkış ve bu çıkışların herbirinin bir çarşıya çıkması, dârülimareye yeşil bir kubbe yapılması gibi benzerlikler ilk göze çarpanlardandır.³³⁷ 1936 yılında yapılan kazılarda sarayın kalıntılarına ulaşılmış ve temelinin 203'e 203 m olduğu görülmüştür. Kazılarda sarayın tamamına ulaşamamış olsada, elde edilen bulgular, büyüklüğü hakkında fikir vermektedir.³³⁸

3.1.3. Meydan

“Meydan”, Arapça kökenli bir kelime olup, geniş alan, saha, yarışma ve eğlence yeri, fırsat ve imkân manalarına gelmektedir. Kelime aynı telaffuz ile Farsça ve Türkçe’de de kullanılmıştır.³³⁹ İslâm tarihinde kurulan şehirlerde meydan; cami ve dârülimare ile birlikte şehrin ana oluşumundadır. Genel olarak saraydan meydana bir çıkış yapılmış Haccâc Vâsıt için farklı bir şey düşünmüş olmalı ki meydanı sarayı kuşatacak şekilde yaptırmıştır.³⁴⁰

Daha önce inşa edilmiş olan Kûfe, Basra gibi şehirlerde saraydan meydana doğru tek bir çıkış yapılmış iken Vâsıt sarayından her biri farklı yönlere açılan

³³⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/402.

³³⁶ Ebu Adil Necm, “el-Müdüdü'l-İslâmiyye fi Karni'l-Evveli'l-Hicrî”, *Âdâbü'r Râfidîn* 13 (01 Ocak 1981), 599.

³³⁷ Nurullah Pazar, *Abbasîlerin İlk Döneminde Bağdat'ta Siyasi ve Sosyal Durumu (145-232/762-847)* (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 14-15.

³³⁸ Söylemez, “Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine”, *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 156.

³³⁹ Tülay Metin, “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde Meydan Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28 /1, 2013, 209-222.

³⁴⁰ Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, 53-55.

kapılar vardı. Yâkut el-Hamevî Vâsît'a inşa edilmiş olan meydan ile ilgili ölçüler hakkında ölçüler, meydanın genişliği hakkında bilgiler vermiş, kullanım alanları belirlenmiş ve çarşı ile bütünleştiğini anlatmıştır. Meydanın, demirciler çarşısına uzanan kısmı 300x300 zira', kasaplar çarşısına uzanan kısmı 300x330 zira', atların eğitildiği bölgeye uzanan kısmı 200x200 zira', ipekçiler ile havuza kadar uzanan bölümü ise 300x300 zira' idi.³⁴¹

3.1.4. Hendek

Askerî ve siyâsî sebeplerden dolayı kurulmuş olan Vâsît'ta doğal olarak dışardan gelecek tehlikeler için de bazı tedbirler alınmalıydı. Burada o zamanki şartlarda kullanılan hendekler ve surlar önem arz etmekteydi.

Vâsît şehrinin etrafında bir veya iki hendek olduğu konusunda net bir birlik yoktur. Haccâc şehri kurduğunda etrafına bir hendek kazdırmış ve etrafını da tezyin ettirmişti.³⁴² İbn Hübeyre, Kahtabe ile Vâsît şehrinin hemen dışına yapılan hendeklerden 6 fersah uzaklıkta Birazu'r-Ruz bölgesine gelmiş ve orada 20 gün kalmıştır. Daha sonra İbn Hübeyre Vâsît'a çekilmiş, Kahtabe'nin ölümü üzerine ordusunun başına geçen oğlu Hasan geçmişti. Hasan Vâsît yakınlarında Mahuz'a gelip yanında hendek kazdırmak için işçiler getirmişti. İbn Hübeyre yaptığı savaşı kaybedince hendeklere kadar çekilmiş ve savaşta hayatını kaybedenleri hendeğe defnettirmişti.³⁴³ Buradan anlaşılıyor ki hendek bir tane değildi.³⁴⁴ Yâkût, Vâsît'ta iki hendek olduğunu söylerken muhtemelen bu hendekleri ayrı kabul etmiş olmalıdır. Hendekler içine doldurulacak su için Dicle nehrine ve Zap suyuna yakın yerlere yapılmıştır.³⁴⁵

3.1.5. Sur

Haccâc şehri yaptırırken camiyi, sarayı, hendeği ve iki tane suru beraber yaptırmıştı.³⁴⁶ Çünkü bir şehrin savunması için önemli unsurlardan biri de surlardı.

³⁴¹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/402.

³⁴² Vâsîtî, *Târîhu Vâsît*, 38.

³⁴³ Halife b. Hayyat, *Târîhu Halife b. Hayyat*, 401.

³⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/451

³⁴⁵ Muâdaydî, *Vâsît fi'l-Asri'l-Emevî*, 116-117.

³⁴⁶ Vâsîtî, *Târîhu Vâsît*, 43.

Kûfe ve Basra'da surların olmayışı şehirlerin güvenliği için bir zaafiyetti. Surların önemini bilen Haccâc iç içe iki sur yaptırmış ve kendinden sonra Bağdat için üç tane iç içe sur yapılmasına örnek olmuştur.³⁴⁷

İbn Hübeyre'nin Hasan b. Kahtabe ile yaptığı savaşta fasılın arkasından savaştıkları anlatılır.³⁴⁸ Fasil surdan daha alçak ve kısa olan duvar demektir. Bu rivayete göre surların dışında siper tarzı bir küçük duvar bile yapılmıştı.³⁴⁹

Yapılan araştırmalarda surların Vâsıt şehrini kuzey, batı ve güneybatı olmak üzere üç yönden kuşattığı tespit edilmiştir. Şehrin giriş kısmında surların duvar kalınlığı 11-12 m iken diğer yerlerde 4-8 m civarında olduğu ve surların yerden yüksekliğinin 2-3 m olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁰ Surların burçları olduğu bilinmekte olup kaç tane olduğu hakkında bilgilere rastlanılmamıştır. İbn Hübeyre'nin savunma sırasında Hallalin burcundan savaşı takip ettiği anlatılır.³⁵¹ Surlarda belli aralıklarla kapılar yapılmıştı. Vâsıt surlarında bilinen altı kapı vardı;

Midmar Kapısı³⁵²: Midmar alan saha anlamına gelmektedir. O zamanlarda at yarışlarının yapıldığı sahaya açıldığı için bu isimle anılmıştır.³⁵³

Zap Kapısı³⁵⁴: Haccâc şehir kurulduktan sonra şehrin etrafını kuşatan ve sulama için kullanılan bir kanal açtırmış, suyunu da Zap nehriinden almıştı. Bu sebeple bu kapı Zap kapısı diye anılmıştır.³⁵⁵

Kuraç Kapısı³⁵⁶: Kuraç nehri Katul ile Bağdat arasında bir nehirdi. Zamanın Kısrası Katul şehri için bir set yaptırmış ve bu sebeple Bağdat ve çevresi susuzluk çekmeye başlamıştı. Halk Kisraya giderek durumu anlatmış ve kisra onlara bir kanal

³⁴⁷ Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2,162.

³⁴⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/451.

³⁴⁹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 117.

³⁵⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 118.

³⁵¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/453.

³⁵² Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/322; Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 216.

³⁵³ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 120.

³⁵⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/322.

³⁵⁵ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 121.

³⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/322; Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/412.

açarak su sorununu halletmelerini söylemişti. Kapı bu kanal yönünde olduğu için Kuraç ismiyle anılmıştır.³⁵⁷

Hallâlîn Kapısı³⁵⁸: Bir yere veya kişiye nisbetle bu ismin verildiği düşünülmeyle birlikte bu konuda yeterli bilgiye sahip değiliz.³⁵⁹

Basra Kapısı³⁶⁰: Basra'ya giden yol yönüne yapıldığı için bu isimle anılmıştır. Zehebî, Babü'l-Basrayeyn ifadesini kullanmıştır.

Fil Kapısı³⁶¹: Muhammed b. Kasım es-Sekafi Hindistan ve Sind bölgesinde valiyken Haccâc'a bir fil hediye etmişti. Bu fil Batâih bölgesinden bir gemi ile getirilmiş ve ordan şehre girmişti. O günden sonra o kapı Fil Kapısı adıyla anılmaya başlandı.

Şehrin kapıları Dukara diye bilinen Acem yapımı kapılardı. Bu kapılar İranlıların kullandığı çift kanatlı ve arkadan sürgülü kapılardı.³⁶²

3.1.6. Mahalleler

Irak'ın en önemli iki şehri Basra ve Kûfe halkı oluşturan kabilelerin isimlerine göre düzenlenmiş mahallere sahipti. Haccâc Vâsıt şehrini kurarken kabile unsurunu gözetmeksizin mahalleler kurdurmuştu. Vâsıt'ta mahalle isimleri Bahşel el-Vasıtı tarafından tespit edilebilmiştir. Buna göre mahalleler şunlardır:

Hadîre Mahallesi,³⁶³

Benî Dalan Mahallesi,³⁶⁴

Huzâiyyîn Mahallesi,³⁶⁵

Muhammed b. Hâlid ez-Zârî' sokağında Rasas Sarayının olduğu sarayın adıyla anılan Rasas Sarayı Mahallesi,³⁶⁶

³⁵⁷ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 121.

³⁵⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, 7/453.

³⁵⁹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 123.

³⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, 9/262; Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 120.

³⁶¹ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 265.

³⁶² Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 162.

³⁶³ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 68.

³⁶⁴ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 98.

³⁶⁵ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 120.

Sekâseke Mahallesi,³⁶⁷

Şehrin aşağı kısmında yer alan Razzâzîn Mahallesi,³⁶⁸

Şehrin doğusunda Ebû Uyeyne Çarşısı olarak ta bilinen Mihâlebe Mahallesi,³⁶⁹

Ayrıca gemileri satın alan, gemi personelinin ihtiyaçlarıyla ilgilenen ve gemilerin yapım işleriyle uğraşan insanların oturduğu Dicle nehri kenarında bir yerleşim yeri vardı.³⁷⁰

3.1.7. Saraylar

Vâsıt şehrinde az da olsa sarayların olduğu konusunda kısıtlı bilgiler vardır. Hâlid b. Abdullah el Kasrî kendi valiliği döneminde bir saray yaptırmıştı ve bu saray onun ismiyle anılıyordu. Saray, şehrin Dicle Nehri'ne yakın olan aşağı kısmında yer alıyordu. Ayrıca Muhammed b. Hâlid ez-Zâri' sokağında Rasas Sarayı ve Rummân Sarayı inşa edilmişti.³⁷¹

3.1.8. Sokaklar ve Caddeler

Haccâc şehri kurarken cadde ve sokakların düzen ve intizamına özel bir önem vermişti. Şehrin merkezine yaptırdığı saraydan şehrin dört köşesine açılan kapılar yaptırarak bu kapıların açıldığı yerlere caddeler yaptırdı. Bu caddeler şehrin merkezini oluşturmaktaydı.³⁷² Vâsıt şehrinin ana caddesi Harrazin caddesiydi. Bu cadde uzun ve geniş yapıldı. Cami ve dârulimâreden başlar güneyden batıya kadar uzanır, ortak kullanılan çarşuyu geçer, doğuya doğru kıvrılır, çarşının güneyinden Dicle Nehri'nin yakınlarına kadar uzanırdı.³⁷³ Ayrıca şehrin ana caddesi oldukça geniş olmalıydı. Çünkü şehrin yapılış sebebi Şam ordusu olduğu için ordunun geçişinin teçhizatlarıyla birlikte rahat olabilmesi için oldukça geniş yapılmıştı. Vâsıt

³⁶⁶ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 124.

³⁶⁷ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 125.

³⁶⁸ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 140.

³⁶⁹ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 162.

³⁷⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 143.

³⁷¹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 143.

³⁷² Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 39.

³⁷³ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 44.

caddeleri kendinden önce kurulmuş olan Kûfe şehri caddeleri gibi genişlik olarak elli zira'dan az değildi.³⁷⁴ Bu caddelere daha küçük sokak ve caddeler inşa edilmişti. Tesbit edilebilen cadde ve sokak isimlerinden bazılarının isimleri Sikketu'l-Arab, Sikketu Muhammed b. Hâlid, Sikketu Berîd, Sikketu Ehli Buhârâ, Derbu'l Havd, Derbu'l-Harbiyye, Derbu'l-Hatîb, Derbu'd-Divân, Derbu'ş-Şa'rânî, Derbu's-Sâge, Derbu'l Harrâzîn şeklindedir.

Sarayın kapılarından başlayan her bir yolun genişliği 80 zira', yaklaşık 40 metre olarak inşa edilmişti.³⁷⁵

Sokak başlarından itibaren 3 tane geniş giriş yapılmıştı. En büyüğü şehrin güneyinde çarşıya yakın, 300'e 300 zira' alan büyüklüğünde saffu'l-haddadin girişiydi. İkinci giriş Cezzârîn girişi ve havuzu 300'e 100 zira', üçüncü giriş ise 200'e 100 zira' alanına sahip Midmar girişiydi. Bu girişlerin bu kadar geniş olması ve her girişte olup olmadığı tam olarak tesbit edilemese de her girişte havuz olması hem atlı birliklerin rahatça toplanabilmesi ve aynı zamanda atların su ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilmeleri içindi.³⁷⁶

3.1.9. Çarşılar

Haccâc b. Yûsuf şehri kurarken iktisadi hayatın idârî yapıyla aynı yerde olmasını istemişti. Bu yüzden cami, idare binası ve meydanın doğusuna Kesker tarafına çarşuyu yerleştirmişti.³⁷⁷ Bu çarşı oldukça geniş ve uzun olarak planlanmıştı ve şehrin merkezinde dârulimareden başlayarak doğuda Dicle Nehri kıyısına, güneyde Harrâzîn³⁷⁸ caddesine kadar uzanıyordu. Çarşı da kendi arasında küçük bölümlere ayrılmıştı. Yiyecek satanlar, manifaturacılar, sarraflar ve attarlar çarşının sağ tarafındaydı ve çarşı boyunca Harrazin caddesine kadar uzanıyordu. Bakkallar, sakatatçılar ve meyveciler çarşının kible tarafındaydılar ve onlar da çarşı boyunca dizilmişlerdi. Çarşının sol kısmında ise Harrazlar, gündüz çalışan gündelik işçiler ve

³⁷⁴ Muâdaydi, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 141.

³⁷⁵ Vâsiti, *Târîhu Vâsıt*, 39.

³⁷⁶ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/350.

³⁷⁷ Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 158.

³⁷⁸ Harraz kelimesi mübalağa ismi faildir. Taşlardan insanların kullandığı değerli takı malzemeleri yapan kişiler için kullanılırdı. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/333.

sanat erbabı vardı. Bu kısımda çarşı boyunca uzanır ve çarşının solundan Dicle Nehri'ne ulaşırdı.³⁷⁹

Şehrin merkezine uzak yaşayanlar için küçük ve uzaklarda pazarlar da kuruluyordu. Şehrin doğusunda kurulan Ebû Uyeyne çarşısı onlardan en bilinen çarşılardanı.³⁸⁰ Bunun dışında şehirde at satımı için belli zamanlarda pazar kurulurdu ve bu pazar köprü yakınlarına kadar uzanmaktaydı.³⁸¹

Haccâc, esnafı gruplara ayırmış ve çarşıya o şekilde yerleştirmişti. Ancak sarrafları bir arada toplamamış her esnaf grubunun olduğu yerde bir sarraf olmasını istemişti.³⁸² Çünkü sarraflar bugünkü bankalar gibi çalışmış ve senet tahsilatı yapmışlardı.³⁸³

3.1.10. Camiler

Haccâc b. Yûsuf şehri kurduğunda bir cami yaptırmıştı. Şehrin büyümesiyle birlikte daha sonraki yöneticiler şehrin muhtelif yerlerine mescitler yaptırmışlardı. Bu mescitlerde sadece vakit namazları kılınır Cuma ve Bayram Namazları musallâ denilen geniş bir meydana kılınırdı. Seyyar b. Dinar Mescidi³⁸⁴, Abdulhamit Mescidi³⁸⁵, Dicle nehrinin şehre yakın kısmına yapılan Hasan Nabâtî Mescidi bunlardan bilinenlerdir.³⁸⁶ Bunların dışında Eş'as b. Kays Mescidi, Hâlid Mescidi, Musalla Mescidi Vâsıt'ın çeşitli yerlerine yapılmış mescidlerdendi. Bunların günümüzde yerleri tam olarak bilinmemektedir.³⁸⁷

3.1.11. Divanlar

Emevî Devletinde divanlar idârî, mâlî ve askerî alanlarda devlet hizmetlerini yürüten kurumlardı. Başkentte bulunan divanlar ve görevleri kısaca şu şekildeydi:

³⁷⁹ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 44.

³⁸⁰ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 126.

³⁸¹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 145.

³⁸² Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 44.

³⁸³ Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 158.

³⁸⁴ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 95

³⁸⁵ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 154.

³⁸⁶ Halife b. Hayyat. *Tarihü Halife b. Hayyat*, 426.

³⁸⁷ Melik Sonkaya, *Kuruluşundan Emevî Döneminin Sonuna Kadar Vâsıt*, (Van: 100.Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 32.

dîvânü'l-harâc; toprak gelirlerinin takdiri ve toplanması, dîvânü'l-cünd; kabilelerden nüfus sayımı yaparak lazım olduğunda asker temini, askerlerin alım satım ve ihtiyaçlarının kaydını tutmakla, dîvânü'l-hâtem; halifenin kontrol ettiği yazıların mühürlenip sahte bir evrak gitmemesini, dîvânü'r-resâil; haberleşme yazışmalarını, dîvânü'l-berîd; posta işlerini, dîvânü'n-nafakât; beytü'l-mâl ve hazinenin hesaplarını tutma işlerini, dîvânü's-sadaka; zekât ve öşür belirlemelerini, dîvânü'l-müstegallât; devlete ait toprak, bina ve kişilere kiralanan çarşı dükkân gibi gelir getiren taşınmazların kayıt işlerini, dîvânü't-tıraz; sancaklar, bayraklar, resmî elbiseler ve bazı resmi eşyanın yapımıyla ilgili işlemleri yürütmekle görevliydi. Dîmeşk'te dîvânü'l-harâc merkezî divan olmuştu ve her bölge kendi ihtiyaçları doğrultusunda haraç, resâil ve cünd divanlarına sahipti.³⁸⁸ Vâsıt'ta divanlar ve diğer devlet kurumları dârülimârenin çevresinde kurulmuştu. Divanların dışında diğer devlet kurumları da bu kısımda işlenmiştir.

3.1.11.1. Dîvânü'l-Harâc

Bu divana kâtibü'l-harâc adı verilen bir kâtip başkanlık ederdi. Ayrıca muhasipler, memurlar ve kâtipler görevliydi. Yusuf b. Ömer zamanında bu divanda 60.000.000 ile 70.000.000 dirhem arasında tahsilat gerçekleşmişti.³⁸⁹ İdarenin uygun gördüğü zamanlarda bu divan hazineye de bakar ve onun kontrolünü sağlardı.³⁹⁰ Bir dönemde çok paranın döndüğü bir dönemden sonra Yezid b. Mühelleb zamanında senet karşılığında orduya yiyecek bişeyler alma derecesine gelmişti.³⁹¹

3.1.11.2. Dîvânü'r-Resâil

Bu divanı kâtibü'r-resâil yönetirdi. Muhabere divanı olarak bilinen bu divanda şehirdeki vali veya vekilinin halifeyle, başka bölge yöneticileriyle veya yabancı ülke temsilcileriyle yapmış oldukları yazışmaların kaydı tutulurdu. Vâsıt'ta bu divan için genelde iki kâtip bulunur birisi halifenin bölgedeki işlerini takip eder diğer kâtip ise emirin işlerini yapardı. Aynı şekilde merkezzde bulunan dîvânü'l-

³⁸⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 289; Geniş bilgi için bkz. Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/377-381.

³⁸⁹ İbn Abdirabbih, *İkdu'l-Ferid*, 4/23; Tâberi, *Târîhu'l-Ümem*, 6/524.

³⁹⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 290.

³⁹¹ Tâberi, *Târîhu'l-Ümem*, 6/524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/23.

hatemin görevini de bu divan yapardı. Emir mektubu kontrol ettikten sonra mühürü kâtip vururdu.³⁹²

3.1.11.3. Dîvânü'l-Cünd

Bu divanın ismiyle Vâsıt'ta olduğuna dair bir bilgiye rastlanamıştır. Bununla birlikte Vâsıt askerî amaçlı olarak kullanılmış ve şehir yapılacak fetihlerde bir geçiş bölgesi veya kumanda merkezi olarak kullanılmıştır. Askerlerin burada kaldığı süre içinde kaç kişi oldukları, kabileleri, nisbeleri gibi bilgileri ve şehirde görev yapan güvenlikten sorumlu askerlerin masrafları için kayıtlar tutulmuştu. Bu kayıtlar Vâsıt'ta bu divanın varlığını göstermektedir.³⁹³

3.1.11.4. Dîvânü'l-Berîd

Bu divan Vâsıt ile diğer yerleşim yerleri ve merkez ile olan iletişimi sağlıyordu. Bu haberleşmenin en hızlı şekilde olması için yol üzerinde belli yerlere sekke denilen yerler yapılmıştı. Bu mekânlar bir kafilenin kalabileceği büyüklükteki yerlerdi. Bağdat ile Musul arasında 5 sekke vardı.³⁹⁴ Günümüz ölçüsüyle Bağdat ve Musul arası 400 km dir. İki sekke arasındaki mesafe 80 km o günün ölçüsüyle 67 fersah olduğunu söyleyebiliriz. Haccâc Sind Valisi Muhammed b. Kâsım es-Sekafi'ye Deybül³⁹⁵ şehrine gitmesini istediğinde ona her üç günde bir mektup gidiş gelişi oluyordu. Günümüz şatlarında Irak Pakistan arası 2400 km'dir. Bu mesafe göz önüne alındığında bu posta teşkilatının ne kadar işlevsel olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce geçtiği gibi Haccâc zamanında Vâsıt ile Kazvin arasında gündüz duman ile gece ateş ile iletişim sağlanıyordu.³⁹⁶ Vâsıt'ta bir sekkenin var olması şehir bu divanın varlığını göstermektedir.³⁹⁷

³⁹² Halife b. Hayyat, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 386.

³⁹³ Belâzürî, *Futûhu'l-Buldân*, 534; Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 4/886.

³⁹⁴ Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 1/38.

³⁹⁵ Pakistan Sind eyaletinde günümüzde olmayan bir liman şehri. Geniş bilgi için bkz. A. S. Bazmee Ansari, "Deybül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/262.

³⁹⁶ Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, 4/886.

³⁹⁷ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 296.

3.1.11.5. Dârü’z-Rızk

Günümüz dilinde erzak deposu diyebiliriz. Hz. Ömer zamanında devletin fetih gelirlerinden devlete ait beşte bir hak ile yiyecek alınır ve Medine’de toplanırdı. Sürekli toplanan bu yiyeceklerin toplandığı yere dârü’r-rızk adı verildi. Hz. Ömer’in kurumlaştırdığı bu müessese kısa bir süre içinde Basra, Kûfe, Fustat ve Vâsıt gibi şehirlerde de faaliyet göstermeye başladı. Dârü’r-Rızk, Ramazan ayı boyunca ve bayramlarda halkın yiyecek ve giyecek ihtiyacının karşılandığı bir yerdi. Zamanla bu mekânlar ticârî gelir elde edilmek amacıyla pazara dönüştürülerek aslî fonksiyonlarını kaybetmişlerdir.³⁹⁸

O günün askerî, iktisâdî ve siyâsî şartların zorlamasıyla varlık bulan bu kurum daha sonraki dönemlerde Kûfe’de dîvânü’l-harac gelirlerinin toplandığı yer için de kullanılmıştır.³⁹⁹

Vâsıt’ta Yezid b. Hübeyre zamanında dârülimârenin içindeydi. Elde edilen buğday burada depolanır ve aylık olarak halkın ihtiyacına göre dağıtım yapılırdı. Depolamak için oldukça geniş ve büyük bir bina yapılmıştı.⁴⁰⁰

3.1.11.6. Beytümâl

Beytümâl günümüz ifadesiyle devlet hazinesinin yeri dârülimare içindeydi. Son vali Yezid b. Hübeyre el-Fezârî öldürüldüğü sırada baskın yapanlar dârülimareye gelmişlerdi. 100 kişiye yakın askerın saatlerce orada kaldıkları, her birinin bir kapı ardında hazineye ait malları aradıkları anlatılır. Bu olay hem dârülimârenin hem de beytümâl dairesinin oldukça geniş ve büyük olduğunu göstermektedir.⁴⁰¹

³⁹⁸ Mustafa Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/334.

³⁹⁹ Yılmaz Can, “Hulefâ-İ Râşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM* 3/6 (2005), 235.

⁴⁰⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi’l-Asri’l-Emevî*, 145.

⁴⁰¹ Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/456.

Vâsıt'ta valilerle birlikte divanlarda görev yapan divan kâtiplerinin ve önem arzemesi sebebiyle haberleşme yazılarını yazan dîvâü'r-resâil kâtiplerinin isimleri tablo olarak aşağıda verilmiştir.⁴⁰²

	VALİ	DİVAN KÂTİPLERİ	DÎVÂÜ'R-RESÂİL KÂTİPLERİ
1	Haccâc b. Yûsuf	Yezid b. Ebû Müslim	Yezid b. Ebû Müslim
		Salih b. Abdurrahman	Ba'li
		Hasan Nebatî	-
		Kahzem	-
2	Ebû Alâ Yezid b. Müslim	-	-
3	Ebû Halid Yezid b. Mühelleb	Salih b. Abdurrahman	Muğire b. Ebû Karra
			Kevser
4	Mesleme b. Abdumelik	-	-
5	Ömer b. Hübeyre	Said b. Atiyye	Said b. Atiyye
		Ubde el-Anberi	Osman
6	Halid b. Abdullah el-Kasrî	Ferra	Davud b. Amr b. Said
		Mervan b. İyas	Mesa'de b. Amr b. Mesa'de
		Haccâc b. Umeyr	Mesa'de b. Amr b. Mesa'de
			Velid b. Hişam el-Kahzemî
7	Yûsuf b. Ömer	Kahzam b. Süleyman b. Zekvan	Raşdin
		Şeybe b. Eymen	Akabe
			Ziyad b. Abdurrahman
			Velid b. Hişam el-Kahzemî

⁴⁰² Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 486-488.

8	Mansur b. Cumhur	-	-
9	Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz	Muğire b. Atiyye	Hakem b. Numan
		Ruzbahan	Muğire b. Atiyye
10	Ebû Halid Yezid b. Ömer b. Hubeyre	Amr b. Eyyüb	Yahya b. Bükeyr
		Asım b. Ebû Asım	
		Abdullah b. Hicâb	
		Osman	

3.1.12. Hapishane

Haccâc Vâsıt şehrini kurmadan önce Kûfe’de bir hapishane yaptırmıştı. Mahkûmların beslenmeleri, yatacak yerleri, yazlık ve kışlık olarak giyecekleri devlet tarafından karşılanıyordu ve gayet iyi bakılmaktaydılar. Bununla birlikte Vâsıt şehrine yapılan ilk hapishane Dimas adıyla biliniyordu.⁴⁰³ Buradaki mahkûmlardan özellikle rejime karşı suç işleyenler için bu şartlar geçerli değildi. Haccâc Tâbiünden ünlü Muhaddis ve Fakih İbrahim et Teymî’yi⁴⁰⁴ hapsedmiş ve kızı onu ziyarete gittiğinde babasının çok kötü şartlarda olduğunu görmüştü. Mahkûmlara kül veya toprak ile karıştırılmış arpa ekmeği yediriliyor ve bu sebeple birçok mahkûm hayatını kaybediyordu. Bir sabah İbrahim Teymî’nin vefatını duyan Haccâc’ın bugün cennet ehlerinden birisi vefat etti dediği anlatılır.⁴⁰⁵ Yine mahkûmların yaşadığı eziyetlere örnek olması açısından hapishaneden kaçan bir mahkûm, hapishanede yatan mahkûmlardan bazılarının aslanlara parçalandığını anlatmıştır.⁴⁰⁶

Dimas Hapishanesi, Haccâc tarafından inşa edilmişti. Zamanın en korunaklı ve en büyük hapishanesi kabul edilen bu binanın muhtemelen sarayın altına inşa edildiği tahmin edilmektedir. Dimas kelimesi karanlık yer, bodrum izbe yer anlamına

⁴⁰³ Hamevî, *Mu’cemu’l-Büldân*, 2/712; Bekrî, *Kitabu’l-Mucem*, 4/1411.

⁴⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Salahattin Polat, “İbrâhim et-Teymî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/357.

⁴⁰⁵ Belâzûrî, *Ensâbi’l-Eşrâf*, 7/ 384-385.

⁴⁰⁶ Metin Yılmaz, “İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/12-13, Nisan 2001, 556.

gelmektedir.⁴⁰⁷ Haccâc bu hapishaneyi kuyu şeklinde yaptırmıştı. Hapishanenin şehrin doğu tarafında nehir ve köprüye yakın bir yerde yapıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁰⁸

Haccâc vefat ettiğinde bu hapishaneden 33 000 kişinin salıverildiği zikredilir.⁴⁰⁹

Vâsıt şehrinde valilerle birlikte görev yapan şurta ve kadıların isimleri tablo halinde aşağıda verilmiştir.⁴¹⁰

VALİ	SAHİBU'Ş-ŞURTA	KADI
Haccâc b. Yûsuf	Eş'as b. Vâyil b. Rabîa	Ebû Sekîne Ziyad b. Malik Semerayi
	Musa b. Veciye el-Hamîrî	
	Muhasır b. Sehim ed-Dâî	
	İkrime b. el-Evsâfi el-Hamîrî	
	Ebû Alaka Seksekî	
	Süfyan b. Selim el-Ezdî	
	Eban b. Evan	
	Yezid b. Ebû Müslim	
	Havşeb b. Yezid b. Haris b. Yezid b. Ruveym Şeybânî	
	Abdumelik b. Mühelleb b. Ebû Safra	
	Yezid b. Amr Esîdî	
Ebû Alâ Yezid b. Müslim	-	-

⁴⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/87.

⁴⁰⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 146.

⁴⁰⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vâsıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/541-544

⁴¹⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 486-488.

Ebû Halid Yezid b. Mühelleb	Harb b. Abdullah	Ebû Sekine Ziyad b. Mâlik Semerâyî
	Muhammed b. Alkame b. Abdurahman Hakemî	
Mesleme b. Abdumelik	-	-
Ömer b. Hübeyre	Süveyd b. Merrî Ebû Ziyad b. Süveyd	-
	Havsere b. Süheyl Bâhilî	
Halid b. Abdullah el-Kasrî	Eban b. Velid b. Ubeydullah	Hüseyin b. Hasan el-Kindî
	Hammad b. Said San'ânî	Ebû Âkil Hâşim Bilal el-Habeşî
	Uryan b. Heysem en-Nehâî	
	Amr b. Abdul A'lâ el-Hakemî	
	Cerrah b. Abdullah Tarık	
Yûsuf b. Ömer	Huzzam b. Akabe b. Huzzam	-
	Abbas b. Sa'd Merrî	
Mansur b. Cumhuri	-	-
Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz	Kelb kabilesinden bir adam görevlendirilmişti. Kaynakta isim bulunamamıştır.	Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. el-Adâî el-Kindî
	Halid b. Sinan Merrî	
Ebû Halid Yezid b. Ömer b. Hubeyre	Ziyad b. Süveydel-Merrî	Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. el-Adâî el-Kindî

3.1.13. Mezarlık

Vâsıt şehrinde bilinen tek mezarlık vardı. Haccâc mezarlığı şehrin doğu giriş tarafına yapmıştı.⁴¹¹ Etnik kökenine veya sosyal sınıfına bakılmaksızın vefat eden herkes aynı mezarlığa defnediliyordu. Bu iş şehirde birlik adına atılmış güzel bir adımdı. Çünkü diğer şehirlerde Kûfe’de olduğu gibi her mahalle bir kabileye ait olduğu için sanki her mahalle ayrı bir şehir gibi düşünülmekteydi. Bu sebeple her mahallenin ayrı bir mezarlığı vardı.⁴¹² Haccâc kendi yaptırdığı mezarlığa defnedilmiştir. Haccâc vefat ettiğinde cenazenin Zap kapısından çıkarılmasını, ölümünün gizlenmemesini, herkese duyurulmasını, mezarının derin kazılmasını ve kabrine su dökülmesini istemişti.⁴¹³

3.1.14. Köprü

Vâsıt, Kesker şehrinin olduğu yere kurulmuştu. Bir süre Dicle Nehri’nin ayırdığı iki şehir olarak anıldı. Haccâc bizzat iki şehri birleştiren bir köprü inşa ettirmişti. Sözkonusu köprü gemilerin birleştirilmesi suretiyle yapılmıştı.⁴¹⁴ Köprünün uzunluğu 670 zira’ bugünkü ölçüyle 340 m olarak yapılmıştı ve şehrin doğu tarafını birbirine bağlıyordu.⁴¹⁵ Köprünün yakınında hemen köprü çıkışındaki arazi kamulaştırılmış ve adına da Fil Limanı denilmişti. Sind valisi olan Muhammed b. Kasım Haccâc’a bir fil hediye etmişti. Bu fil Betâih’ten gemiyle getirilmiş ve köprünün hemen yanındaki kamulaştırılan alana çıkarılmıştı. Bu yüzden Fil Meşraası veya Fil Limanı olarak bilinmekteydi.⁴¹⁶

3.2. Sosyal Durum

Vâsıt kurulmadan önce orada kadim bir Fars şehri Kesker şehri vardı. Kesker’de yerli halk olması itibarıyla Farslar ve Nebatlar yaşıyordu. Haccâc şehri kurduktan sonra özellikle Nebatların şehirde kalmasına izin vermedi. Dışardan Araplar ve Türkler getirilip şehre yerleştirildi. Haccâc nüfus yoğunluğunun Araplar

⁴¹¹ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 39.

⁴¹² Söylemez, *Bedevîlikten Hadarîliğe Kûfe*, (Ankara 2001), 70.

⁴¹³ Belâzûrî, *Ensâbi'l-Eşrâf*, 13/373.

⁴¹⁴ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 39.

⁴¹⁵ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 148.

⁴¹⁶ Belâzûrî, *Futûhu'l-Büldân*, 331.

lehine olmasına özen göstermişti. Çünkü şehir askeri ve siyâsî amaçla kurulmuştu. Bu yüzden çiftçilikle uğraşan yerli halkın ve Farsların Kesker ile Vâsıt arasında bir köprü ile bağlı olsa dahi askeri disiplinden kopmasını istemiyordu. Onun vefatından sonra diğer milletlerden insanlar da şehre yerleşmişlerdi. Hatta köprü sayesinde iki şehir birleşti ve Kesker unutuldu. Şehir Vâsıt olarak anılmaya başlandı.

Muâdaydî, İbn Ğılmas'a dayandırdığı bilgide Haccâcın son zamanlarında Vâsıt'ta 800 bin kişinin yaşadığını söyler.⁴¹⁷ Bu sayının Basra ve Kûfe şehirlerinde Emevîler döneminde yaşayanlara göre çok abartılı olduğunu söyleyebiliriz. Belâzürî, Ubeydullah b.Ziyad zamanında Basralı savaşçıların sayısını 80 bin, genel nüfusun 120 bin olduğunu söyler. Hz. Ömer Sad b.Ebû Vakkas'a oraya yapacağı camiyi savaşçıların sayısını gözeterek yapmasını emretmişti. Cami bu şekliyle 40 000 insan için yapılmıştı ve Ziyad buna 20 000 daha eklemişti. Rivayetlerde Vâsıt Cami 10 000 m2 olarak yapılmıştı ve her m2 iki kişi namaz esnasında secdesini ve rükûsunu yapabilecek şekilde düşünüldüğünde 20 000 savaşçının orada toplanabileceği düşünülebilir ve bu sayı toplanan savaşçı sayısıdır. O zamanki Kûfe ve Basra'ya kıyasla kadın ve çocuklar ile birlikte 60 000 kişi olduğu düşünülürse Vâsıt'ın inşa sürecinde nüfusu 80 000 civarında olmalıdır. İbn Ğılmas kendinden önceki kaynaklardan naklederken muhtemelen 800 000 sayısını yanlış nakletmiş olmalıdır.⁴¹⁸ Haccâc'ın Abdurrahman b. Eş'as ile giriştiği mücadele için birçok Arap kabilesinden yardım alınmıştı. Birçoğu daha önce Basra ve Kûfe'ye yerleşen kabile ve aşiretlerdi. Bunlardan Kureyş, Sakîf, Va'k, Benî Eş'âr, Kelb, Kudaâ'a kabileleri belli başlılarındandı.⁴¹⁹ Ayrıca Haccâc'ın Kûfe ve Basra'dan getirttiği Irak bölgesinden Bekir, Temim, Kays ve Ezd kabilelerinden de bahsedilmektedir.⁴²⁰

Şehir, Dicle Nehri'nin batı kısmına kuruldu. Haccâc öncelikle Suriyeli asker Arapları Vâsıt'a yerleştirdi. Onun vefatından sonra Acemler ve Araplar zamanla birbirlerine karıştılar ve şehrin iki yakası birleşti.⁴²¹ Bu ifadelerden Acemlerin de Vâsıt ehlinen olduğu ancak Haccâc'dan sonra buraya yerleştikleri anlaşılmaktadır.

⁴¹⁷ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 157.

⁴¹⁸ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 152-153.

⁴¹⁹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 155.

⁴²⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 157.

⁴²¹ Vâsîtî, *Târîhu Vâsıt*, 23.

Vâsıt'ta Iraklılar çok belirgin şekilde çoğunluk değildi. Haccâc yaşadığı sürece Sevâd ehlinin şehre yerleşmelerine izin vermedi. Sevâdlılar gündüz ihtiyaçlarını karşılar gece olunca şehri terk ederlerdi. Şehrin girişlerinde nöbetçiler vardı. Şehir dışına çıkmış olan yerli halk gün batımıyla şehre girer, şehirdeki Sevâdlılar da yine gün batımıyla şehri terk ederlerdi. Nöbetçiler bunu kontrol ederlerdi. Haccâc vefat edince Sevâdlılar Kûfelilerle birlikte yaşamaya başladılar. Basralılar ise Huzlar⁴²² ile karıştılar ve onlarla birlikte yaşadılar.⁴²³ Vâsıt'ta sosyal yapıyı oluşturan etnik unsurlar şunlardır:

3.2.1. Araplar

Şehir kurulduğunda yerli halkın varlığına baskın halde olması için Araplar getirilmiştir. Yerleştirilenlerin çoğunluğu ilk zamanlarda Iraklı ve Suriyeli Araplardı. Aynı zamanda Haccâc ile gelen askerlerin de Arap olduğu düşünüldüğünde onunla gelenler de şehre yerleştirmiştir. Daha sonraki dönemlerde Hicazdan Arap kabileleri gelmişlerdir.⁴²⁴

3.2.1.1. Şamlılar

Abdurrahman b. Eş'as ile olan savaşta askerler Şamdan getirilmişlerdi. Savaş sonrasında geçici olarak bir karargâhta tutulan askerler yeni kurulan şehrin ana unsuru olmuşlardı. Bu askerler namazda Haccâc'ın hemen arkasında saf tutuyorlardı. Basra ve Kûfe'den gelenlerin sağlı solu namaza durmalarının emredilmesi göz önüne alındığında Haccâc'ın güvenliğini Şam'dan gelen bu askerlerin sağladığı anlaşılmaktadır.⁴²⁵

3.2.1.2. Kûfe ve Basralılar

Haccâc şehrin kuruluşu için Halife Abdülmelik'ten istediği ödenek fazla geldiğini düşününce Halifeye mektup yazdı. Mektubunda gönderdiği parayı Abdurrahman b. Eşas ve onun ordusunun ayaklanmasını bastırmak aynı zamanda

⁴²² Buldukları bölge itibariyle bataklık, sıcak ve nemli havayla yaşamaya alışkın oldukları için Haccâc tarafından Vâsıt'ta iskân ettirilen topluluk. Geniş bilgi için bkz. Recep Uslu, "Hûzistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/436-439.

⁴²³ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 41

⁴²⁴ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 23: M.Streck, "Vâsıt", 13/223.

⁴²⁵ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 39.

Basra ve Kûfe'den şehre getirdiği insanları yerleştirmek için kullandığını anlattı. Kûfelileri ve Basralıları isyancılardan temizlenen yerlere yerleştirdi. Kûfelilere maksuranın sağında Basralılara ise solunda namaz kılmalarını emretti.⁴²⁶ Bu ifadelerden Basra ve Kûfe'den getirilen insanların dârülmârenin sağına ve soluna yerleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁷

3.2.1.3. Sevâdlılar

Sevâd bölgesinde yaşayan yerli halk Mecusi, Hristiyan ve Yahudilerden oluşuyordu. Hakim topluluk Müslümanlar olduğu için Vâsıt farklı din mensuplarının bir arada barış içinde yaşadığı bir şehir haline gelmişti. Haccâc Sevâd yerlilerinin Vâsıt şehrine girmesini yasaklamış, işi olanların izinle şehre girip gece mutlaka şehri terk etmelerini emretmişti. Bu uygulama Emevîlerin yıkılışına kadar devam etmişti.⁴²⁸ Sevâd yerlileri olan Nebatların, aslen Ârâmî kökenli oldukları tahmin edilmektedir. Onlar Vâsıt'ın kuruluşundan beri oradaydılar. Haccâc şehri kurunca onları şehirden çıkardı ve o ölünceye kadar bu yasak uygulandı. Nebatlar ancak Haccâc'ın (95/713) ölümünden sonra şehre girebilmişlerdi. Bahşel el-Vâsîtî bu yasağın Emevî devletinin yıkılışına kadar devam ettiğini söyler.⁴²⁹ O tarihten sonra isimleri hiç duyulmadı. Vâsıt sakinleriyle kaynaştıkları tahmin edilmektedir.⁴³⁰

Vâsıt şehrinde iskân edilen Arap kabileleri ve sayıları ile ilgili tablo aşağıda verilmiştir. Bazı kabilelerde sayı ve gelenlerin temsilcisi veya mevalisi verilirken bazı kabilelerde sadece kabile ismi bulunmuş ve tabloya alınmıştır.⁴³¹

⁴²⁶ Vâsîtî, *Târîhu Vâsıt*, 41.

⁴²⁷ Söylemez, "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine", *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 164.

⁴²⁸ Vâsîtî, *Târîhu Vâsıt*, 41.

⁴²⁹ Vâsîtî, *Târîhu Vâsıt*, 46.

⁴³⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 182.

⁴³¹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 459-470.

KABİLE	MEVALİSİ	KİŞİ SAYISI
ADNANİ KABİLELER		
İcl	-	4
Şeyban	Muhammed b. Hasan b. Feyruz	12
Südüs	Muğîre b. Ebû Karra	2
Yeşkur	Veddah b. Abdullah Ebû Avâne	10
	Yezid b. Atâ b. Yezid	
Anze	-	1
Hanife	-	1
Beni Zuhâl	Muhammed b. Muaddil el-Vâsîfî	
Abdulkays	Davud b. Razîn Ebû Hayey	7
	Said b. Hüseyin	
Tağlib	-	1
Rabia	-	-
Benî Muhârib	-	1
Kureyş	Talha b. Nafi Ebû Sufyan el-Vâsîfî	12
Kureyş Kabilesine Tabi Olarak Gelenler	Hasan b. Müslim bl-Vâsîfî	
	Amr b. Halid Ebû Halid el-Kırşî	
	A'lâ b. Halid	
	Asım b. Ebû Asım	
	Riyah b. Ebû Imare	
	Temim b. Muntasır b. Salt	

	Muntasır b. Temim b. Salt	
	Muhammed b. Atâ Tâifi	
	Fadl b. Cafer b. Abdullah	
Eşca'	Halef b. Halife	1
	Haccâc b. Dinar	
Bâhile	Talha Ebû Muhammed	6
Sakîf	Mansur b. Zadan	14
	Ziyad b. Abdurrahman	
	Muhammed b. Salih	
Fezâre	-	8
Hilal	-	3
Esed	Kasım b. Ebû Eyyüb	4
	Ebû Hamza el-Kassab İmran b. Ebû Atâ	
Benî Selim	Zekvan b. Ebû Müemmel	10
	Yezid b. Atâ b. Yezid	
	Hüşeym b. Beşir b. Kasım b. Dînâr	
	Ata b. Yezid b. Atâ	
	Sufyan b. Hüseyin	
	Yezid b. Harun b. Zâdî	
Benî Selim Kabilesine Tabi Olanlar	Muhammed b. Yezid b. Harun	-
	Haccâc b. Dinar	
	Süveyd b. Abdulaziz b. Nemîr	

	Amr b. Avn b. Evs b. Ca'd	
Abbas	-	2
Hüzeyl	-	2
Mahzum	Muhammed b. Haccâc	2
Benî Kilâb	Abbad b. Avvam b. Ömer	43
	Avvam b. Abbâd b. Avvam	
Dâbbe	-	5
Temim	Fadl b. Dilhem	7
	Ali b. Asım b. Suheyb	
	Asım b. Ali b. Asım	
Beni Anbar	-	2
Utarid/Atarid	-	1
Benî Hamra	Seri' Ebû Abdurrahman	
Sa'd Menat	Sıla b. Süleyman	1
Mazin	-	1
Fakim	-	1
Beni el-Âmm	-	1
Âmir	-	1
Benî Akîl	-	1
Benî Hariş	-	1

KAHTÂNÎ KABİLELER		
Ezd	Said b. Beşir	
	Amr b. Ebû Hakim	
Atik	Şu'be b. Haccâc b. Verd	
	Ebû Hafs Hezzâr Merd	
Huzâa	Abdulahkim b. Mansur	2
	Muhammed b. Abdulahkim b. Mansur	
Ğassân	-	2
Ak	-	1
Benî Hamâme	-	1
Hamdan	Husayn b. Nemir Ebû Muhsan	3
Benî Dalan	Yezid b. Abdurrahman b. Ebû b. Ebû Asım	
Tay	-	6
Haras	-	1
Hamir	-	4
Sakâsaka	-	3
Rahabe	-	2
Kila'	-	1
Beni Makarri	-	1

Beni Cereş	-	1
Cuzam	-	2
Kinde	-	5
Beni Tecib	-	1
Mehera	-	1
Benî Hassan	-	1
Mürre	-	4
Lahm	-	3
Hakem	-	4
Becîle	A'lâ b. Harun	2
Has'am		1
Nuha'		4
Benî Haris	-	4
Benî Murad	-	1
Ca'fi/Cu'fi	-	1
Eslem	-	1
Behra	-	1
Haşin	Ebû Seken	
Tenuh	-	1
Kelb	-	8
Cüheyne	Esbağ b. Zeydel-Verrak	2
Kayn	-	1

3.2.2. Farslar

Farslar Emevîler döneminde Vâsıt'a yerleşmiştir. Vâsıt kurulduktan sonra İslâm orduları doğuya doğru seferlere başlamış ve bu seferler sırasında çok sayıda esir alınmıştı. Bu esirler sonraki devirlerde akıbeti hakkında çok bilgimiz olmasa da onların Vâsıt'ta kalan savaşçıların kaldıkları evlerin yapımında, sanayide, ticaret ve ziraatte istihdam edilmişlerdi. Bölgede kabile ve aşirete dayalı sosyal sistem içinde bu hayata adapte olarak İslâm'ı seçtiler ve Arap Dilini öğrendiler.

Farslar Vâsıt şehri kurulmadan önce şehrin diğer parçası olan Kesker şehrinde yaşıyorlardı. Yeni bir şehir kurulduğu, Basra ve Kûfe'nin İdârî ve askerî merkez kimliğinin azalması sebebiyle bu şehirlerde yaşayan Farslar yeni şehrin kendilerine yeni bir kazanç kapısı olduğunu düşünerek Vâsıt'a taşındılar.

Başlangıçta Vâsıt ile ayrı ayrı iki şehir olan ve daha sonra birleşen Kesker, yeni oluşan Vâsıt şehrinin doğusundaydı ve eskiden Farsların yaşadığı bir şehirdi.⁴³² 3/9 yy. dan itibaren şehrin sakinleri Araplar ve Acemler yani Arap olmayanlardan oluşmaktaydı. Dihkanlara bağlı olanlar şehrin doğusunda yaşıyorlardı. Bunlar eskiden orada yaşayan Farsların torunları olmalıdır. Çünkü onlar Sâsâni devletinin bölgesel yöneticisi Dihkana bağlı bir hayat sürmekteydiler.⁴³³

Farslar Vâsıt çevresinde siyâsî bir etkiye sahip olamadılar. Diğer şehir sakinlerine göre Farsların sayılarının az olması ve daha sonra gelen Türkler ile Deylemlilerin etkisi altında kalmaları sebebiyle konumları iyice zayıflamıştır. Farslar siyâsî hayata etki etmemiş olsalar da sosyal hayata dair izleri şehir sakinlerinde görülmekteydi. Şapka, çorap ve pantolon giyme gibi kişisel görünüm tarzı şeyler olduğu gibi içkili ve şarkılı ortamlar, eğlence ve gelişigüzel cinsel hayat, erkek çocuğu seviciliği ve düşkünlüğü, zar oyunları gibi sosyal hayatı etkileyen bazı izler Farslara aitti. Vâsıt'ta mevâlînin efendilerine şarkı söylemeleri de Farslardan kalma bir kültürdü.⁴³⁴

⁴³² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/347.

⁴³³ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 29.

⁴³⁴ Muâdaydî, *Vâsıt fî'l-Asri'l-Emevî*, 175-176.

3.2.3. Türkler

Türklerin bölgeye Ubeydullah b. Ziyad zamanında Buhara'dan Basra'ya getirildiği tahmin edilmektedir. Ubeydullah babası Ziyad b. Ebîh'in 53/673 tarihinde ölümünün ardından Horasan valiliğine atandı. Mâverâünnehir bölgesine çok sayıda askerle ilk düzenli askerî seferler düzenledi, Ceyhun Nehri'ni geçti ve Buhara'yı fethetti. Anlaşma gereği Buhara yöneticisi 1.000.000 dirhem ve 2.000 asker vermeyi kabul etti. Basra'ya dönerken pekçok ganimetle birlikte elindeki askerlerden Türk okçuları yanında getirmişti. Haccâc, onları Vâsıt şehrine yerleştirdi. Çünkü Türkler Basra'da oldukları süre içinde her hangi bir olaya ve isyan hareketlerine karışmamışlardı. Bu olay Haccâc'ın dikkatinden kaçmamıştı ve Türklerin otoriteye karşı çıkmamış olmaları Vâsıt şehrine yerleştirilmelerinde etkili olmuştur. Muâdidî, İsfahani'den bir rivayette Haccâc'ın onların adıyla sikke bastırıldığını kaydetmiştir.⁴³⁵ Bununla birlikte şehirde nerde yaşadıkları ve hayatlarını nasıl kazandıkları ile ilgili bilgilere rastlanmamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde Vâsıt şehrinin ilim ve kültür hayatına katkıları çok olmuştur. İbn Markûlî adıyla tanınan Hâlid Şatır tanınmış âlimlerdendi.⁴³⁶ Anayurtlarından Basra'ya oradan da Vâsıt şehrine getirilen Türkler Buhara ile bağı koparmamışlar, oradaki akrabalarının İslâm dinine girmelerine katkıda bulunmuşlardır. Muhaddis Şüreyk, Kûfe'ye yerleşmiş ve Vâsıt'a gidip gelerek orada hadis dersleri yapmıştır.⁴³⁷ Ders verdiklerinin büyük çoğunluğu muhtemelen Türklerdi. Vâsıt'ta doğan, yetişen ve oraya yerleştirilen Türklerin neslinden olan ünlü Hadis ve Fıkıh âlimi Yezid b. Harun (v.206), Ahmed b. Hanbel'in hocalarındandır ve yaşadığı dönemin en önemli âlimlerindedir. Yezid b. Harrun bir süre sonra Bağdat'a yerleşmiş ve orada öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. Onun öğrencisi Yahya b. Ebi Talib, halkasında çok sayıda öğrencinin ders aldığını anlatmaktadır.⁴³⁸

3.2.4. Zencler

3/9. yy.da Zencilere ait bilgiler vardır. 272/885 yılında isyan etmeleri sebebiyle elebaşları idam edilmişlerdi. Zencler bu isyanın ardından şehre gelip

⁴³⁵ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 158.

⁴³⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 432.

⁴³⁷ Zehebî, *Siyer*, 8/203.

⁴³⁸ Zehebî, *Siyer*, 9/358-362.

yerleşmişlerdi.⁴³⁹ İsyandan önceki dönemlerde muhtemelen tarım işçisi olarak bölgeye gelmişlerdir.

3.2.5. Zutlar

Etnik olarak kökenleri hakkında yeterince araştırma yapılmamıştır. Hint alt kıtasında Sind, Pencap civarındaki şehirlerden geldikleri tahmin edilmektedir. Urdu ve Hint dilinde Cat kelimesinin Arapça telaffuz edilmiş halidir. Esmer tenli, uzun boylu, güçlü ve kuvvetli insanlardı. Hz. Peygamber miraçtan geldiğinde Hz. Musa ile görüşmüş ve onun Zutlara benzediğini söylemişti. Hz. Âişe hastalandığında onu tedavi eden kişinin onlardan bir hekim olduğu anlatılmıştır. Fars ordusunda paralı asker olarak görev almışlardı. Sâsâni imparatoru V.Behram Gur onları Hindistan'dan Huzistan ve Basra kıyılarına getirdi. Hz.Ömer döneminde İslâma girmişler ve Ebû Musa el-Eş'arî tarafından Basra'ya götürülmüşlerdi. Müslüman olmayanlardan haraç alındı. Hz.Ali döneminde yine Hint alt kıtasından geldikleri bilinen, Zutlarla akraba olan Seyâbicelerden bir toplulukta bulunan beytülmâl hesapları onlardan alınıp Zutlara verilmişti. Zutlar, Muâviye döneminde Çukurova ve Antakya kıyılarına, Haccâc döneminde Sind bölgesi fethedilince Batîha ve Kesker bölgesine, II. Yezid döneminde ise mandalarıyla birlikte bugün Misis olarak bilinen Massissa'ya yerleştirilmişlerdi.⁴⁴⁰

Zut ile Ahvaz şehirleri arasının altı fersahtı⁴⁴¹ ve Batîha bölgesindeki nehirlerden birinin adının da Zut nehriydi.⁴⁴²

3.3. Dînî Durum

Vâsıt'ta Müslümanların ve diğer din mensupları da hoşgörü örneği olarak birlikte ve sorunsuz yaşamışlardı.

Şehir zaten Müslümanlar tarafından İslâm şehir modeliyle kurulmuştur. Kahir ekseriyet İslâm dinine mensuptu. Araplar, Türkler ve Farslar Sünni Müslüman idiler.

⁴³⁹ Muâdaydî, *Vâsıt fî'l-Asri'l-Emevî*, 182.

⁴⁴⁰ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, 430; Geniş bilgi için. A.S. Bazmee Ansari, "Zutlar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 44/514-515.

⁴⁴¹ İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Beyrut: 1988), 43.

⁴⁴² Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 3/158.

Abbâsîler dönemiyle birlikte Şii gruplar ortaya çıkmıştı.⁴⁴³ Müslüman unsur sosyal hayattan ilmî hayata kadar her alanda kendini göstermiş ve şiirlere konu olacak derecede şehri güzelleştirmişlerdi. XII. yy. da yaşamış olan ünlü şair İbn Muallim şehrin durumunu şiirlerinde anlatmıştır.⁴⁴⁴

Sevâd yerlilerinin büyük bir kısmı Yahudi, Hristiyan ve Mecûsî idiler. Hristiyanlar Vâsıt'ta Burcuniyye Mahallesi'nde ikamet etmekteydiler.⁴⁴⁵ Kesker şehrinde bir Yahudi kolonisinin bulunduğu bilinmektedir. Haccâc'ın doktorluğunu yapan Teyâzuk Hristiyan iken yine onun doktorluğunu yapan ve Teyâzuk'un öğrencisi olan Şahnase ise Yahudidir.⁴⁴⁶ İleri dönemde sayılarının 10.000 civarında olduğu, Hristiyanların ise onlardan daha kalabalık olduğu muhtemeldir.⁴⁴⁷ Vâsıtlı ünlü muhaddis Mansur b. Zâzân'ın cenaze törenine Hristiyan, Yahudi ve Mecusiler, Müslümanlar ile birlikte katılmışlar, onlarla beraber gözyaşı dökmüşlerdir.⁴⁴⁸

Kesker'de eskiden beri kullanılan bir kilise bulunmaktaydı. İki şehir birleştiğinde Vâsıt Piskoposluğu olarak anılmaya başlamıştı. Bu Piskopos Irak'taki tüm Hristiyanların lideri gibiydi.⁴⁴⁹ Diğer din sahiplerine ait ibadethaneler Abbâsîler döneminde bu kişiler şehirde gözardı edilemeyecek bir nüfusa sahip olduktan sonra inşa edilmiştir.⁴⁵⁰

3.4. İlmî ve Kültürel Durum

Vâsıt bir askerî siyâsî ve ticârî bir merkez olmanın yanında ilmî ve kültürel alanda da gelişmiş bir şehirdi. İnanç ve milliyet çeşitliliği bu duruma zemin hazırlamıştır. Özellikle İslâmî ilimler konusunda yetişen âlimlerin ve ders halkaları vardı. Aynı zamanda Enes b. Mâlik gibi bir âlim sahâbînin şehirde bir süre yaşaması bu gelişmişliği göstermektedir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz âlimler araştırmanın bir sonraki başlığında kısa hayat hikâyeleriyle ele alınmıştır.

⁴⁴³ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Abbâsî*, Dâru'l-Arabiyye lil Mevsûât (Beyrut, 2006), 175.

⁴⁴⁴ M.Streck , “*Vâsıt*”, 13,223.

⁴⁴⁵ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 181.

⁴⁴⁶ Nuh Arslantaş, *Emeviler Döneminde Yahudiler* (İstanbul: Gökkuşbucağı, 2005), 52.

⁴⁴⁷ M. Streck , “*Vâsıt*”, 13, 223.

⁴⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/442.

⁴⁴⁹ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 190-193.

⁴⁵⁰ Muâdaydî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Abbâsî*, 183.

Haccâc daha önce geçtiği gibi Kur'an-ı Kerim yazımı ile ilgili çalışmalar yapmıştı. Farklı milletlerden Müslümanlar Kur'an okurken ortaya farklılıklar çıkmaktaydı. Haccâc bu durumu düzeltmek üzere Nasr b. Âsım'ı görevlendirmiştir. Haccâc'ın isteği üzerine, mushaflarda benzer şekilde yazılan harfleri birbirinden ayırmak için noktalama sistemini ilk defa uygulayanın Nasr b. Âsım (89/708) olduğuna, her beş ve on ayet sonlarına konan tahmîs ve ta'şîr işaretleri de onun tarafından uygulanmıştı.⁴⁵¹ Muhtemelen bu düzenleme Vâsıt'ta gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde şehirde kırâat halkalarının oluştuğu kaynaklarda geçmektedir.⁴⁵²

Şehirde gelişmiş olan ilim dallarından biri de Hadis ilmiydi. Vâsıt tarihi üzerine ilk eseri kaleme alan Bahşel el-Vâsîtî (292/905) aslen bir hadisçidir. Tarih kitabı olmasına rağmen eserin büyük bir bölümü senetlere ayrılmıştır. Fıkıh hadisten ayrı düşünülmediği için âlimler o zaman böyle bir tasnife ayrılmamıştı. Âlimlerin bazıları fetva konularıyla da ilgileniyordu.

3.4.1. Vâsıt'ta Yaşayan Âlimler

Vâsıt birçok ilim dalında âlimin yaşadığı ve yetiştiği bir şehirdi. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Emevîlerin yıkılışına kadar geçen dönemde yani Emevî hanedanlığının resmi yıkılış tarihi olan 132/750 yılına kadar şehirde yaşamış ve ilmi hayatının büyük kısmını söz konusu tarih öncesinde burada devam etmiş öncelikle iki sahabi sonra diğer âlimler alınmıştır. O tarihten sonra çok daha fazla âlim vardır ve onlar başka bir çalışmada ele alınabilir.

Sahabeden şehre gelenlerle ilgili olarak detaylı bilgi sadece Enes b. Mâlik ve biraz da Nâfi'ye aittir. Onun dışında diğer sahâbîler ile ilgili detaylı bilgiye rastlanamamıştır.

3.4.1.1. Enes b.Mâlik

Adı Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî 612 yılında hicretten 10 yıl önce dünyaya geldi. Hazrec kabilesi Neccaroğulları kolundandır. Müksirûn diye

⁴⁵¹ Tayyar Altıkulaç, "Nasr b. Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/413-414

⁴⁵² İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 260.

bilinen Hz. Peygamberden en çok hadis rivayet eden sekin sahabeler arasında yerini almıştır. Hz. Peygambere on yıl hizmet ettiği için ‘Hâdimü’n-Nebî’, topladığı ekşi bir bakla çeşidi sebebiyle bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen ‘Ebû Hamza’ ve amcasının ismiyle karıştırılmaması için ‘Ebû Nadr’ isimleriyle de anılmıştır. Aynı şekilde onun ‘Zü’l-Üzüneyn’ lakabı da vardır. Enes b. Mâlik’in bu lâkabla anılmasının nedeni, Rasûlullah’tan işittikleri hadisleri iyi anlaması ve hıfzetmesiydi. Hz. Peygamber onun kâkülünden tutarak ona bir şeyler söylerdi. Annesinin tavsiyesiyle Hz. Peygamberin tuttuğu kâkülleri teberrüken kesmediği rivayet edilir. Öz babası Mâlik b. Nadr Enes’in annesi Ümmü Süleym’in müslüman olmasını kendisine yedirememiş Şam diyarına göç etmiş ve orada vefat etmişti. Hicretten sonra yaşı küçük olmasına rağmen okuma yazma bilmesi ve zeki olması sebebiyle onu annesi ve üvey babası Hz. Peygamberin yanına verdiler.⁴⁵³

Hz. Peygamberle birçok gaza ve yolculuğa katıldı. Vefatından sonra Hz. Ebû Bekir zamanında Bahreyn’e vergi tahsildarı olarak Hz. Ömer devrinde vali tayin edilen Ebû Musa el-Eş’arî ile Basra’ya gönderilmiştir. Basralılara fıkıh ve hadis vermiş, bir süre Dımeşk’te kalmış, Hz. Ömer devrinde İran savaşlarına katılmış Tüster’in fethinde bulunmuş ve esir alınan Tüster Valisi Hürmüzân’ı Hz. Ömer’e kendisi götürmüştür.⁴⁵⁴

Enes b. Malik Basra’da kaldığı dönemde şehrin kuzeybatısında 14 km uzaklıkta Zaviye şehrinde kaldığı ve ayrıca dört ayrı evi olduğu anlatılır. Emevî Halifelerinin çoğuna yetişen Enes Haccâc’ın zulmüne uğramış, malı mülkü elinden alınmıştı. Elleri bağlanıp boynuna ip takılarak halk içinde tahkir edilmiş, Hz. Osman’a yardım etmemekle suçlanıp damgalanarak halkın gözünden düşürülmek istenmiştir. Halife Abdülmelik b. Mervan bu eziyeti kendisine gelen mektuptan sonra kaldırtmış ve kendisinden özür dilenmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ İsrafil Avcı, *Enes b. Mâlik’in Hadis İlmindeki Yeri* (Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2019), 8.

⁴⁵⁴ Avcı, *Enes b. Mâlik’in Hadis İlmindeki Yeri*, 28.

⁴⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Salih Doğan, *Enes b. Mâlik Hayatı ve Şahsiyeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 40-44.

Basra'da vefat eden sahâbîlerin sonuncusu kabul edilen, 100 yıldan fazla yaşaması sebebiyle muammerûn kişilerden sayılan Enes 93/711-12 yılında 103 yaşında vefat etti.⁴⁵⁶

3.4.1.2. Nafi'

Bizzat Hz. Peygamber tarafından azat edilmesi dışında nereli olduğu, nerede yaşadığı, kim olduğu ve nerede vefat ettiğine dair bilgiye rastlanamamıştır. Kendisinden Hâlid b. Ebû Ümeyye ve Ebû Haşim el-Rummânî rivayette bulunmuşlardır.⁴⁵⁷

3.4.1.3. Ebû Nadre

Adı Ebû Nadre Münzir b. Mâlik b. Kuta'a el-Abdî'dir. Dedesini adı Kıt'a ya da Kut'a şeklinde okunmaktadır. Kut bölgesinin bu isimden alındığı düşünülebilir. Cennetle müjdelenen sahâbeden Talha b. Ubeydullah'ı görmüştür. Hz. Ali, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, İmrân b. Husayn ve Câbir b. Abdullah gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Katâde b. Diâme, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Âsım el-Ahvel, Humeyd et-Tavîl ve Saîd b. Ebû Arûbe rivayette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel kendisi için 'Hayırdan başka bir şey söyleyemem.' demiştir. Rivayetleri Buhârî hariç diğer Kütüb-i Sitte eserlerinde, Dârimî'nin Süneninde ve Ahmed b. Hanbel'in müsnedinde yer almıştır. Karısı Zeyneb ile birlikte Horasan fetihlerine katılmıştır. Ebû Nadre hayatının sonlarına doğru felç olmuş ve 108/726 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını vasiyeti üzerine Hasan-ı Basrî kıldırılmıştır.⁴⁵⁸

3.4.1.4. Hüşeym b. Beşir

Adı Ebû Muâviye (Ebû Hâzim) Hüşeym b. Beşir b. Kâsım es-Sülemî el-Vâsî'tir. Ebû Muâviye künyesiyle tanınmıştır. Aslen Buhara ya da Belh diyarından

⁴⁵⁶ Avcı, *Enes b. Mâlik'in Hadis İlimindeki Yeri* 10; İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/234-235.

⁴⁵⁷ Muhammed b. Abdulber, *el-İstiab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, thk. Ali Muhammed Becavî (Nahda Mektebesi, Kahire: 1960), 4,489; İzzeddin İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdulmevcud (el-Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut: 1994), 5/286.

⁴⁵⁸ Bilal Saklan, "Ebû Nadre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/199.

olduğu bilinmektedir. Dedesi Kasım b. Dinar ticaretle uğraşıyordu ve bu maksatla Vâsıt'a gelmişti. Geldiği zamanlarda Haccâc dârülimâre inşaatına başlamıştı ve dedesi bu inşaatta çalışmıştı.⁴⁵⁹

3.4.1.5. Yahya b. Dînâr

Ebû Esved, İbn Ebû Esved, İbn Nâfi isimleriyle tanınan Yahya b. Dinar Ebû Haşim Rummânî el-Vâsîtî olarak tanınmıştır. Kasr-ı Rummân kentinde doğdu. Hadis ilminde rivayet tabakasında 6. tabakadadır. Kendisi Ebû Aliye, Abdurrahman b. Ebû Leyla, Said b. Cübeyr, Ebû Ömer Zâzân, Ebû Vâil, Ebû Ahvas, Ebû Miclez, İbrahim Nehâî, Mücahid, İkrime, Ebû Salih'ten rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden Halef b. Halife, Hüseyim, Ravh b. Kasım, Şerik, Şu'be, Süfyan, Kays b. Rabi' rivayetler almışlardır. Cerh ve Tadil âlimleri onu Sika ravilerden kabul etmişlerdir. Rivayet ettikleri hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Vefat tarihi ile ilgili 122/740 ve 145/762⁴⁶⁰ gibi farklı rivayetler olsa da genel kanaat 132/749 yılında Vâsıt'ta vefat ettiği yönündedir.⁴⁶¹

3.4.1.6. Ya'la b. Ata

Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın mevlasıdır. Aslen Tâif'lidir. Bu yüzden nisbesi Tâifi'dir. Bunun dışında Âmirî ve Leysî nisbesiyle de bilinmektedir.⁴⁶² Emevî devletinin son yıllarında Vâsıt'a gelip yerleşmiştir. Sika Ravilerden kabul edilir. Kendisi Evs b. Ebû Evs, Umâre b. Hadir el-Becelî, Amr b. Şerid b. Süveyd, Amr b. Asım Süfyan b. Abdullah Sekafi, Ebû Alkame Hâşimî, Câbir b. Yezid b. Esved, Ebû Hemmam Abdullah b. Yesar el-Kûfi, Ali b. Abdullah el-Bâkî, Kasım b. Abdullah b. Rabîa, Velid b. Abdurrahman el-Cerşî, Veki' b. Udüs, Yezid b. Talak'tan rivayet etmiştir. Kendisinden de Şu'be, Şerik, Ebû Avâne, Sevrî, Hammad b. Seleme ve Hüseyim rivayetlerde bulunmuşlardır. Ravi tabakasında 4. sıradadır. 120/737 yılında Vâsıt'ta vefat etmiştir.⁴⁶³

⁴⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/313; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 8/242; Mustafa Ertürk, "Hüseyim b. Beşîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/64.

⁴⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/500.

⁴⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 6/152; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226.

⁴⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/450-451.

⁴⁶³ Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 10/501; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226; Zehebî, *Siyer*, 5/452.

3.4.1.7. Ebû Akîl

İbn Selâm veya Ebû Akîl Dımeşkî olarak bilinirdi ve zamanında Vâsıt'ta kadılık yapmıştı. Aslen Şam'lıdır sonradan Vâsıt'a gelip yerleşmiştir. Şâmî ve Dımeşkî nisbesiyle bilinirdi. Yaşadığı dönemde el-Esved ismiyle meşhur olmuştur. Ebû Seleme el-Habeşî'nin oğlu Sehl b. Haşim el-Beyrûtî'nin babasıdır. Ravi tabakasının 6. tabakadadır ve sika olarak bilinen ravilerdendir. Kendisi Sâbık b. Nâhiye'den ve kendisinden Sevri, Şu'be, Mis'ar, Hüşeym b. Beşir rivayette bulunmuşlardır. 131/748 yılında Vâsıt'ta vefat etmiştir.⁴⁶⁴

3.4.1.8. Ebû Hâlid Dellânî

Asıl adı Yezid b. Abdurrahman b. Ebû Sellâme'dir. Dedesinin adı Asım'dır. Ebû Hâlid künyesiyle, Dellânî, Kûfî ve Esedî nisbesiyle bilinirdi. Kendisi için Hind, Vâsıt ve Sabit isimlerinin söylenmesi muhtemelen gezdiği yerleri karıştırmaktan olmalıdır. Ravi tabakasında 7. sıradadır. Onun sadûk olduğu, muhtemelen ileri yaşlarda çok hata yaptığı ve hadislerinin müdelles olduğu söylenir. Yumuşak sözlü birisi olarak bilinirdi. Kendisi Ebû Hâlid Ebû İshak Sabî'i, Katâde, Nebih el-Anzî, İbrahim b. Abdurrahman el-Seksekî, Ömer, Yahya b. İshak b. Abdullah b. Ebû Talha, Kays b. Müslim, Minhal b. Amr, Hakem b. Uteybe, Amr b. Mürre, Yezid b. Ebû Enîse'den rivayet etmiştir. Kendisinden Şu'be, Sevri, Abdusselam b. Harb, Hafs b. Gıyas, Şerik, Ebû Bedr Şüca' b. Velid, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî rivayette bulunmuştur.⁴⁶⁵ 150/767 yılında vefat etti.⁴⁶⁶

3.4.1.9. Kasım b. Ebû Eyyüb

Kasım b. Ebû Eyyüb el-A'racî el-Esedî el-Vâsıtî aslen İsfahanlıdır. İbn Behram olarak ta bilinir. Hadis rivayetinde 6. tabakadadır ve sika kabul edilir.⁴⁶⁷ Kendisi Said b. Cübeyr ve İbn Abbas'tan; kendisinden Asbağ b. Zeyd el-Varakî el-Cühenî, Şu'be, Ebû Hâlid Dellânî ve Hüşeym rivayetlerde bulunmuştur. İbn

⁴⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/259-260.

⁴⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 11/276; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 536.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/515

⁴⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 449.

Abbas'tan fiten hadislerini rivayet etmiştir. Sika olmasına rağmen az sayıda hadis rivayetinde bulunmuştur.⁴⁶⁸ Vefat tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlanılamamıştır.

3.4.1.10. Yahya b. Süleym b. Belc

Yahya b. Ebû Esved ve İbn Ebû Süleym olarak ta bilinir. Nisbeleri Fezarî, Kûfî ve Vâsîtî'dir. Hadis rivayetinde 5. tabakadadır.⁴⁶⁹ Kendisi babasından, Celâs, Amr b. Meymûn el-Evdî, Muhammed b. Hatib, İbâye b. Rafî b. Hudeyc, Ebû Hakem el-Anzî'den ve kendisinden de Ebû Yunus Hatim b. Ebû Sağira, Zaide, Züheyr b. Muâviye, Şu'be, Sevrî, Ebû Avâne, Ebû Hamza Sekrî ve Hüşeym rivayette bulunmuştur. Sika ravilerden kabul edilsede bazı âlimler kendisini hatalı âlimlerden kabul ederler. 130/747 yılında vefat etmiştir.⁴⁷⁰

3.4.1.11. Mansûr b. Zâzân

Abdullah b. Akîl Sekafi'nin mevlası olduğu için Sekafilere mevlası, Abid ve Vâsîtî nisbeleriyle ve Ebû Muğîre künyesiyle bilinir. Vâsît'a bağlı bir köyde ve Vâsît'a 9 fersah uzaklıkta Mübarek şehrinde yaşamıştır. Râvî sıralamasında 6. tabakadadır. Sika râvî olarak kabul edilir. İbn Ömer hayattayken doğduğu rivayet edilir. Kendisi Enes b. Malik başta olmak üzere Ebû Âliye, Hasan, İbn Sîrîn, Amr b. Dînâr, Hakem b. Uteybe, Habib b. Muhâcir, Katâde, Muâviye b. Gurre, Atâ, Humeyd b. Hilal ve İdde'den; kendisinden de Şu'be, Cerir b. Hâzım, Ebû Avâne, Hüşeym, Halef b. Halife rivayetlerde bulunmuştur. Seri kırâatı vardı ve Sücûdu'l-Kur'ân ismiyle bilinen bir âlimdi. Günde iki kez hatim okurdu; duha namazında ve sabahtan ikindiye kadar geçen sürede. Geceleri tüm vaktini namaz kılarak değerlendirirdi.⁴⁷¹ 131/748 yılındaki salgında hummadan vefat etti.⁴⁷²

⁴⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/408.

⁴⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/499; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 10/246.

⁴⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226

⁴⁷¹ Zehebî, *Siyer*, 5/441.

⁴⁷² Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 9/130; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226.

3.4.1.12. Avvam b. Havşeb

Avvam b. Havşeb b. Yezid b. Haris Şeybânî Rabâî, Ebû İsa künyesi ile tanınmıştır. Rivayette 6. tabakadadır. Sika ravilerdendir.⁴⁷³ Çok sayıda kardeşi olduğu ve dedesi Yezid'in Hz. Ali eliyle müslüman olduğu rivayet edilir. Kendisi İbrahim Nehâî, Mücahid, Amr b. Mürre, Seleme b. Küheyl'den; kendisinden oğlu Seleme, kardeşinin oğlu Şihab b. Hıraş, Şu'be, Hüşeym, Yezid b. Harun ve Muhammed b. Yezid rivayette bulunmuştur. 148/766 yılında Vâsıt'ta vefat etmiştir.⁴⁷⁴

3.4.1.13. Süfyan b. Hüseyin

Ebû Hasan künyesiyle bilinir. Kendisi İyas b. Muâviye, Hakem b. Uteybe, Muhammed b. Sîrîn, Hasan, Ya'lâ b. Müslim, Yunus b. Ubeyd, Hamid Taviil, Ubeydullah b. Ömer ve Zührî, Ebû Bişr, İbn Münkedir'den; kendisinden Şu'be, Hüşeym, Abbad b. Avvam, Yezid b. Harun, Ömer b. Abdullah b. Razîn, Muhammed b. Yezid rivayette bulundu. Sika ravilerdendir ve rivayette 7. tabakadadır.⁴⁷⁵ Rey şehrinde 141/759 yılında vefat etti.⁴⁷⁶

3.4.1.14. Eyyüb b. Miskin

Ebû A'lâ el-Kassâb künyesiyle tanınır. Vâsıt'ın tanınmış fakihlerindendi ve Vâsıtlıların müftüsü kabul edilirdi. Rivayette 7. tabakadadır.⁴⁷⁷ Ebû Hanife'nin kendisinden fıkıh dersi aldığı rivayet edilir. Sika kabul edilir. Bununla birlikte onun vehm ve hatalı hadis rivayet ettiği anlatılır. Kendisi Katâde, Said el-Makberî, Abdullah b. Şübrüme ve Ebû Süfyan'dan; kendisinden de İshak b. Yûsuf el-Ezrak, Halef b. Halife, Hüşeym ve Yezid b. Harun rivayette bulunmuştur. 140/758 yılında yaşlılıktan dolayı vefat etmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/226.

⁴⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/354; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 3/473; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 433.

⁴⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/227.

⁴⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 2/54; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 5/98; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 244; Zehebî, *Siyer*, 7/302.

⁴⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/227.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/143; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 1/207; İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 119; Buhârî, *Târîhu'l-Kebir*, 2/192.

Şehirde sadece dini ilimler konusunda gelişmeler yoktu. Fennî ilimler konusunda da âlimler yetişmiş olmalıydı.

Haccâc'ın Teyâzuk ismiyle bilinen bir doktoru vardı. Aslen Yunan olduğu tahmin esilmektedir. Elimizde kesin bilgi olmamakla birlikte daha sonraki dönemlerde hastane bulunan şehirler göz önüne alındığında bu kişinin tıp okulunu Vâsıt'ta kurduğunu söylemek yanlış olmaz. Kurduğu okulda Furât Şehnâsâ gibi önemli tabipleri yetiştiren Teyâzuk 90/708-709 yılında Vâsıt'ta vefat etti. Teyâzuk'un çocuğu için yazdığı Kunnâşu Kebîr ve ilaçların keyfiyeti, yapılış şekilleri ve bazı ilaçların isimlerini içeren Kitâbu'l-Îdâli'l-Edviyye isimlerinde iki eseri bulunmaktadır. Meşhur tabîp Ebû Bekr b. Muhammed er-Râzî (v. 313/925), Teyâzuk'un bu eserinden faydalanmıştır. Teyâzuk'un Yunan tıp eserlerinden ya da bunların Süryanice çevirilerinden faydalanmış ve bu arada onun bazı tıp metinlerini de Arapçaya çevirmiştir. Teyâzuk bilimsel buluşları ile tanınmış, geliştirdiği humma hastalığını tedavi yöntemiyle meşhur olmuştu. Teyâzuk'un Haccâc'a sağlıklı yaşam üzerine yaptığı tavsiyelerden birisi şu şekildedir: “Ancak genç kadınla evlen, eti pişmeden yeme, ilacı ancak hastalandığında kullan, meyveyi olgunlaşmadan yeme, yemeği iyice çiğneyerek ye, gündüz yediğin zaman uyumanda bir sakınca yok; fakat gece yediğin zaman elli adım da olsa yürümeden yatma, ancak acıkınca ye, küçük abdestini tutma.”⁴⁷⁹

Arapların kendilerine özgü kültür yapıları vardır. Vâsıt sadece onların yaşadığı bir yer değildi. Orada yaşayan Farslar ve Türkler kültürel ve ilmî hayata etkileri olmuş olmalıdır. Türklerin yaşamı ile ilgili bilgilere rastlanamamış ancak Farsların sosyal hayata etkileri anlatılmıştır. Farslar siyâsî hayata etki etmemiş olsalar da daha önce anlatıldığı gibi sosyal hayata etkileri olmuştu. Vâsıt sakinleri Nevruz ve Mihrican bayramlarını Farslardan etkilenecek kutlamaktaydılar. Farslar da Araplardan etkilenecek din ve lügat ilimlerini almışlardı.⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ Fatih Erkoçoğlu, “Emevîler Döneminde Beşerî Bilimler”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 9, Sayı Özel, Aralık 2019, 49-60.

⁴⁸⁰ Muâdayî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 175-176.

3.5. Ekonomik Durum

Vâsıt daha önce ifade edildiği gibi siyâsî ve askeri gerekçelerle kurulmuştu. Bunun yanında Dicle nehrinin kenarına ve ticaret yollarının üzerine kurulması Vâsıt şehrine ekonomik hayat açısından önem kazandırmıştır.

3.5.1. Ticaret

Vâsıt'ın ticarî durumuna bakıldığında, öncelikle ifade etmek gerekirse inşa edilen liman ile dünyanın birçok yerine seferler düzenleniyordu ve büyük gemiler bu limanda demirlenebiliyor ve tamirata yapılabiliyordu. Aynı zamanda getirdikleri yükleri oraya indirebiliyor ve başka yükler alıp başka seferlere çıkabiliyorlardı. Daha önce zikredildiği gibi Sind bölgesinde Vali olarak görev yapan Muhammed b. Kasım'ın Haccâc'a bir fil hediye etmişti. Fil büyük bir gemiyle Vâsıt şehrine getirilmiş ve Haccâc'a hediye edilmişti. Bu olay limanın ne kadar işlek ve büyük olduğunu göstermektedir.

Eski zamanlardan beri Fırat ve Dicle arası Dünya limanı olarak bilinmekteydi. Zira Vâsıt, Basra, Übülle, Fars, Umman, Yemâme, Bahreyn ve diğer yerlerden gelip Dicle boyunca giden gemiler burada demirleyeceklerdi. Aynı şekilde Musul, Diyârü Rebîa, Azerbaycan ve İrmeniyeye'den gelip Dicle boyunca aşağı bölgelere giden gemilerle Diyârü Mudar, Rakka, Şam bölgeleri, Mısır ve Mağrib'ten gelerek Fırat'tan aşağıya doğru giden gemiler çeşitli ticaret malları getirecek ve yüklerini burada boşaltacaklardı. Burası Cebel, Isfahan ve Horasan bölgelerinden gelenlerin bir durak yeri olacaktır. Ve gerçekten dünyanın en güzel şehri olacaktı. Horasan yolu buradan geçiyordu ve kervan yollarının kesiştiği bu yörede her ay panayırlar kuruluyordu. Böyle bir yerde askerler ve halk erzak sıkıntısı da çekmeyecekti. Bu avantajlar sadece Vâsıt için değil Dünya limanı olarak bilinen Fırat ve Dicle arasında kurulacak tüm şehirler için geçerliydi.⁴⁸¹

Vâsıt'ın birisi Haccâc'ın şehrin batı tarafına bizzat yaptırdığı iki iskelesi vardı. Diğer iskele ise Kesker tarafındaydı. Bu iki iskelenin bulunması hem yük taşıyan gemilerin hem de gemiyle insan taşımacılığının varlığına delil olarak

⁴⁸¹ Ahmet Turan Yüksel, "Kuruluş Döneminde Bağdat'ın Ticarî Yapısı ve İlişkileri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/29 (01 Haziran 2010), 8.

gösterilebilir. Aynı zamanda nehir taşımacılığı aktifti ve gemi yapımı için şartlar elverişliydi. Irak bölgesinde Vâsitiyye ismiyle anılan bir gemi türünden bahsedilir. Muhtemelen zamanında Vâsıt'ta yapılan gemilerden esinlenerek bu ismi almıştır.⁴⁸²

Vâsıt'ta şehir içinde yapılan ticaret çarşıda gerçekleşiyordu. Liman sayesinde dış ülkelere yapılan ticaret şehrin ekonomik durumuna daha fazla canlılık katmaktaydı. Hind ülkeleriyle yapılan ticarete onlardan ipek kumaş, baharat, abanos bitkisi, fildişi, yakut, ilaç, ûdi hindî bitkisi, mızrak, kılıç, kaplan derisi, seramik, çin porseleni, züccaciye, kâfur, misk, çinlilerin küçük evleri ve koku alınıyordu.⁴⁸³

Vâsıt ile Basra arasındaki ticaret yolun yakınlığı sebebiyle nehir yoluyla yapılıyordu.⁴⁸⁴

Irak halkı İslam fetihlerinden önce pamuk, yün ve ipek kumaş üretimi e ticaretini yapıyordu. Fetihten sonra da yapılan ticarete karışılmadı aynen devam etmesine izin verildi. Vâsıt'tan doğuya doğru yapılan ticarete Irak şehirleri dahil diğer şehirlerle de irtibat sağlanıyordu. Bu ticarete kilim, samur, sincap ve çöl tilkisi kürkü, yün atlas, takke, külah ve şapka, keten giyecek, özel yapılmış elbise, elbise dikmek için ip, baston veya âsâ, yaygı kilimi, seccade, yün elbise için ip, tilki postu, meyveler, şarap, meyve suları, menekşe yağı, alkol ve şeker alışverişi oluyordu.

Günümüzde Suriye toprakları olan Şam şehirleriyle de şeker, kürk, züccaciye, meyve, koku, yün ve ipek ticareti yapılmaktaydı.⁴⁸⁵

3.5.2. Tarım ve Hayvancılık

Bu açıdan bakıldığında Sevâd Bölgesi eskiden beri tarıma elverişli bir bölgeydi. Müslümanlar Arap Yarımadasından Irak'a çıktıklarında, ağaçlarla ve yeşilliklerle dolu zümrüt yeşili bir arazi ile karşılaştılar. Çok sayıda köyü, ağaçları ve yeşilliği karşılarında görünce, “bundan daha fazla siyahlık görmedik” dediler. Araplar yeşille siyahı bazen aynı anlamda kullandıkları için, burada karşılaştıkları yeşille, siyahı bir araya getirerek, bu araziye “Sevâd” adını verdiler. Ortaçağ

⁴⁸² Söylemez, “Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine”, *Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2,159.

⁴⁸³ Muâdayî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 422.

⁴⁸⁴ Makdisî, *Ahsenu't-Tekasim*, 124.

⁴⁸⁵ Muâdayî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevî*, 427.

coğrafyacılarına göre bölge olarak Sevâd, kuzeyde Tikrit'ten, güneyde Fars Denizine, kadar uzanır. Sonra doğuda, Hulvân sınırına, Sîrevân, Tîb'a vararak, Sûs'u dolanıyor ve nihayet Cubbâ'dan denize kadar uzatıyor. Batı tarafından ise, Basra'nın arkasındaki çölden, Sevâd-ı Basra'yı ve onun bataklığı da (Batâih) içine alarak, Vâsıt'a, oradan Sevâd-ı Kûfe'ye ve onun bataklığının üzerinden Kûfe şehrine, sonra Fırat'ın arkasından el-Enbâr'a ve nihayet Dicle ve Fırat nehirleri arasından Tikrit sınırına kadar uzanır.⁴⁸⁶

Hiz. Ömer döneminde fethedildiği zaman bölgeden en iyi verimi alabilmek adına bazı faaliyetler olmuştu. İçinde bataklık bulunan bu bölge daha sonra kurulacak olan Kûfe, Basra ve Vâsıt şehirlerinin tarımsal faaliyetlerinin merkezi haline gelmişti. Bölge fethedildiğinde yöre halkının çiftlikleri vardı. Bu çiftlikler "Savâfi" adıyla savaşılan gaziler adına devletleştirilmişti. Savâfi, sahipsiz kalan ve doğrudan devlet başkanının ümmet maslahatını gözeterek tasarrufunda bulunan arazilere verilen isimdi. Bundan dolayı Halife'nin şahsında devlete âit olduğundan "İmâm Savâfisi" olarak da isimlendirilmişti.⁴⁸⁷

Hiz. Ömer devrinde fethedilen topraklar şahsa ikta edilmemişti. Hiz. Osman zamanında baskılara dayanamamış Mekke ve Medîne'den isteyenlere kendi topraklarına karşılık Sevâd bölgesinden araziler vermişti. Hatta bu konu yerli halk nezdinde Basra, Kureyşin çitliği olduğu kanaatini oluşturmuştu. Verimli arazilerin olması sebebiyle ekonominin bel kemiği tarımdı. Şehir kurulurken bataklık alanlar kurutulmuş ve suyun yetersiz olduğu yerlere Haccâc ve daha sonraki valiler sulama kanalları açılarak araziler tarıma elverişli hale getirilmişti. Bölge fethedildikten sonra 81 kanal açılmıştı ve bu kanalların yarısı Basra, Vâsıt ve Ahvaz bölgesindeydi.⁴⁸⁸

İlk ıslah hareketi Hiz.Ömer devrinde başlamıştı ve zirve noktasına Emevîler döneminde ulaşmıştı. Bir süre sonra çiftçiler bölgenin ve Vâsıt'ın refah seviyesi en yüksek insanları olmuştu. Sevâd yerlileri zaten çiftçiydi ve bölge fethedilmeden önce Farisi yöneticiler olan dihanların çiftlikleri vardı. Vâsıt karşısına kurulup daha sonra birleştiği kadim şehir Kesker kelimesi Farsçada ziraat işiyle meşgul olan kişi

⁴⁸⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 297.

⁴⁸⁷ Mustafa Demirci, "Emevîler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi", *İSTEM* 9 (01 Aralık 2007), 62.

⁴⁸⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 5/364-374.

demekti.⁴⁸⁹ Kaynaklar şehrin görünümünü anlatırken palmye ve hurma ağaçlarının süslediği, meyve bahçelerinin çok olduğu, geniş ovaların insanlara ürünlerini cömertçe sunduğu, havanın ılıman olması sebebiyle tarımın insanlara çok kazandırdığını anlatmışlardır.⁴⁹⁰ Ürünler depolanıp ticarete aktarılıyordu. Şehirdeki depolar daha sonra kurulacak olan Bağdat'ın ihtiyacını bile görüyordu.⁴⁹¹ Haccâc'ın tarımın önemini bildiği için teşvikler yaptığı gibi tedbirler aldığı da bilinmektedir. Arazilerin sürülmesinde kullanılan hayvanların kesilmesinin yasaklanması bunlardan biridir.⁴⁹²

Bataklık alanların kurutulması ile tarıma elverişli alanların oluşturulmasının yanında sazlık alanlarda yaşayabilecek hayvan mandaydı. Bu sebeple Haccâc zamanında çok sayıda manda Hind diyarından getirtilip uygun yerlere dağıtılmıştı. Bu hayvanların bakımını yapan ve kurulan çiftliklerin çalışanları ise genellikle bu işlere yabancı olmayan Zutlar'dı. Vâsıt'a getirilen bir kısım mandaların bir süre sonra Kesker ormanlarına salıverildiği anlatılır.⁴⁹³ Bunun yanında küçük ve büyükbaş hayvancılığın olmaması düşünülemezdi. Çiftçi olan insanların hayvanlarının olması doğaldı ve geniş ovaların ve sazlıkların olması bu işi kolaylaştırıyordu.

Bölgenin bataklık olmasının yanında su kanallarının ve göletlerin olması öte yandan Dicle gibi bir nehrin varlığı balıkçılığın yapılmış olmasını da aklımıza getirmektedir. Sulama amaçlı olarak açılan kanalların bol balık barındırdığı zikredilmektedir. Nitekim şehirde balıkçılar için pazarda özel bir yerin verilmesi bu durumu desteklemektedir.⁴⁹⁴

Vâsıt'ta tavukçuluk çok gelişmişti. Kadim Kesker şehri tavuklarıyla meşhurdu ve hayvancılık gelişmişti. İki şehir birleştiğinde bu zellik Vâsıt'a geçmiti. Yâkût el-Hamevî 24 yetmiş tavuğun bir dirheme satıldığını, Haccâc'ın 'Tavuktan başka yiyecek görmedim.' dediğini anlatır.⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/523.

⁴⁹⁰ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 25; Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd*, 478.

⁴⁹¹ M.Streck, "Vâsıt", 13/223.

⁴⁹² J. Wellhausen, *Arap Devletinin Sükûtu*, 119.

⁴⁹³ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 194.

⁴⁹⁴ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 39.

⁴⁹⁵ Hamevî, *Mucemu'l-Büldân*, 4/461.

Kanatlı hayvan çeşidi olarak üzerinde durmak istediğimiz bir konu da güvercin yetiştiriciliğidir. O dönemde posta teşkilatı için atılımlar yapıldığı daha önce geçmişti. Bilindiği gibi atlı postanın yanında güvercin ile posta revaçtaydı. Ayrıca güvercin yarışmaları yapılırdı. Bu konuda Vâsît olarak tanınmış güvercinler şehirde bir sektörün doğmasını sağlamıştı. Vâsît güvercinleri oldukça kıymetliydi ve Vâsîtî bir güvercin 30 dinara, yavrusu 3 dinara, yumurtası ise 2 dinara alıcı buluyordu. Bu arada bu işle uğraşan insanlar içinde içdişlerin güvercin yarışlarına çok düşkün oldukları belirtiliyordu.⁴⁹⁶

3.5.3. Dokumacılık

Ekonominin çarkları birbirine bağlıdır. Tarımın olduğu yerde hayvancılık olduğu gibi hayvancılığın olduğu yerde o hayvanların yünlerinden faydalanmak kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında Vâsît'ta kurulan pazarlarda halı, kilim, perdeler ve elbiselik için kumaş satılıyordu. Özellikle Vâsîtî adıyla meşhur perdeler kumaş elit kesim tarafından aranan bir üründü.⁴⁹⁷ Aynı şekilde insanların sosyal sınıfının, hangi inanç veya hangi millettense olduğunu anlaşıldığı başlarına taktıkları sarık ya da başka isimlerle adlandırılan başlıkların imal edildiği ipek, pamuk ve keten gibi ürünler de Vâsît'tan tedarik ediliyordu. Makdisî en güzel kalenssüve adlı başlığın Vâsît'ta yapıldığını söyler.⁴⁹⁸ Emevîler döneminde de dokumacılık ve günümüz ifadesiyle tekstil alanında gayr-i müslimler özellikle de Yahudiler aktif olarak yer almaktaydı.⁴⁹⁹ Bu bilgiler bize Vâsît şehrinde dokumacılık üzerine çalışan atölyelerin olduğunu göstermektedir.

⁴⁹⁶ Abdulhamit Dündar, "4/10. yy.da Bağdat (topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)" , (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 563.

⁴⁹⁷ M.Streck, "Vâsît", 13/223.

⁴⁹⁸ Makdisî, *Ahsenu't-Tekasim*, 9/128.

⁴⁹⁹ Dündar, "4/10. yy.da Bağdat (topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)", 285.

SONUÇ

Şehirler kurucularıyla anılırlar. Emevîlerin kudretli valisi Haccâc tarafından 83/702 yılında kurulmuş olması ve Haccâc'ın daha çok olumsuz yönleriyle anılması şehre ilk zamanlar olumsuz bakış açısıyla bakılmasına sebep olmuştur. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için Vâsıt ile ilgili uydurma rivayetlerin halk arasında yayıldığını söylemek çok yanlış değildir.

Basra ile Kûfe arasında kurulmuş olan Vâsıt, adını bu iki şehre uzaklığının aynı olmasından almaktadır. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as hadisesinde Irak'ın idare merkezi olan Kûfe ve Basra'nın onu desteklemiş olması Haccâc'ı yeni bir idârî merkezin kurulması fikrine sevketmiştir. Vâsıt Haccâc'ın zihninde eskiden beri kurmak istediği bir şehirdi. İsmi Vâsıt olmasa bile sadece kendisinin hükmedebileceği bir şehir istiyordu. İsteddiği fırsat Şamlı bir asker'in yeni evli bir aileyi rahatsız etmesi üzerine ortaya çıkmıştı. Kurulan yeni şehrin Dicle nehrinin kenarında olması ve limanının olması şehri bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Şehrin tarım ve su ihtiyacını karşılamak amacıyla birçok yere kanallar açılmış ve bunlar nehirler olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bölge sele maruz kalabilecek bir arazi olduğu için kadim zamanlarda setler yapılmıştır.

Merkezindeki mescit, dârulimâre ve meydan ile tipik bir İslâm kenti olan Vâsıt, bu merkezi unsurların etrafında bir daire şeklinde inşa edilmiştir. Vâsıt, iç içe geçmiş iki sura sahip olma özelliğiyle bilinen ilk şehirdir ve kendinden sonra iç içe üç suru bulunan Bağdat'ın önemli kuruluş örneklerindedir. Vâsıt'ın ilk sakinleri Araplar ve Türklerden oluşmaktaydı. Daha sonra Farslar, farklı din ve ırktan yerleşimciler de şehre gelmişlerdir. Buraya yerleştirilen Türkler Orta Asya'nın İslâmlaşma sürecinde etkili olmuşlardır. Şehre daha sonra, kurulduğu bölgenin yerlileri olan Aramiler yerleşmiştir. Çoğunluğunu Müslüman olmayan bu insanlar ile müslüman kitle arasındaki ilişkilerin düzenli olduğu anlaşılmaktadır.

Şehir genel olarak Irak genel valilerince yönetilmiştir. Ticaret merkezi olması konusunda Haccâc'ın atmış olduğu adımlar daha sonraki yöneticiler tarafından geliştirilmiştir. Irak bölgesine hâkim olmak isteyen veya isyan çıkaranlar Vâsıt şehrinin hâkimiyetine özel önem vermişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Bağdat

şehrinin kurulması ve Dicle nehrinin yatağının değişmesi Vâsıt şehrinin önemini yitirmesine sebep olmuştur. Bu durum başka bir araştırmanın konusu olabilir.

Şehir askerî ve siyâsî bir amaç üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte ticaret ve ilim merkezi olması konusunda ciddi adımlar atılmıştır. Başka bir araştırma konusu olabileceğine inandığımız bir konu olarak şehirde yaşamış sahâbîler ve tanınmış ilim adamlarının olduğu bilinmektedir. Bu konuda dikkate değer bulduğumuz bir husus ise belki de tarihte dînî ilimler alanında Müslüman Türk âlimlerin Vâsıt'ta ortaya çıkmış olmalarının kuvvetle muhtemel olmasıdır.

Vâsıt iç ayaklanmalarda ele geçirilmesi gereken ilk şehirlerden olmuştur. Kûfe veya Basra'da başlayan ayaklanmalarda bir sonraki adım Vâsıt olmuş ve isyancı liderler bu şehri isyanlarının yayılması ve başarılı olması için merkez üs olarak kullanmışlardır.

Vâsıt'ta yapılan cami ve dârülimâre o zamana kadar yapılmış birçok örneğinden mimari açıdan farklılıklar arzemiştir. Dârülimâre kendisine yapılan kubbe ve kubbebin rengi sebebiyle Kubbetü'l-Hadra olarak anılmıştır. Bugün harabe halinde olmasına rağmen giriş kapısı hâlâ heybetlidir.

Vâsıt şehrine ait harabeler bugün ziyaret edilmektedir. Keşfedildiği zaman ait fotoğraflar ve ilk bastırılmış sikkeler günümüzde mevcuttur. Irak genel valiliği yapmış olan bazı valiler bastırılmış oldukları sikkelerle kendi zamanlarındaki ve kendilerinden sonraki ekonomik hayatı düzenleyen merkezin Vâsıt olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Abbâsî ihtilali başladığında bu duruma en çok direnen ve en son teslim alınan şehir Vâsıt olmuştur. Bu sebepten olmalı ki şehir, Abbâsîler döneminde Emevîlerin vermiş olduğu değeri görememiştir. Bu konu daha önce belirtildiği gibi ayrı bir araştırma konusudur.

Emevîlerin kudretli valisi Haccâc tarafından inşa edilen Vâsıt, günümüzde aynı isimle anılan Irak'ta bir muhafazanın adıdır. Muahfazaya daha önce Kût ismi 1976 yılında ise Vâsıt ismi verilmiştir. Ancak o zaman kurulan Vâsıt ile bugünkü Vâsıt aynı yerde değildir. Günümüzde Minare Harabeleri olarak bilinir ve Unesco tarafından koruma altına alınarak Vâsıt'a antik kent statüsü verilmiş ve 7 Eylül 2000 tarihinde Unesco Geçici Miras Listesi'ne eklenmiştir. Haccâc, bizzat milyonlar

harcayarak yaptırdığı bu şehirde vefat etmiş ve bizzat kendi yaptırdığı kabristana defnedilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur‘âni’l-Kerîm*. Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır: 1945.

Ağırakça, Ahmet. “Nabâtîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ak, Mahmut. “İklim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/28-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Akdes, Nimet Kurat. “Kuteybe b. Müslim’in Havârizm ve Semerkand’ı Zabtı. (Hicrî 93-94-Milâdî 712)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6/5, 1948 Kasım – Aralık. 385-430.

Aksu, Ali. *Emevî Saltanatının Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf*. Kitabevi, İstanbul: 2009.

Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. Gonca Yayınevi, İstanbul: 1997.

Altıkulaç, Tayyar. “Nasr b. Âsım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/413-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ansari, A.S.Bazmee. “Zutlar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ansari, A.S.Bazmee. “Deybül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/262. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Apak, Âdem. *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*. Düşünce Kitabevi, İstanbul: 2004.

Arslan, İhsan. “Emevî Devletinin Irak Genel Valisi Yezid b. Mühelleb”. *Ekev Akademi Dergisi*, 16/3, Güz 2012, 307-327.

Arslantaş Nuh. *Emevîler Döneminde Yahudiler*. İstanbul: Gökkuşbuğu, 2005.

Atçeken, İsmail Hakkı. *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*. Ankara: 2001.

Atçeken, İsmail Hakkı. “Yûsuf b. Ömer es-Sekafi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Avcı, İsrâfil. *Enes b. Mâlik'in Hadis İlmindeki Yeri*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aycan, İrfan. "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü". *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, 36/119-141.

Aycan, İrfan. "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Aycan, İrfan Aycan, "Mühelleb b. Ebû Sufre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/510-511. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Başaran, Selman. "Huzeyfe b. Yemân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Bekri, Ebû Ubeyd (487/1094). *Kitabu'l-Mu'cem Mâ İsti'cam min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdî*. Kahire: 1945-1951.

Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892). *Futûhu'l-Buldân*. thk. Abdullah Enis Et-Tabbâ - Ömer Enis Et-Tabbâ, Beyrut: 1407.

Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892). *Kitâbu Cumel Min Ensâbi'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî. Beyrut:1996.

Brockelmann, Carl. *İslâm Milletleri ve Devletler Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, 2. Baskı, Ankara: 1964.

Bozkurt, Nahide. "İbn Hübeyre, Ebû Hâlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Bozkurt, Nebi. "İmâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/219. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Bozkurt, Nebi. "Tırâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/112-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû'fi (256/870). *Târîhu Kebîr*. nşr. Mustafa Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut:1422/2001.

Can, Mesut. *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Merv Şehri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Can, Yılmaz. “Hulefâ-İ Râşidin Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM*, 3/6 (2005), 215-235.

Can, Yılmaz. *İslâm Şehirlerinin Fizikî Yapısı*. TDV Yayınları. Ankara: 1995.

Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed (331/942-43). *Kitabu'l-Vüzerâ' ve'l-Küttâb*. thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafız Şelebî. Mısır:1980.

Conrad, Lawrence Irwin. “Wasi”, *Dictionary of the Middle Ages*. ed. Joseph R. Strayerl. New York: 1989, 12/574-577.

Çubukcu, Asri. “Ebû Ubeyd es-Sekafi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/249. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Çubukcu, Asri. “Numan b. Mukarrin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/240. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Darley-Doran, Robert. “Wâsit”, *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition), Leiden: 2001, 11/165-167.

Delice, Ali, “Haccâc b. Yûsuf (Hayatı ve Faaliyetleri)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, 2/445-459.

Demirci, Mustafa. “Emevîler Devrinde Aşağı Irak'ta (Sevâd) Büyük Çiftliklerin Doğuşu ve Gelişimi”, *İSTEM*, 9/01 Aralık 2007, 61-82.

Demirci, Mustafa. “Sevâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/576-578. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895). *Ahbâru't-Tıvâl*. thk. Abdülmünim Âmir Cemalettin eş-Şeyyâl. Kahire: 1960.

Doğan, Salih. *Enes b. Mâlik Hayatı ve Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Donuk, Abdülkadir. “Balık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/12. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Dündar, Abdulhamit. *4/10. yy.da Bağdat (topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)*, Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Enginar, Mahmut. *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Ercan, Yakup. *İslam Tarihi Kaynakları ve Seyahatnamelerde Basra*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Erkal, Mehmet. “Arşın”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Erkoçoğlu, Fatih. “Abdülmelik b. Mervân’ın Para Reformu”. *İSTEM*, 4/8, 2006, 171-186.

Erkoçoğlu, Fatih. “Emevîler Döneminde Beşerî Bilimler”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 9, Sayı Özel, Aralık 2019, 49-60.

Ertürk, Mustafa. “Hüseyin b. Beşîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/64. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fayda, Mustafa, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/324-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fığlalı, Ethem Ruhi “Ebû Mansûr el-İclî ve Mansûriyye: (Avrupa) Ortaçağı Terörizmi Hakkında Bir Çalışma”. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1982, Sayı: 5, 217-229.

Fransis, Beşir Yusuf. “*el-Mezâhiru'l-Fenniyye fî Avâsimi'l İraki'l-İslâmiyyeti'l-Kadîme alâ Dav'i'l-İstikşâfâti'l-Hadîse*”. *Sümer Dergisi*, Bağdat:1948. 1, 4/103-112.

Gök, Murat. *İslâm Tarih ve Medeniyetinde İskenderiye Şehri (Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar)*, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Gömbeyaz, Melek Yılmaz. “Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdullah el-Kasrî”, *İSTEM*, 4/8, 2006, 237 – 254.

Halaçoğlu, Yûsuf. “Fersah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/412. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Halife b. Hayyat, Ebû Amr (240/854). *Târîhu Halife b. Hayyat*. thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut: 1993.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (626/1229). *Mu'cemu'l-Büldân*, Daru's-Sadr, Beyrut: 1977.

Hatiboğlu, İbrahim. “Sa'd b. Ebû Vakkâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Himyerî, Muhammed b. Abdulmün'im (727/1327). *Kitâbu'r-Ravdu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*. thk. İhsân Abbâs, Beyrut: 1980.

İbâdî, Mohammad Qasim. *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne (338/949-492/1099)* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelusî (328/940). *İkdu'l-Ferid*. thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Ebyarî, Abdusselam Harun. Kahire: 1968.

İbn Abdulber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, (463/1071). *el-İstıab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, thk. Ali Muhammed Becavî, Nahda Mektebesi, Kahire:1960.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebül Fadl Şehabeddîn Ahmed (1449/852), *Tehzibü't-Tehzib*, nşr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut: 2014.

İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh b. Hurdâzbih (300/912-13). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: 1988

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (774/1373). *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. Beyrut: 1966.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (276/889). *el-Maârif*. thk. Servet Ukkâşe. Dâru'l-Maârif, Kahire: 1981.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *el-İmâme ve's Siyâse*, (Bu eser İbn Kuteybe'ye nisbet edilir.) Kum :1363.

İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükerrerem (711/1311). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845). *et-Tabakâü'l-Kübrâ*. nşr. İhsan Abbas, Beyrut: 1388/1968.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233). *el-Kâmil fi't-Târih*. thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut: 1997.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233). *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdulmevcud, el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut: 1994.

İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî (331/942-43). *Kitabu'l-Buldân*. thk. Yûsuf el-Hâvî. Beyrut: 1996.

İsfahanî, Ebü'l-Ferec (356/967). *el-Eğânî*, thk. Abdullah Ali Muhannâ. Beyrut: 1995.

İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed (340/951-52). *Mesâliku'l-Memâlik*. Kahire: 1961.

Kahraman, Âlim. "Mahfil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/333-334. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kapar, Mehmet Ali. "Lahmîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kaplan, Hamza. Yûsuf Bin Ömer Es-Sekafî'nin Hayatı ve Siyâsî Faaliyetleri, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kandemir, M. Yaşar “Mevzû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/493-496. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Kazvinî, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud (740/1340). *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*. Beyrut: ts

Koyuncu, Mevlüt. “Velîd I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Koyuncu, Mevlüt. “Yezîd III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kurt, Hasan. “Mesleme b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/318-319. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Kurt, Hasan “Mervân II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/227-229. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Şehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/441-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî (390/1000). *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, thk, Muhammed Mahzum. Beyrut: 1987.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî (345/956). *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. Beyrut: 1965.

Metin, Tülay. “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde Meydan Kültürü”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII / 1, 2013, 209-222.

Muâdaydî, Abdulkadir Selman. *Vâsıt fîl Asri'l-Abbâsî*, Daru'l-Arabiyye li'l-Mevsûât. Beyrut: 2006.

Muâdaydî, Abdulkadir Selman, *Vâsıt fîl Asri'l-Emevî*, Daru'l-Hurriyye. Bağdat: 1976

Necm, Âdil. *el-Müdüni'l-İslâmiyye fî Karni'l-Evveli'l-Hicrî*. Musul: 1981.

Paça, Hüseyin. “Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as İsyanı”. *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, Bahar – 2019, 80-91.

Pazar, Nurullah. *Abbasilerin İlk Döneminde Bağdat'ta Siyasi ve Sosyal Durum (145-232/762-847)*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Polat, Salahattin. "İbrâhim et-Teymî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/357. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Özaydın, Abdülkerim. "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Saklan, Bilal. "Ebû Nadre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/199. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Sanatın Yolculuğu (sanatinyolculugu.com) (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2023).

Sarıçam, İbrahim "İbrâhim b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/359. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sel Turhan, Fatma. *Türk Şehir Tarihi*, "Osmanlı Dönemi Balkan Şehir Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (Şubat 2005), 117-150.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevîlikten Hadarîliğe Küfe*, Ankara: 2001.

Söylemez, Mehmet Mahfuz "Vâsıt Kentinin Kuruluşu ve İlk Sakinleri Üzerine". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Dergisi*, 2002/2, 147-172.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Vâsıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/541-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Streck, Maximilian, "Vâsıt", *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 13/222-224. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 1978.

Sümer, Faruk. "Dihkan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Sonkaya, Melik, *Kuruluşundan Emevî Döneminin Sonuna Kadar Vâsıt*, Van: 100 Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Sümer Dergisi, *Irak ve Arap Ülkeleri Tarihi Araştırmaları*, Bağdat, 1945-1990. Erişim 25 Aralık 2023.

Tâberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/923). *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*. thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut:1939.

Uğur, Yunus. “Şehir Tarihi Ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/6, 2005, 9-26.

Uslu, Recep. “Hûzistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/436-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Uzunpostalcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Vâsîti, Bahşel Eslem b. Sehl er-Rezzâz (292/905). *Tarihu Vâsîti*. thk. Korkis Avvâd. Beyrut: 1986.

Wellhausen, Julius. *Arap Devletinin Sükûtu*, çev. Fikret Işıltan. Ankara Üniversitesi Yayınları, 1963.

Yılmaz, Metin “İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”. *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, 12-13/539-581.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Vâzih (292/905), *Kitâbü'l-Büldân*. thk. Muhammed Sâdık Bahrî'l-Ulûm, Necef: 1952.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Vâzih (292/905). *Târih*, Beyrut: 1992.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdûmelik b. Mervân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/266-270. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yiğit, İsmail. “Yezîd b. Ebû Müslim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/519-520. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yüksel, Ahmet Turan. “Kuruluş Döneminde Bağdat’ın Ticarî Yapısı ve İlişkileri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/29, 01 Haziran 2010, 7-19.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvud-Hüseyn el-Esed, Beyrut: 1984-1988.

Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (256/870). *el-Ahbâru'l-Muveffekiyyât*. thk. Samî Mekkî, Bağdat: 1972.

Ek 1. Sahâbeden Vâsıtâ Gelenler

Kuruluşundan itibaren Vâsıt şehrine göç eden sahabeler olmuştur. Onların oraya neden gittiğine dair elimizde yeterli belge yok. Oraya davet mi edildiler yoksa onlar kendi istekleriyle mi oraya gittiler bilemiyoruz. İsimler Bahşeli'nin Vâsıt Tarihi adlı eserinden yararlanılarak çalışmamıza alınmıştır. Gelenler içinde Hz.Peygamber'den hadis nakledenler ve O'na hizmet etmiş olanlar da vardı. Enes b. Malik, Hz.Peygamber'in Mevla'sı Nâfi, Übey b. Mâlik ve Ebû Ğâdiye bu kişilerdendir.

Kadınlardan gelenlerden tespit edilenlerin isimleri de şu şekildedir:

Semra bint Nüheyk,

Ümmü Mâlik el-Behziye,

Ömer b. Hattab'ın azad ettiği Utbe b. Ferkad karısı Ümmü Âsım; şehir kurulmadan Kesker'e yerleştiği tahmin edilmektedir, kendisi Ala b. Râşid el Vâsıtî'nin büyükannesidir ve Yezid b. Harun'un dedesi Zâzân tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştur.

Ümmü İyaş, kendisi Hz.Peygamber'in kızı Rukiye'nin kölesiydi.

Emetullahın annesi, kendisine Razîne denilirdi.

Ek 2.Vâsıt Şehri ve Sevâdlılar, Nebâtîler ile İlgili Apokrif Rivayetler

Tarihte olduğu gibi İslâm tarihinde de apokrif rivayetler çok kullanılmış ve bazıları sahih kaynaklar olarak bilinen kaynalara bile girmiştir. Sebepler farklı olsa bile bir olaya bir yere kutsiyet katmak bu rivayetlerin oluşmasındaki en önemli sebep olabilir. Vâsıt tarihinde yer alan bu efsanelerin oluşumunda Haccâc'ın Kûfe'den getirttiği münecim Abdullah b. Hilal önemli rol oynamıştır.⁵⁰⁰ Vâsıt ve ilgili kavimlerle ilgili derleyebildiğimiz bazı rivayetleri araştırmaya alınmıştır.

1. Haccâc Vâsıt'ı kurmaya karar verince, şehri inşa edeceği yeri tespit etmek için harekete geçer. Vâsıt'ın kurulacağı yere kadar gelir. Dicle nehrini aşıp gelmekte olan bir rahip görür, bu rahip Vâsıt şehrinin kurulacağı yere geldiğinde eşeği durur

⁵⁰⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 4/885.

ve def-i hacet eder, rahip iner ve pislendi yeri kazarak Dicle nehrine atar. Haccâc ‘bu rahibi bana getirin’ der. Rahibi getirdiklerinde ona neden böyle yaptığını sorar. Rahip ‘kutsal kitaplarında, yeryüzünde Allah’a inanan bir kimse bulunduğu sürece burada bir Mescidin var olacağını gördüklerini söyler. Bunu duyan Haccâc orada Vâsıt şehrini oraya kurmaya karar verir, rahibin gösterdiği yere bir mescit inşa eder.⁵⁰¹

2. Süleyman Peygamber Vâsıt şehrinin yakınlarına Zendeverd adında bir şehir kurmuştu. Şeytanlar ona insanların benzerini yapamayacakları demirden beş kapı yaptılar. Haccâc Vâsıt şehrini kurduğunda şehir harap olsada o kapılar hala sağlamdı ve kullanılabilir durumdaydı. Haccâc o kapıları Vâsıt’a taşıttı. Ebû Cafer daha sonraki dönemde Bağdat şehrini kurarken o kapıları Bağdat’a getirtti.⁵⁰²

3. Buhtunnasır, Beyt-i Makdis’i yıkınca yeryüzünün tamamı ağladı. En çok ağlayan Kesker şehriydi. Yüce Allah Kesker’e vahyetti. ‘Sende öyle bir mescit inşa edeceğim ki orada beni zikreden çok olacaktır.’ Bu Mescidin Vâsıt Mescidi olduğu zikredilmektedir.⁵⁰³

4. Vâsıt’ın hemen yanı başında kurulduğu Dicle başka bir yerde akmaktaydı. Dicle Hz. Peygamber’in doğduğu gün yatağını değiştirdi Vâsıt şehrinin kenarına kurulduğu şimdiki yatağından akmaya başladı.⁵⁰⁴

5. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kureyş’e buğz etmeyiniz. Araplara sövmeyiniz. Mevalîyi zelil etmeyiniz. Ârâmîler ile beraber oturmayınız. Çünkü onlar dinin afeti, peygamberlerin katilleridirler. Bunlar şehirlere yerleşip ev inşa ettikleri ve Arapça konuşup Kur’an öğrendiklerinde, hile ve tuzaklarla insanlara hâkim olurlar. Bu durum da İslâm’ın yüceliğini bitirir. Ârâmîler, dinde bilgi sahibi olup Arapça konuştuklarında ve Kur’an öğrendiklerinde onlardan kaçınız. Çünkü onlar riba ve rüşvet yiyorlar, hile yapıyorlar. Onların İslâm’dan nasibi yoktur.”⁵⁰⁵

6. Rivayet edildiğine göre; Ebû Hureyre bir arkadaşına, bir gün demiş ki ‘Ben seni çok seviyorum. Ama nereli olduğunu bilmiyorum’ Adam Sevâdlı olduğunu söyleyince, Ebû Hureyre “Benden uzak dur. Resulullah’ın şöyle dediğini duydum.

⁵⁰¹ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 32; İbnü’l Esir, *el-Kâmil*, 4/445; Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/281, 282; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 9/87

⁵⁰² Taberî, *Târîhu’l-Ümem*, 7/551.

⁵⁰³ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 31.

⁵⁰⁴ Vâsıtî, *Târîhu Vâsıt*, 33

⁵⁰⁵ İbnü’l-Fakîh, *Kitabu’l-Büldân*, 270.

‘Sevâdlılar peygamberin katilleri ve dinin afetleri, her çağda zâlimlerin yardımcıları, faiz yerler ve heva ehlidirler.’⁵⁰⁶

7. Simak b. Harbî’den rivayetle; Haccâc beni Badurya bölgesine vali olarak atadı. Günlerden bir gün ben ve arkadaşım Dicle kenarında iken nehrin diğer tarafında ata binmiş olan bir adam beni, adım ve babamın adı ile çağırdı. Ne istiyorsun, dedim. “Burada 70.000 kişi mazlum olarak öldürülecek.” dedi ve bunu üç kere tekrar etti. Sonra atını Dicle’ye sürdü ve suda kayboldu. Ertesi yıl kadı beni buraya gönderdiğinde yine ata binmiş bir adam gördüm. Aynı şeyleri söyledi ve aynı yerde kayboldu.⁵⁰⁷

8. Hz Ömer’den rivayetle; Şu üç grup, insanların en şerlileridir: Recmedilmiş şeytan, kızgınlığını ve zulmünü gizleyen imam, Araplaşan Arami. “Ârâmîler cennete giremeyecektir”.⁵⁰⁸

9. Rivayet edildiğine göre, bir grup Müminlerin Komutanı'na geldi ve şöyle dedi: Ey Müminlerin Komutanı; Karanlığın diyarında yaşıyoruz ve onun olanaklarından paylaşıyoruz. Hz. Ali (r.a.) onlara şöyle dedi: “İslâm'a katkıları eksik ve ahirette alçalması az olan gaflet, haset, kurnazlık ve aldatma ehli ile birlikte yaşayacaksınız. Rasûlullah (SAV) şöyle buyurduğunu işittim: Eğer Nebâtîler dinden anlıyorsa, Arapça konuş ve Kur'an öğren, onlardan kaç. Onlar, tefeci, rüşvetçi, metalci, İslâm'da hiçbir nasibi olmayan hile ehlidirler.”⁵⁰⁹

10. Şeytanın bir domuza taptığı ve üzerine atlayıp ona gebe kaldığı ve kadının bir erkek çocuk doğurduğu ve ona Mişnava adını verdiği rivayet edilir. Soyu çoğalınca Süleyman gelip Ona, «Bize çocuklarımızı göster» dedi. Dedi ki: “Toprağı çıkararak Nebâtî evlatlarınız, sıcakta ve soğukta insanlara karşı sabırlı olun.”⁵¹⁰

11. Ömer b. el-Hattab’ın (RA) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah (SAV) şöyle buyurdu: “Bir Nebâtî cennete giremez.”

⁵⁰⁶ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 270

⁵⁰⁷ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 262.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 270

⁵⁰⁹ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 270.

⁵¹⁰ İbnü'l-Fakîh, *Kitabu'l-Büldân*, 270

12. Avn bin Abdullah şöyle dedi: Eğer şeytan bir insan olsaydı, Nebâtî olurdu çünkü emrederlerse en müsrif insanlar, zulme uğrarlarsa en aşağılayıcı insanlardır. Aşağılanmaya aldırış etmezler ve hayırseverliği durdururlar.⁵¹¹

13. Çocuklarını büyütmeyi ve oğullarının en iyisini azaltmayı seven kişinin bir Nebâtî ile evlenmesi gerektiği söylenirdi.⁵¹²

14. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: Şeytan yedi yumurta yumurtladı. İki Bâbil topraklarında, ikisi Maysan'da, ikisi Huz ülkesinde ve biri Bahmenia'da meydana geldi.⁵¹³

15. Nebâtîlerle evlenmeyin ve onları emzirmeyin, çünkü onlar çocuklarınıza Nebâtî alçaklığını miras bırakacaklar.⁵¹⁴

16. 'Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler.' (Ali İmran118). Rivayet edildiğine göre onlar Nebatlılardır.⁵¹⁵

17. Mukatil b. Süleyman dedi ki: Nebâtîler, Şinas b. İblis'in oğullarıdır. Şina, Âdemoğlu için bir koyunla evlendi ve kız çocuğuna Varsa, oğullarına Nebat adını verdi.⁵¹⁶

18. Ikrime'den şu sözünü rivayet edilmiştir: Ashab-ı Uhdud öldürüldü.

Dedi ki: Onlar Nebat idi.⁵¹⁷

Bu tarzda daha fazla rivayetler kaynak eserde devam etmekte ve israiliyyat içeren konuları da içermektedir. İbnü'l-Fakih rivayetlerin sıhhati konusunda bilgi vermemektedir. Rivayetler değerlendirmeye alındığında uydurma hadis üzerine yapılmış çalışmalarda geçen bazı kriterlere uygunluk göstermektedir. Şahıslar, hayvanlar üzerine uydurulmuş hadisler olduğu gibi bir topluluğu tamamen kötölemek üzere uydurulmuş hadisler olduğu da bilinmektedir.⁵¹⁸ Bu sebeple Hz. Ömer

⁵¹¹ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 270

⁵¹² İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 270

⁵¹³ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 270

⁵¹⁴ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 271

⁵¹⁵ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 271

⁵¹⁶ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 271

⁵¹⁷ İbnü'l-Fakih, *Kitabu'l-Büldân*, 270.

⁵¹⁸ M. Yaşar Kandemir, "Mevzû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/493-496.

Nebatlılar ile ilgili söylediği onların yaşam tarzının benimsenmemesi üzerineydi. Bilindiği üzere cahiliyye dönemi en meşhur putlar Lat, Menat ve Uzza Nebatlılardan gelmişti. Onlar bir yerleşim yerine girdiklerinde orayı ele geçirmeleri ile tanınırlardı.⁵¹⁹

Bu tür rivayetler hadis ilmi içinde değerlendirilmesi gereken konulardır. Vâsıt tarihi açısından bakıldığında bu rivayetlerin, şehir inşa edildikten sonra bölge yerlilerine şehirde yer vermemek için Haccâc'ın yaptığı uygulamayı desteklediğini söyleyebiliriz.

---

⁵¹⁹ Ahmet Ağırakça, "Nabâtîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/257-258.

Ek 3. Vâsıt'ta Bastırılan Sikkeler*

* DİA Söylemez 'Vâsıt' Maddesinden alınmıştır, 42/541. Haccâc zamanında bastırılmıştır.

Ek 4. Vâsıt Harabeleri*

* Vâsıt Camii (sanatinyolculugu.com) sayfasından alınmıştır, (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2023)

Ek 5. Harabelerin Restore Hali*

* Wasit (Irak) - Wikiwand sayfasından alınmıştır, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2023).

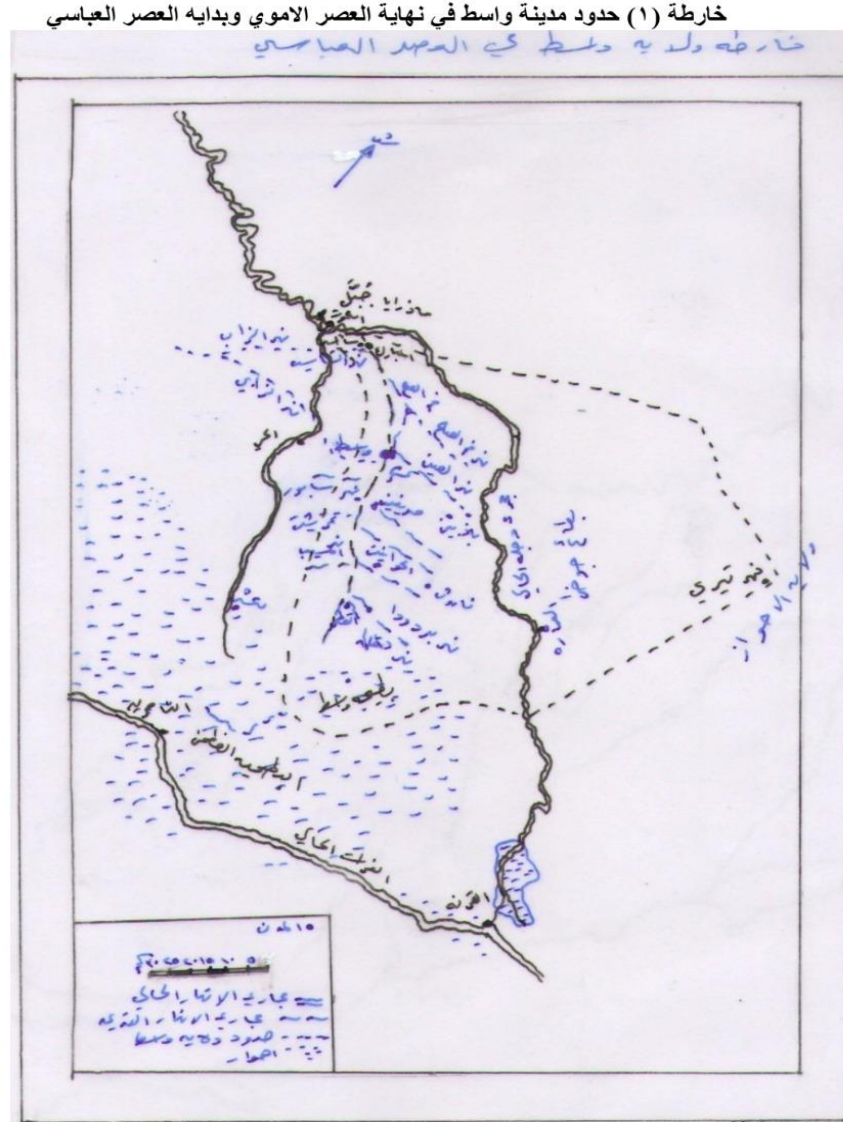
Ek 6. Vâsıt Şehir Giriş Kapısı*

* Vâsıt Camii (sanatinyolculugu.com) sayfasından alınmıştır, (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2023).

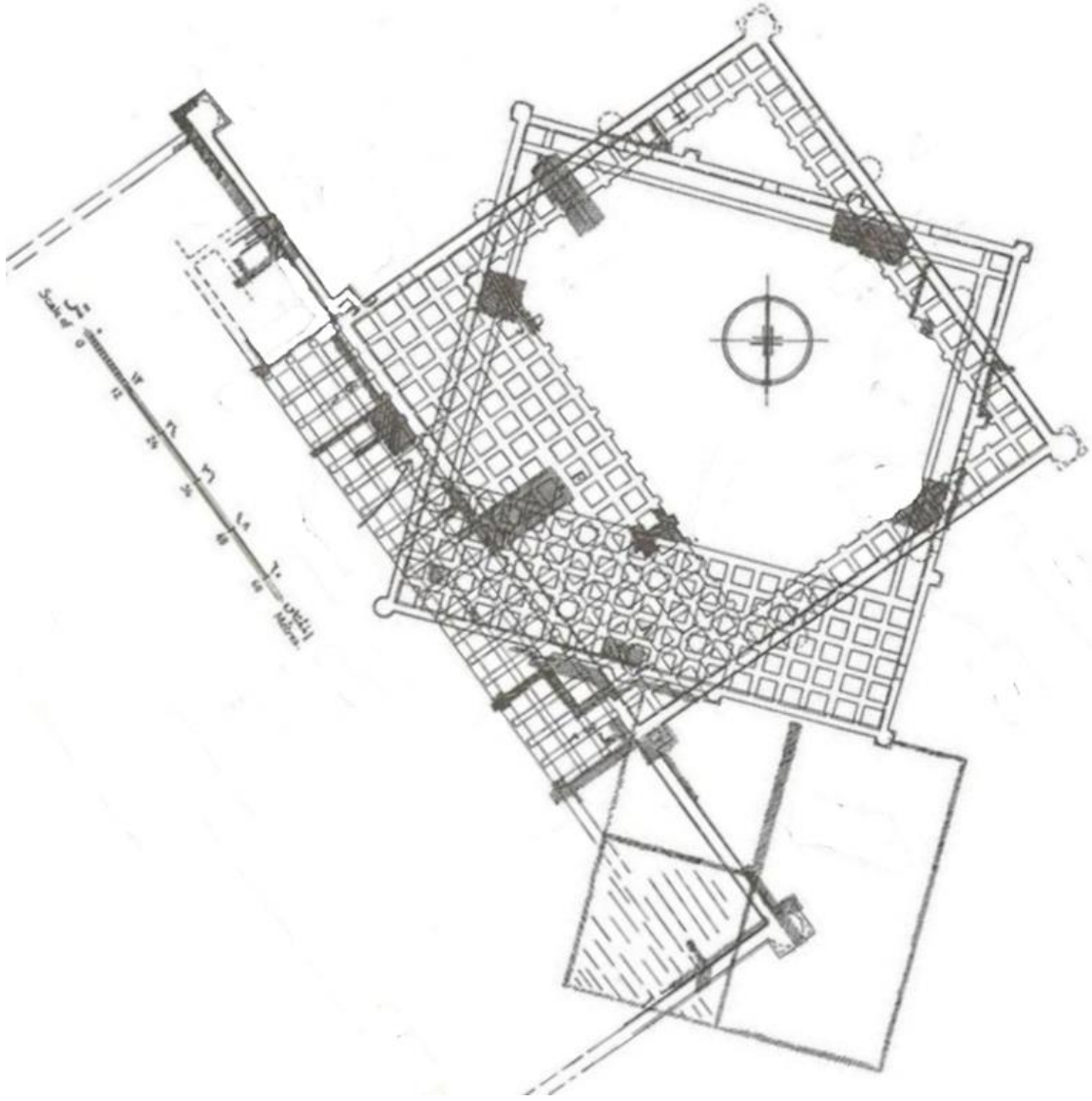

Ek 9. Emevîlerin Son Abbâsîlerin İlk Zamanlarında Vâsıt*

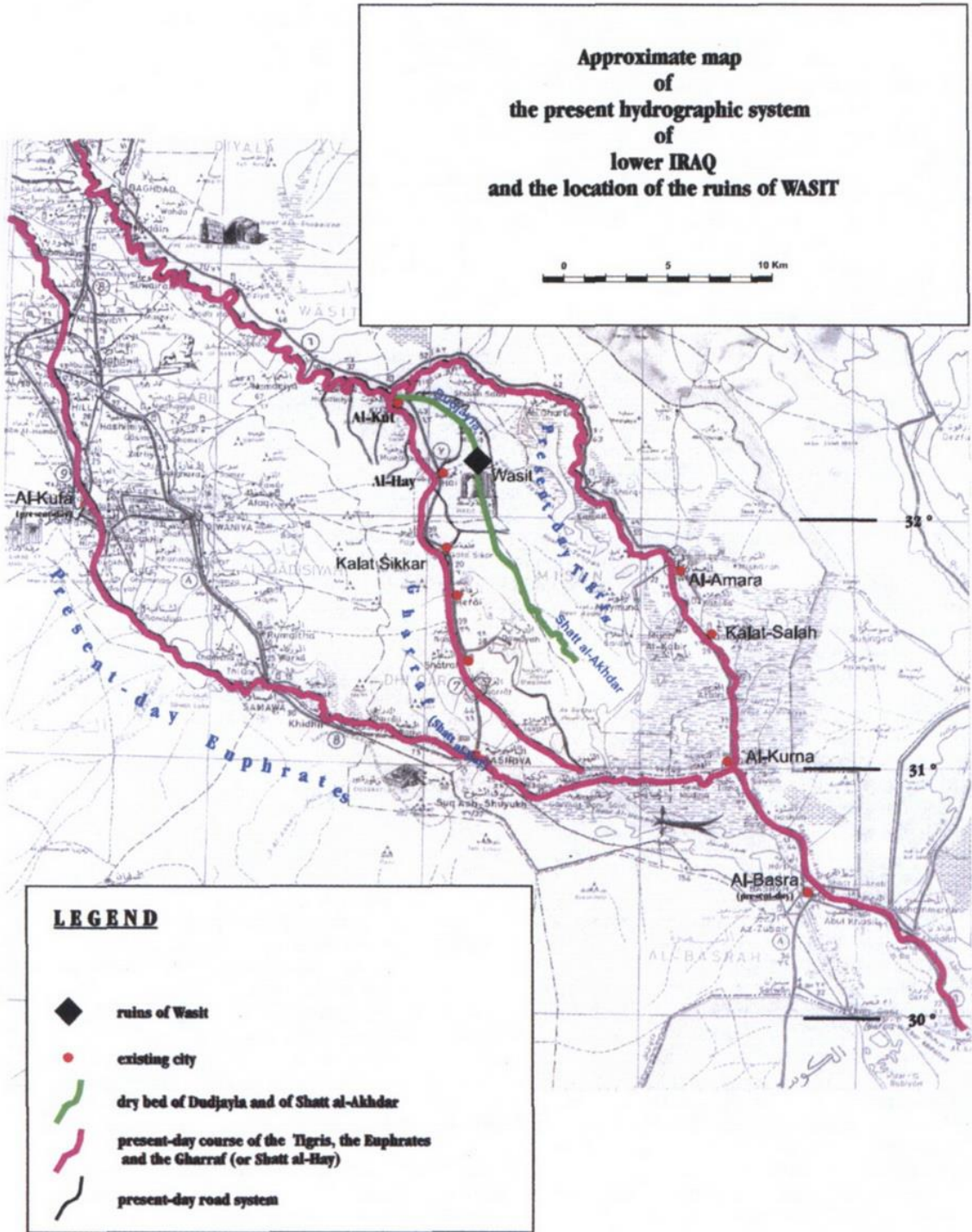

* Fransa Şark Araştırmaları Enstitüsü, Vâsıt.

Ek 10. Vâsıt Cami Planı*

* Vâsıt Cami (sanatinyolculugu.com) sayfasından alınmıştır, (Erişim Tarihi 3 Mayıs 2023).

Ek 11. Vâsıt Şehrine Ait Harita*

* Encyclopaedia of Islam 13/167'den alınmıştır.

Ek 12. Irak Siyasi Haritası *

*iraq political map. Eps Illustrator Map | Vector World Maps